

KLEIO

**TIJDSCHRIFT VAN DE
VERENIGING VAN DOCENTEN
IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING
IN NEDERLAND (V.G.N.)**

21e JAARGANG NR. 1

1980

Inhoud

UITNODIGING ALGEMENE VERGADERING	1
AGENDA VAN DE ALGEMENE VERGADERING	2
EINDEXAMENPROBLEMATIEK	3
STUKKEN EN JAARVERSLAGEN VOOR DE ALGEMENE VERGADERING	9
JAARVERSLAG VAN DE PENNINGMEESTER	22
UIT DE VERENIGING	24
INGEZONDEN BRIEVEN	27
MEDEDELINGEN	28
RECENSIES, o.a. tijdschriften	29

Ledenadministratie

Aangifte, wijzigingen en opzegging van het lidmaatschap schriftelijk meedelen aan: **Administratie V.G.N., Burg. Meineszlaan 10b, 3022 BH Rotterdam**. Aan nieuwe leden wordt verzocht bij hun aangifte mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, huisadres, telefoonnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft en ook de sectie of het soort lidmaatschap waartoe men wenst te behoren.

Contributies

Contributies na ontvangst van de acceptgirokaart storten op giro-nummer 128701 t.n.v. penningmeester van de V.G.N., Vreeswijkstraat 329, Den Haag.

Voor 1980 bedragen de contributies:

Gewone leden

Sectie (1) Pedagogische Academies/Basisonderwijs

a. docenten Pedagogische Academies *f* 90,-

b. docenten Basisonderwijs *f* 60,-

Sectie (2) Mavo/Lbo *f* 60,-

Sectie (3) Havo/Vwo *f* 90,-

Sectie (4) Tertiair Onderwijs *f* 90,-

Buitengewone leden (gepensioneerden en zij die wel geschiedenisbevoegdheid hebben, maar geen les meer geven aan een van de bovengenoemde onderwijsinstellingen

f 55,-

Studentleden (zij die opgeleid worden tot het geven van onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting, zonder zelf les te geven)

f 50,-

N.B. Bij aanmelding later in het jaar is slechts een evenredig gedeelte van de contributie verschuldigd.

Abonnementen

Een abonnement op Kleio kost per kalenderjaar *f* 60,-. Leraren geschiedenis en staatsinrichting, werkzaam in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland, komen alleen na goedkeuring van het bestuur in aanmerking voor een abonnement. Opgave voor een abonnement geschiedt schriftelijk bij de ledenadministratie V.G.N., Burg. Meineszlaan 10b, 3022 BH Rotterdam. Leden van de VGN ontvangen Kleio gratis.

Wij maken de leden er attent op, dat vanaf heden de ledenadministratie van onze vereniging nog uitsluitend schriftelijk benaderd kan worden op het volgende adres: Administratie V.G.N. Burg. Meineszlaan 10b, 3022 Bh Rotterdam.

Losse nummers

van Kleio kosten *f* 5,- tenzij anders vermeld. Bestelling geschiedt door overmaking van het juiste bedrag op giro-nummer 128701 t.n.v. penningmeester VGN te 's Gravenhage. Op girostrookje vermelden: jaargang, nummer en gewenst aantal exemplaren.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie

Redactie

MEVR. DRS. J. RIJKEN, *voorzitter*, Maasstraat 72A3, 1078 HL Amsterdam, tel. 020-715133.

DRS. FR. KAT, *secretaris*, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen, tel. 03448-1686.

J.L. FRIELING, *penningmeester*, Prinses Beatrixlaan 31, 2341 TW Oegstgeest, tel. 071-152794.

DRS. G.J. SLOOTWEG,

J. HARDERWIJK,

DRS. P. VAN HEES,

DR. E.M. JANSSEN PERIO,

DRS. F.G. VAN BAARDEWIJK.

Register op kleio

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN)

Jaargang XXI – 1980.

ARTIKELN – SCHOOL EN DIDAKTIEK

	pag.
N. Bakker, De VGN en de nascholing in het voortgezet onderwijs	381
J. Beetsma, Wat gaat het archief de school aan als de school het archief aangaat	57
M. Hegyi-Langenbach, 'n Land zonder Leerplicht' ont- leed	240
Anton J.L. van Hooff, Geschiedenismethode – 'Kijk op de tijd'	43
Anton J.L. van Hooff, Tiberius Sempronius Gracchus, van restauratie tot revolutie – materiaal voor een projekt oude geschiedenis –	177
Dr. E.M. Janssen Perio, Het verduisterde Israël	62
Dr. E.M. Janssen Perio, Geschiedenismethode – 'Geschie- denis in onderwerpen' deel 2 en 3	34
Dr. E.M. Janssen Perio, 'Geschiedenis in onderwerpen' deel 4, 4/5 en 5/6	255
Dr. E.M. Janssen Perio, Antwoord aan de heer Kalkwiek	135
W.F. Kalkwiek, Een tendentiekus verhaal van Dr. E.M. Janssen Perio	132
C. van der Kooij, Geschiedenis in een schoolwerkplan van de basisschool	
I	140
II	226
III	264
IV	292
C. van der Kooij, 'Geschiedenis & vooroordeel'	72
C. van der Kooij, Grensverleggend geschiedenisonderwijs	389
A. Langeler, J. Steijger, Geschiedenisonderwijs aan leer- lingen van de derde en vierde klassen van het Lbo	45
Dr. N. Maarsen, Een inleidende beschouwing over het fenomeen van de nascholing	14
H. Nolles, Bevoegdheidsregeling Maatschappijleer, MB en CUMA	373
Rapport Nascholing onderwijsgeevenden in het voortgezet onderwijs	16
A. Reverda, H. van der Vorst, P. van Vugt, Geschiedenis en sociaal-pedagogisch hoger beroepsonderwijs	47
J. Rijken, Ieder leraar zou nascholing moeten willen	378
J. Sillekens, 'n Land zonder Leerplicht' toegepast	241
Het vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting	17
A.L. Verhoog, De nieuwe structuur van de nascholing	375

KLEIO DIDACTICA

D.A. Berents, B. Molenkamp, J. Rijken, Kleio – Didac- tica I 'Heksengeloof en heksenvervolging'	145 e.v.
A.M. Mulkens-Harmeyer, G. Post-Huisman, I. Veld- huis-Meester, D. Verhagen, Kleio-Didactica II 'Jeugdli- teratuur'	305 e.v.

EINDEXAMEN PROBLEMATIEK

Brief van het Bestuur van de VGN aan het NGL naar aanleiding van de eindexamennota van het NGL	87
P.C. Coomans, P.J. van der Heijden, P. van Horssen, R. Kordes, De Stijlgroep, of de CEGES in haar eigen stijl bevangen.	371
Discussiestuk sectie Havo/Vwo	6
Discussiestuk sectie Mavo/Lbo	8
G. Groenhuis, Notities over de examens havo en vwo, CEGES 1980, eerste tijdvak	369
B. Molenkamp, Het eindexamenprogramma in discussie Stofomschrijving van de onderwerpen voor het centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis en staatsinrichting 1981	3
Het schriftelijk eindexamen en de VGN	365
– Vragen van het Tweede Kamerlid Dr. J. van Kemenade	
– Standpunt van de VGN	

ARTIKELN – ALGEMEEN

J. Dankers, H. ten Haaf, E. Jonker, E. Oude Mannink, E. Smith, J. Verheul, Ordenionsdenkbeelden	119
J. van Goor, De relatie tussen Nederland en de Derde Wereld	105
Dr. G. Groenhuis, De zonen van Cham	221
M. Kuitenbrouwer, De ideologische en intellectuele ach- tergrond van het huidige debat over de ontwikkelingspro- blematiek: een terreinverkenning	111
P. van Hees, Nederland tegenover België, 150 jaar buiten- landse politiek	383
J.A.L. Lancéea, Divide et impera? De vroeg-moderne geschiedenis der Nederlanden belicht door eenentwintig specialisten	76
Dr. L.C. Suttorp, Uit een schoolarchief in de oorlogsja- ren	199
H.C. Teitler, Revolutie in Sparta. De hervormingen van Agis en Cleomenes	191

VGN

Agenda van Algemene Vergadering van de VGN	2
Algemeen jaarverslag 1979	9
Toelichting bij de cijfers van het financieel Jaarverslag 1979	22
Jaarverslag Kleio	10
Jaarverslag Kleio-Didactica	12
Jaarverslag Didaktiekcommissie e.a.	13
	88
Jaarverslag van de Onderwijs Advies Commissie	14
Sectie Pedak – Basisonderwijs jaarverslag e.a.	19
	48
	90

Sectie Mavo/Lbo
Sectie Havo/Vwo
Sectie Tertiair Onderwijs

De Verenigingsraad
Notulen van de algemene ledenvergadering 22 maart 1980
Extra algemene ledenvergadering – aankondiging
Verslag extra algemene ledenvergadering VGN, Utrecht 14 juni 1980
Jaarrede van de voorzitter der VGN

RECENSIES – SCHOOL EN DIDAKTIEK

Leif Esper Andersen: Heksenjacht. (C. v.d. Kooij) 360
Mej. drs. F. v. Anrooy e.a.: Nederland in stukken: Beeldkroniek van Nederlandse archieven (J. Beetsma) 100
Drs. J. Baalbergen: Van Opstand tot Onafhankelijkheid (M. Hegyi-Langenbach) 31
Thea Beckman: Stad in de storm (C. v.d. Kooij) 361
Gustav Faber: De Noormannen (W. Rongen) 54
H. Gieles-Colenbrander: Het tapijt van Bayeux (M. Hegyi-Langenbach) 98
Hans Glöckel: Geschichtsunterricht (dr. P.F.M. Fontaine) 32
Max von der Grün: Hoe was het eigenlijk? Mijn jeugd in Hitler-Duitsland (F.R. Kat) 175
Jan Heeze: Schildknaap van heer Reinout (C. v.d. Kooij) 360
Arthur Koestler: Nacht in de Middag (C.A.M.J. Bogaerts) 99
Roger Linskens: Wat 'n Leven 5 (W. Rongen) 144
Messing F.A.M.: De emancipatie van de arbeidende klasse in Nederland (Ineke Veldhuis-Meester) 212
Lesbrief 'Molens moeten malen' (Cees van der Kooij) 272
Bob Tadema-Sporry: Abba en de zandbewoners (H. v. Duijsen) 361
Karl Pellens und Leander Petzoldt Historische sagen im unterricht (P.F.M. Fontaine) 52
H.K. Ulrich en A.L. Verhoog: Bevrijding (Cees van der Kooij) 235
The Tjong King en Simone Schell: Hier woon ik (Cees van der Kooij) 212
Willem Wilmink: Moord in het moeras (Cees van der Kooij) 270
J. van der Woude: Het boze oog, een heksenproces (D.A. Berents) 270

RECENSIES – TIJDSCHRIFTEN

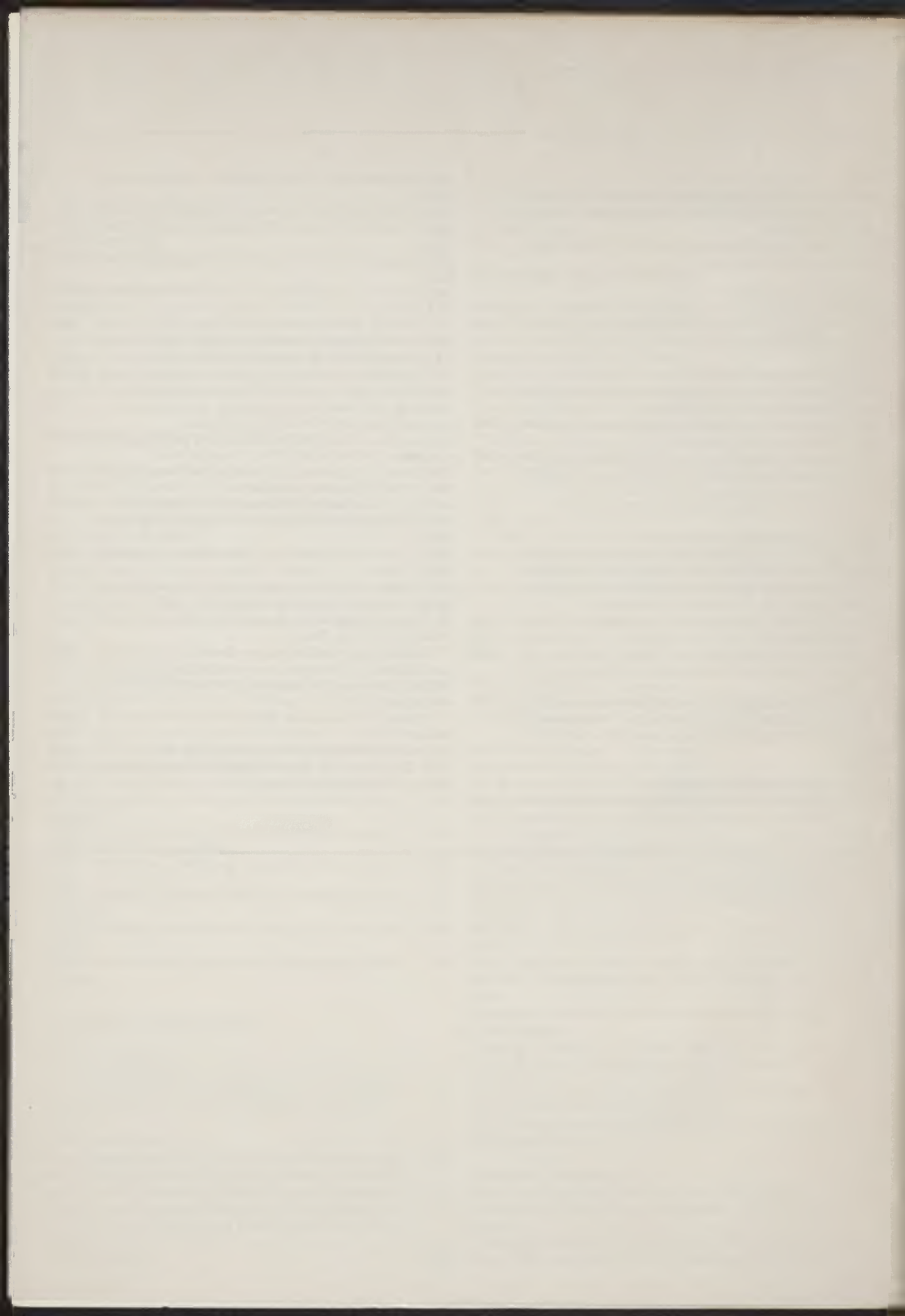
Uit de tijdschriften:
Groniek, Spiegel Historiae, Tijdschrift voor Geschiedenis, De Gids, Hermeneus, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (P. v. Hees) 29
Uit de tijdschriften:
Digo, Geschichtsdidaktik, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, Spiegel Historiae, Groniek, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, Tijdschrift voor Geschiedenis, Nederlandse Historiën, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (H. v. Duijsen, Piet Doves, P. v. Hees) 94
Uit de tijdschriften: 206

140 Spiegel Historiae, Tijdschrift voor sociale geschiedenis,
204 Tijdschrift voor geschiedenis, Nederlandse Historiën,
218 Tijdschrift voor Vrouwenstudies, Utrechtse Historische
219 Cahiers, Groniek

RECENSIES – VAKWETENSCHAP

Algemeen
Dr. P.A.M. Geurts en dr. F.A.M. Messing (red.), Theoretische en methodologische aspecten van de economische en sociale geschiedenis (P.D. 't Hart) 53
Pieter Geyl, Verzamelde Opstellen (M.J. ten Berge) 55
Cornelis Ch. Goslinga, A short history of Netherlands Antilles and Surinam (P. v. Hees) 32
Kleine historische encyclopedie, samengesteld door de Winkler Prins Redactie (B. Molenkamp) 207
Kunstgeschiedenis in beeld (M. van Dorp-Kijzer) 393
Drs K.A. Nederlof, Lexicon. Politiek-militair strategische termen (F.R. Kat) 99
Oude Geschiedenis – Algemeen
F. J. Meijer, Hellas, Rome en de Zee, een zeegechiedenis van de klassieke wereld (A.J.L. van Hooff) 99
Dr. K.A.D. Smelik, Hagar en Sara; de verhouding tussen Joden en Christendom in de eerste eeuwen (Hanna Blok) 175
Middeleeuwen – Algemeen
Steven Runciman, De Goddelijke Keizers (Wim Rongen) 236
Nieuwe Geschiedenis – Algemeen
Bernard Slicher van Bath, Spaans Amerika omstreeks 1600 (J. van Goor) 211
Nieuwste Geschiedenis – Algemeen
Curtis Cate: Berlijn 1961 (F.R. Kat) 232
Sir Winston Churchill 'De tweede wereldoorlog', I Van oorlog tot oorlog 1919-1939; II De schemeroorlog september 1939-mei 1940; III Frankrijks val mei-augustus 1940 (Dr J. Verseput) 231
Emmal Goldman: Mijn leven deel 2 (F.R. Kat) 144
A.P. van Goudoever (ed.) Romanian History 1848-1918. Essays from the first Dutch-Romanian Colloquium of Historians Utrecht 1977. Historische Studies XXXVI (B. Naarden) 233
Sebastian Haffner: Kanttekeningen bij Hitler. (F.R. Kat) 31
Errico Malatesta. Leven en ideeën van een Italiaanse anarchist. Samengesteld door Vernon Richards (F.R. Kat) 268
Harrison E. Salisbury, Rusland in Revolutie 1900-1930 (Wim Rongen) 210
Alexander Schapiro en Albert de Jong, Waarom verloren wij de revolutie? De nederlaag van het Spaanse anarcho-syndicalisme in 1936-1937 (J.G. Hegeman) 267
Gerhard Schoenberner, De Gele Ster, de Jodenvervolgving in Europa 1933-1945 (H. van der Veen) 211
Siep Stuurman, Het reëel bestaande en het noodzakelijke socialisme (F.R. Kat) 210
Algemeen – Nederland
Reina van Dithuyzen. Het Huis van Oranje; Prinsen, Stadhouders, Koningen en Koninginnen (H. van der Veen) 269
Erfgoed van Nederland, Wat ons bleef uit een roerig verleden. Onder redactie van A.F. Manning e.a. (P. van

Hees)			
M. Schneider in samenwerking met J. Hemels, De Nederlandse krant 1618-1978; Van 'nieuwstijdinghe tot dagblad' (P. van Hees)	102	krijgsgevangenkamp 'Prins Bernhard' (Cees van der Kooij)	235
C.A. Tamse (red.), Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis (G. Groenhuis)	103	'Bezet en bevrijd. Kunstenaars tekenden Den Haag in de jaren 1940-1946' Tekst C.H. Slechte (Cees van der Kooij)	
<i>Prehistorie - Nederland</i>		Jacq Engels, Zestig jaar socialistische beweging (F.R. Kat)	231
J.J. Butler, Nederland in de Bronstijd (G. Groenhuis)	393	Jacques Giele, Arbeidersleven in Nederland 1850-1914 (F.R. Kat)	57
R.H.J. Klok, Hunebedden in Nederland. Zorgen voor morgen (G. Groenhuis)	208	J.P. Gribling, Willem Hubert Nolens 1860-1931. Uit het leven van een Priester-Staatsman (A.H.M. v. Schaik)	208
<i>Middeleeuwen - Nederland</i>		J.J. 't Hoen, De rode Zaanstreek (F.R. Kat)	103
P.G. Aalbers, Het einde van de horigheid in Twente en Oost-Gelderland 1795-1850 (E. Smit)	395	M.H. Huizinga - Maple Leaf Up. De Canadese opmars in Noord-Nederland - april 1945 (Cees van der Kooij)	235
W.J. Alberts (ed.), Het middeleeuwse keurboek van de stad Doetinchem (D.A. Berents)	394	Jaarboek 1978 voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland (F.R. Kat)	98
W.J. Alberts, Overzicht van de geschiedenis van de Nederrijnse territoria tussen Maas en Rijn ca. 800-1288, Maaslandse monografieën (C.A. van Kalveen)	100	Richard Kaan, Oranje Knipselboek. Foto's en knipsels van toen en nu. 1909-30 april 1979 (H. van der Veen)	269
D.P. Blok, De Franken in Nederland (D.A. Berents)	394	J.J. Kalma, Er valt voor recht te strijd. De roerige dagen rond 1890 in Friesland (F.R. Kat)	54
<i>Nieuwe Geschiedenis - Nederland</i>		Kunst en Kunstbedrijf, Nederland 1914-1940', Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1977, deel 28 (M. van Dorp)	31
Apologie of Verantwoording van de prins van Oranje 1581 gevolgd door het Plakkaat van Verlatinge 1581 met enige begeleidende correspondentie. Historische inleidingen en aantekeningen, Dr. A. Alberts (G. Groenhuis)	271	Fred J. Lammers, Alexander, De vergeten kroonprins (C.A. Tamse)	208
Charles A. Boxer, De Nederlanders in Brazilië 1624-1654 (J. van Goor)	55	G.H. Pieters, Een kwart eeuw van strijd. Herinneringen uit de Limburgse arbeidersbeweging (F.R. Kat)	210
'Dagelijkckse aentekeninghe van Vincent Laurensz van der Vinne' ingeleid en bewerkt door Bert Sliggers jr. (M. van Dorp)	232	Dr. Richter Roegholt, Amsterdam in de 20e eeuw. Deel 2 (1945-1970) (Hans Peters)	270
A.C.J. de Vrankrijker, De motiveering van onzen Opstand. De theorieën van het verzet der Nederlandsche opstandelingen tegen Spanje in de jaren 1565-1581 (G. de Bruin)	267	J. Roelink. Een blinkend spoor. Beeld van een eeuw geschiedenis der Vereniging voor wetenschappelijk onderwijs op gereformeerde grondslag (1879-1979) (A.H.M. van Schaik)	209
<i>Nieuwste Geschiedenis - Nederland</i>		C. Rijnsdorp, Veranderend Nederland onder Juliana (H. van der Veen)	269
M. van Amerongen, De ongelooflijke geschiedenis van het	234	A. Struik, Een Nederlander in Siberië (F.R. Kat)	236
		G.R. Zondergeld, De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen (C. Mooij)	101

Uitnodiging

Aan de leden van de Vereniging van Docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (V.G.N.) tot het bijwonen van de Algemene Ledenvergadering op

zaterdag 22 maart 1980, om half elf
in het Jaarbeurs Congressentrum te Utrecht.

De vergadering zal dit jaar voor het eerst aangepast zijn aan de nieuwe structuur van de vereniging; daarom zal er 's ochtends een algemeen gedeelte worden gehouden, terwijl 's middags de 4 secties, waarin onze vereniging nu verdeeld is, elk apart zullen vergaderen.

In het ochtendgedeelte zal onder meer de Nascholing en het Vaklokaal onderwerp van discussie zijn. De sectiebesturen hebben voor de besprekingen in de eigen sectie elk een discussiestuk opgesteld, waarbij in het algemeen centraal staat, wat we van een leerling op het gebied van geschiedenis en staatsinrichting mogen verwachten, wanneer hij een bepaalde school afsluit. Daarbij zullen soms ideeën voor het formuleren van een nieuw eindexamenprogramma geïntroduceerd worden.

Het bestuur hoopt U in groten getale op de jaarvergadering te kunnen verwelkomen.

Tevens wil het bestuur de leden opwekken zo veel mogelijk de afdelingsvergaderingen te bezoeken. U treft hieronder van een aantal daarvan reeds enige gegevens aan. Van andere krijgt U via de afdelingssecretaris een uitnodiging.

J. Drewes, 2e secretaris

Afdeling ALKMAAR: woensdag 6 februari, 16-30-18.00 uur
in: R.S.G. Noord-Kennemerland, Robonsbosweg 11, Alkmaar

- Agenda: 1) Stukken jaarvergadering
2) Verkiezing nieuw afdelingbestuur; kandidaten zijn J.C. Bruin (Burgerbrug), J.A. de Fockert (Heerhugowaard), G. Roos (Zwaag), T. Siegman (Heiloo).
3) Aanwijzen van afgevaardigden voor de jaarvergadering
4) Wat verder ter tafel komt.

Afdeling ARNHEM: donderdag 7 februari, 19.30 uur
in: Thorbecke Scholengemeenschap, Thorbeckelaan 17, Arnhem

- Agenda: 1) Bestuursverkiezing. Voorzitter en penningmeester zijn niet herkiesbaar. Opgave kandidaten bij de secretaris (Apeldoornseweg 31, 6814 BH Arnhem)
2) a. Nieuw eindexamenprogramma?
b. Nascholing taak VGN?
c. Regionale dagen?
d. Mogelijkheid tot regionale bespreking normen CSE?

Afdeling DEN BOSCH: donderdag 7 februari, 16.30 uur
in: Eurohotel, Hinthamerstraat, Den Bosch

- Agenda: 1) Stukken jaarvergadering
3) Voordracht Drs. P. Overmeer

Afdeling GRONINGEN: maandag 4 februari, 20.00 uur
in: Zernike College, Helperbrink 30, Groningen

- Agenda: 1) Bestuursverkiezing. Kandidaten zijn: W. Schuringa (voorz.) en C.A. Venema (secr.)
2) Stukken jaarvergadering

Afdeling HEERLEN: maandag 11 februari, 20.00 uur
in: Eijkhagencollege, Eijkhagenlaan 31, Schaesberg

- Agenda: 1) Bestuursverkiezing
2) Stukken jaarvergadering
3) Wat verder ter tafel komt

Afdeling LEEUWARDEN: dinsdag 5 februari, 20.00 uur
in: Chr. Gymnasium, Gymnasiumstraat 36, Leeuwarden

- Agenda: 1) Bestuursverkiezing. Voorz. C. Zuil, secr. H.G. Wolthoff en penn.m. J. Lamaker zijn allen herkiesbaar
2) Stukken jaarvergadering
3) Activiteiten van de afdeling, w.o. het onderzoeken van mogelijkheden om zelf P.A.-colleges te organiseren.

Afdeling ROTTERDAM: woensdag 13 februari, 19.30 uur
in: Sint Laurenscollege, Wagenaarlaan 6, Rotterdam (Hillegersberg)

- Agenda: 1) Bestuursverkiezing
2) Stukken jaarvergadering

Belangrijke mededelingen voor de jaarvergadering

1) Voor leden, die verhinderd zijn de jaarvergadering bij te wonen, bestaat de mogelijkheid een ander lid te machtigen. Een stemgerechtigd lid kan ter vergadering niet meer dan één stem bij wijze van machtiging uitbrengen. Wie van deze mogelijkheid gebruik wil maken, kan een machtigingsformulier aanvragen bij het secretariaat: J. Drewes, Bachlaan 58, 1817 GK Alkmaar.

2) Degenen, die voor de jaarvergadering per trein naar Utrecht komen, kunnen tegen inlevering van een reductiebon 20% korting krijgen op de prijs van een dagretour. De afdelingssecretarissen krijgen twee bonnen voor de officiële afgevaardigden toegevoerd. Leden kunnen schriftelijk een reductiebon aanvragen bij J.L. Frieling, Pr. Beatrixlaan 31, 2341 TW Oegstgeest.

Agenda van de Algemene Vergadering van de V.G.N.

op zaterdag 22 maart 1980 in het "Jaarbeurs Congressentrum" te Utrecht

Aanvang der vergadering 10.30 uur precies.
(Vanaf 10.00 uur wordt aan de deelnemers der vergadering een kop koffie aangeboden. Gezien het belang van het middagprogramma dient het huishoudelijk gedeelte voor de lunch (12.30 uur) te zijn afgesloten).

1. Opening en jaarrede van de voorzitter
2. Uitreiking van de Huib de Ruyter-prijs
3. Ingekomen stukken en mededelingen van huishoudelijke aard
4. Notulen van de algemene ledenvergadering, gehouden op 24-3-1979 (zie Kleio, 20 (1979), nr. 6, blz. 274-281)
5. Jaarverslag van de beide secretarissen
6. Financiën:
 - a. Verslag van de kascommissie;
 - b. Financieel jaarverslag 1979;
 - c. Begroting 1980;
 - d. Benoeming kascommissie 1980
7. Centraal schriftelijk eindexamen
8. Kleio:
 - a. Jaarverslag Kleio-redactie;
 - b. Jaarverslag Kleio-Didactica;
 - c. Beleidsplan Kleio
9. Jaarverslag van de Didactiekcommissie
10. Jaarverslag van de Onderwijs Adviescommissie
11. Nascholing (zie toelichting)
12. Vaklokaal (zie toelichting)
13. Voorstel tot opheffing van de afdelingen Haarlem en Venlo (zie toelichting)
14. Bestuurswisseling:
 - a. Aftreden van de bestuursleden: drs. J. Bouwsma, mevr. M.I. Röder, drs. J. Drewes, J.L. Frieling, K. van Dijk en M.J. van Velzen;
 - b. Benoeming van nieuwe bestuursleden. De namen van de kandidaten worden nog in Kleio gepubliceerd;
 - c. Mededeling van het rooster van aftreden:
1981: J. Engbers, P.L. Hendriks, mevr. D.H. Verhagen
1982: drs. N. Bakker
1983: alle vandaag benoemden
15. Vaststelling plaats en tijd jaarvergadering 1981.
16. Rondvraag.

Na het algemene gedeelte, dus na de lunch (13.30 uur) zal er in de 4 secties apart vergaderd worden. Daarbij staat voor elke sectie in ieder geval op het programma:

1. Bestuursverkiezing
2. Bespreking van het jaarverslag en/of discussiestuk dat u elders in dit Kleio-nummer aantreft. (Voor de Havo/Vwo sectie op blz. 6, voor de Mavo/Lbo sectie op blz. 8, voor de sectie Pedak/Basisonderwijs

op blz. 19, voor de sectie Tertiair onderwijs op blz. 19).

3. Werkzaamheden van de sectie in de komende tijd.

Toelichting op de punten 11, 12 en 13 van de agenda:

11. Zoals bekend is de verzorging door de V.G.N. van de her-, bij- en na-scholing van geschiedenisleraren dit jaar op losse schroeven komen te staan door de maatregel van het Ministerie subsidies voor dit soort activiteiten nog slechts aan de initiële opleidingen toe te wijzen. Het bestuur is meteen in actie gekomen om niet alleen zo snel mogelijk op deze nieuwe situatie te kunnen inspelen, maar ook om zo veel mogelijk van die vormen van Scholing, die in de V.G.N. altijd als waardevol zijn beschouwd, te kunnen behouden. Daarbij is het bestuur 2 wegen ingeslagen, een weg van de korte en een weg van de lange termijn. Op korte termijn is contact gezocht met de initiële opleidingen om te onderzoeken of voortzetting in een of andere vorm van didactiekconferenties, seminaria en eerste-graads-bij-scholing mogelijk zou zijn. Die eerste contacten zijn positief te beoordelen. Nadere mededelingen hierover kan het bestuur U echter waarschijnlijk pas op deze jaarvergadering verstrekken.

Ook met ontwikkelingen op lange termijn heeft het bestuur zich bezig gehouden; het heeft bijgedragen aan en de verantwoordelijkheid op zich genomen van een rapport, dat aan de minister voorstellen doet voor een wettelijk kader waarin de hele nascholing zou moeten worden gevat. Hoewel het rapport niet specifiek op het vak geschiedenis en staatsinrichting is gericht, heeft het bestuur gemeend in dit geval een soort voortrekkersfunctie op zich te moeten nemen. U treft het rapport, voorzien van een inleidende beschouwing van dr. N.J. Maarsen elders in dit Kleionummer aan.

12. De door het bestuur ingestelde commissie-Vaklokaal biedt U elders in dit Kleio-nummer een ontwerp-tekst aan, die het bestuur als uitgangspunt wil nemen voor benadering van het Ministerie ter verkrijging van de erkenning van een vaklokaal voor ons vak. Voor deze tekst vragen wij om adhesie aan de jaarvergadering.

13. Het is het afgelopen jaar niet mogelijk gebleken in de afdelingen Haarlem en Venlo een afdelingsbestuur geformeerd te krijgen. Derhalve heeft het bestuur besloten, om indien deze situatie tot de jaarvergadering is blijven voortbestaan, U voor te stellen deze afdelingen op te heffen. Op de jaarvergadering zal U concreet worden meegedeeld bij welke afdeling of afdelingen de leden van deze afdelingen dan gevoegd zullen worden.

Eindexamenproblematiek

Op de Algemene Vergadering in maart a.s. staat voor een aantal secties het eindexamenprogramma ter discussie. Hiervoor zijn door deze secties discussiestukken geproduceerd, terwijl de Kleio-redactie een aantal personen gevraagd heeft over deze problematiek bijdragen te leveren. Deze bijdragen worden over een aantal Kleio-nummers verspreid. In dit nummer treft U een algemene inleiding op deze zaken aan van de hand van B. Molenkamp. Hierna volgen de discussiestukken van de havo/vwo-sectie en de mavo/lbo-sectie. Op deze wijze staat informatie over dit onderwerp bij elkaar, al wordt de gebruikelijke volgorde van "stukken bij de agenda van de Alg. Vergadering" hiermee verbroken. Voor het onderwerp "Wat mag van een leerling die de basisschool verlaat op het terrein van de geschiedenis verwacht worden?" zie p. 19.

B. Molenkamp

Het eindexamenprogramma in discussie

1 Inleiding

Men kan een groeiend onbehagen constateren over het bestaande eindexamenprogramma.

De pijn zit vooral in twee punten:

- de inhoudelijke eisen
- de doorstroming c.q. differentiatie.

1.1 De inhoudelijke eisen

Het eindexamenreglement schrijft onder meer voor: diepergaande behandeling van de historische ontwikkeling gedurende de laatste halve eeuw. Op het moment dat dit reglement in werking trad, betekende de laatste halve eeuw in concreto de periode vanaf 1917 - 1967. Toevallig (!-) viel dit samen met een aantal belangrijke historische gebeurtenissen, die wellicht als beginpunt van een nieuw tijdperk beschouwd konden worden.

Door het voortschrijden van de jaren kreeg echter het begrip halve eeuw - waarvan het beginpunt nog steeds in 1917 gelegd wordt - een merkwaardige inhoud.

1.2 De doorstroming c.q. differentiatie

Nu de laatste jaren de verticale doorstroming in het voortgezet onderwijs beter gaat lopen, komt het meer en meer voor, dat een leerling - doorstromend van mavo, via havo naar vwo - de laatste halve eeuw vijf jaar achtereen behandeld krijgt. In vele gevallen bestaat de behandeling, zo vermoed ik, uit het op een of andere manier herhalen van dezelfde stof. Het is immers in het geheel niet duidelijk waar de verschillen in niveau liggen.

2 Van stofomschrijving naar doelomschrijving

Het huidige eindexamenreglement geeft een min of meer duidelijke stofomschrijving. Ongetwijfeld, de adviseurs en opstellers van het huidige reglement heb-

ben geredeneerd vanuit de gedachte, dat een behandeling van de laatste halve eeuw zal bijdragen tot een beter begrijpen van de eigen tijd. Die garantie is er echter niet. De docent heeft nog steeds de "vrijheid" de geschiedenis van de laatste vijftig jaar in een algemeen overzicht te stoppen, omdat het historische geweten immers voorschrijft, dat *de* laatste halve eeuw behandeld moet worden. Bovendien, wat moet je weglaten uit die periode? Biedt het wellicht soelaas om de laatste halve eeuw te starten met het jaartal 1929?

Op beide vragen kunnen we pas een zinnig antwoord geven als we duidelijk voor ogen hebben, wat we met het vak geschiedenis in de bovenbouw - de examenklassen - willen bereiken. Het examenreglement zal derhalve doelstellingen moeten gaan vermelden en tot op deze doelstellingen gerichte stofkeuze moeten komen.

2.1. Enkele doelstellingen voor de eindexamenklassen

Omdat doelstellingen en beginsituatie samenhangen lijkt het verstandig, alvorens een aantal doelstellingen te formuleren, eerst een wat nadere omschrijving te geven van de groep leerlingen voor wie het onderwijs bestemd is. Zonder de werkelijkheid geweld aan te doen, kunnen we de volgende zeer algemene kenmerken vaststellen:

- de leerlingen hebben het vak - vrijwillig of onvrijwillig - in hun pakket opgenomen;
- de beroepskeuze heeft zich meer opgedrongen d.w.z. de meeste leerlingen hebben zich reeds min of meer bewust afgevraagd, wat ze na "deze school" willen gaan doen;
- de leeftijd van de leerlingen varieert van 16 tot 18 jaar;
- misschien - hier aarzel ik wat - is het abstracte denken van de meeste leerlingen in een wat hoger stadium gekomen. Is dat m.n. het geval dan kunnen we zeker meer van ons vak kwijt.

Samenvattend kunnen we wel stellen dat de leerling van de bovenbouw anders is dan die van de onderbouw, zonder nu direct aan te kunnen geven, wat dat

anders zijn in concreto betekent voor het geschiedenis-
onderwijs.

Ondanks deze vaagheid van de beginsituatie moeten we toch tot een antwoord komen op de vraag: wat willen we met het geschiedenisonderwijs met deze leerlingen bereiken?

Heel algemeen gezegd – als zeer algemene doelstelling – willen we de leerlingen bewust maken van hun plaats in de maatschappij, of ander gezegd, het geschiedenis-
onderwijs moet er toe bijdragen dat de leerlingen hun eigen situatie, hun eigen positie in deze wereld, helder voor ogen krijgen. Dit lijkt de belangrijkste vormende taak van het vak geschiedenis. Onder vorming verstaan we in dit verband, een betrekkelijk permanente verandering in de vaardigheden en vermogens, als gevolg van een ervaring die niet is toe te schrijven aan lichamelijke factoren. Verwerven van kennis, vaardigheden en houdingen zijn dan drie fundamentele vormingsprocessen, gedurende wier verloop de leerling steeds meer greep krijgt op de problemen van de maatschappij.

En het is geen dooddoener als we zeggen dat dit greep krijgen op eigentijdse problemen pas mogelijk is als deze problemen gezien worden in historisch perspectief. Bovendien kan en moet geschiedenis er toe bijdragen dat leerlingen hun maatschappij niet laten ophouden in hun directe omgeving. Geschiedenis geeft dus de tijdsdimensie en de ruimtedimensie aan het eigen bestaan.

Met bovengenoemde algemene doelstelling hebben we wel richting aan ons denken gegeven, maar niet duidelijk is welke conclusies daaruit volgen voor de daagse praktijk van ons onderwijs. Hiervoor is nodig dat we uitgaan van de concreet geformuleerde doelen. Hieronder volgt daarom een lijst van doelstellingen, waarbij aangetekend moet worden dat deze lijst niet uitputtend is, maar hij wel het voordeel heeft, dat wij – en de buitenwacht – weten waarover we spreken. Concrete doelstellingen lokken uitspraken immers uit die aangeven of we zoiets wel of niet willen.

Formuleren we nu een aantal doelstellingen:

Het geschiedenisonderwijs moet er op gericht zijn dat leerlingen bij het eindexamen:

- de complexiteit van eigentijdse structuren kunnen omschrijven;
- het Nederlandse politieke gebeuren kunnen analyseren;
- aangeboden informatie kunnen relativeren;
- hedendaagse ideologieën kunnen analyseren en deze analyse kunnen toepassen op aangeboden informatie;
- ten aanzien van problemen een beargumenteerd standpunt kunnen innemen;
- een aantal elementen van de hedendaagse samenleving kunnen noemen en de procesmatige ontwikke-

ling ervan kunnen beschrijven. Te denken valt aan de volgende elementen:

bewapeningswedloop, kolonisatie, dekolonisatie, neokolonialisme, energievoorziening, oorlog en vrede, geweld, ontwikkelingsproblematiek, minderheden, leiderschap in de wereld, verdeling van politieke macht, democratische en anti-democratische processen, ontkerkelijking.

- geschiedenis als verandering kunnen beschrijven, zodanig dat eruit blijkt dat de leerling zich bewust is, dat ook haar/zijn moment van de geschiedenis (in de geschiedenis) relatief is.

3 Stofkeuze en stofordening

De geformuleerde doelen hebben consequenties voor de keuze en de ordening van de stof.

3.1 De keuze

Heel algemeen kunnen we zeggen dat de aangeboden leerstof inhoudelijk betrekking moet hebben op die zaken, die als elementen van de samenleving genoemd zijn. Bovendien moet de aangeboden stof van zodanig karakter zijn dat de methodologische doelstellingen (of vaardigheidsdoelstellingen, zo men wil) aan bod komen. Concreet betekent dit bijvoorbeeld de behandeling van het probleem van de bewapeningswedloop zich niet moet beperken tot de wedloop tussen NAVO en Warschaupact, maar dat de behandeling ervan moet starten rond 1870, wanneer een begin gemaakt wordt met de totale oorlog. Duidelijk moet worden wat dit probleem voor de mens in het verleden heeft betekend; welke betekenis het heeft voor de huidige mens en hoe het in de toekomst zal doorwerken. Geen pure technische of beschrijvende uiteenzetting, maar met aanbieding van ego-materiaal, statistieken, schema's, kaarten en teksten een ontrafeling van het probleem door de leerling, met of zonder hulp van de docent. Het gaat er derhalve niet om dat de leerling aan het einde van de behandeling zijn arsenaal aan kennis verrijkt heeft met de zaken die op een of andere manier betrekking hebben op het wapenarsenaal, maar dat hij met behulp van aangeboden informatie een beargumenteerd standpunt kan innemen met betrekking tot de vraag: bewapenen of ontwapenen.

3.2 De ordening van de stof

Uit hetgeen gezegd is over de doelstellingen en de daarop gerichte stofkeuze volgt dat we ook in de bovenbouw thematisch-exemplarisch te werk moeten gaan. We mogen geen genoegen nemen met beschrijvende overzichten, waarin reeds de auteurs de conclusies voor de leerlingen hebben getrokken. Een toekomstig eindexamenreglement zal derhalve een veelvoud aan thema's moeten bevatten, waaruit iedere docent een aantal – bijvoorbeeld vier – kan kiezen.

Zo'n lijst zou onder andere kunnen bevatten:

- de werking van het parlementaire stelsel in Nederland;

- de verdeling van de politieke macht in Nederland;
- stromingen als: nationalisme, fascisme, communisme, socialisme, liberalisme, imperialisme, anarchisme.
- dekolonisatie in Afrika, Azië of India (niet alle landen maar een exemplaar)
- Jodenvraagstuk (dan wordt toch immers pas de kwestie het Midden-Oosten duidelijk)
- democratie als historisch verschijnsel;
- democratiseringsproces in Nederland;
- boerenverzet in Latijns-Amerika;
- betekenis van de hedendaagse kunst;
- ontkenning in Nederland;
- onderlinge afhankelijkheid van de landen: E.G., NAVO, Warschaupact;
- Russische Revolutie
- bevolkingsvraagstuk, urbanisatie, werkgelegenheid;
- kapitalisme.

Ik denk dat een commissie zich zal dienen te beraden over de te formuleren doelen en de daarbij behorende stofkeuze, waarna aan de hand van voorliggende stukken, een zinnige discussie kan plaats vinden.

Duidelijk is in ieder geval ook, dat onze leerboeken een andere opzet moeten krijgen.

4 Doorstroming c.q. differentiatie

We hebben boven gezien dat de verticale doorstroming als effect kan hebben, en in feite ook heeft, dat een leerling in haar/zijn schoolloopbaan minstens vijf jaar (de onderbouw dus niet meegerekend) met de laatste halve eeuw in aanraking komt. In de praktijk komt dat er op neer dat een leerling zeker drie keer het onderwerp dekolonisatie als stof krijgt aangeboden. Wanneer we nu over een lijst van onderwerpen beschikken kan dit - met enig overleg tussen de docenten van de verschillende schooltypen - voorkomen worden.

Moeilijker ligt het probleem van de differentiatie. Zie ik goed, dan heeft tot nu toe uitdieping (differentiatie!?) bestaan in het aanbieden van meer feitenmateriaal. De leerboeken van de MAVO bevatten over het algemeen per onderwerp minder pagina's dan de boeken van bijvoorbeeld de HAVO. Bij staatsinrichting mogen de leerlingen van de MAVO de verschillende feiten leren, maar problemen als de macht van het parlement en die van de vakbonden worden bijna niet aangesneden. Toch denk ik dat op alle schooltypen probleemgeoriënteerd geschiedenisonderwijs mogelijk moet zijn en dat de docenten de opdracht hebben uit te zoeken in hoeverre de leerlingen in staat zijn de complexiteit van een probleem te omvatten. De docent maakt derhalve uit welke differentiatie in het aangeboden materiaal ge-

maakt wordt. Voorts lijkt het dat de aangeboden stof naar abstractiegraad moet verschillen. Hier wrekt zich overigens het feit dat op het punt van de differentiatie nog weinig onderzoek is verricht. Het zou met name interessant zijn te onderzoeken of boeken, in gebruik op de bovenbouw van het vwo, ook kunnen dienen voor de bovenbouw van de mavo. Waarschijnlijk is dat niet het geval, maar we krijgen pas duidelijkheid als we weten *waarom* een bepaald boek op een bepaald niveau niet bruikbaar is.

5 Conclusies en aanbevelingen

Als we het bovenstaande samenvatten dan dringen de volgende conclusies zich op:

- het examenreglement mag niet stofgericht maar moet doelgericht zijn;
- de docent moet de mogelijkheid hebben uit een aantal thema's te kiezen;
- deze thema's kunnen de laatste halve eeuw overschrijden; het criterium "de laatste halve eeuw" dient zelfs geheel uit het eindexamenreglement te verdwijnen;
- de aangeboden leerstof moet voldoende differentiatie bieden;
- op alle schooltypen onderwijzen we probleemgeoriënteerd geschiedenisonderwijs en moeten de overzichten tot het verleden behoren;
- differentiatie bestaat niet hierin dat bijvoorbeeld de mavo alleen gericht is op het verwerven van kennis, de havo op het verwerven van inzicht en de vwo op het verwerven van de hogere vaardigheden;
- de leerboeken moeten een ander karakter krijgen, in die zin dat het meer themanummers worden.

Aanbevelingen

- laat de sectie havo/vwo een aantal doelstellingen formuleren, die in de vereniging ter discussie kunnen komen;
- de sectie stelde tegelijkertijd een aantal thema's voor;
- laten we een mogelijkheid zoeken om ons eens echt met de differentiatie-problematiek in de bovenbouw bezig te houden, zeker nu binnenkort de mogelijkheid geboden wordt om examens in niveau's af te leggen;
- laat de schoolboekauteurs nu eens ophouden hun eigen conclusies uit het door hen gebruikte materiaal aan de leerlingen voor te leggen en laten zij in plaats daarvan de leerlingen een keuze uit dat materiaal aanbieden, zodat de leerlingen zelf kunnen komen tot het trekken van conclusies e.d.

Discussiestuk sectie HAVO/VWO

De sectie signaleert de volgende knelpunten

1. Er is een differentiatieprobleem, vooral in de (verlengde) Brugperiode.
2. Leerlingen die doorstromen van de MAVO naar HAVO en van HAVO naar VWO krijgen jaren achtereen telkens dezelfde leerstof. Bovendien is er geen duidelijkheid over de verschillen in deze leerstof: doordat andere doelstellingen worden beoogd of doordat de leerstof op andere wijze wordt aangeboden zouden verschillende niveau's mogelijk moeten zijn. Vooralsnog ontbreekt ook op dit gebied duidelijkheid. Men vergelijk de examenregelingen.
3. Het huidige examenprogramma houdt geen rekening met de verschillen in leeftijd en aanleg tussen de leerlingen van de verschillende schoolsoorten.
4. De periode voor de pakketkeuze valt uiteen in twee stukken: Brugperiode en periode na selectie door MAVO/HAVO/VWO. Op scholen met een verlengde Brugperiode kunnen er leerlingen zijn die na de selectie geen geschiedenisonderwijs¹ meer krijgen als zij geschiedenis niet in hun pakket kiezen. Andere leerlingen krijgen na de Brugperiode geschiedenisonderwijs dat voor hen eindonderwijs is als zij geschiedenis niet in hun pakket kiezen. Over het gewenste minimale eindniveau van eindonderwijs in de onderbouw in relatie tot de verschillende schoolsoorten is geen duidelijkheid. Bovendien is weinig bekend over de kennis, vaardigheid enz. die leerlingen moeten bezitten als zij geschiedenis als examenvak kiezen in het MAVO/HAVO/VWO. Het zou bijvoorbeeld denkbaar zijn dat in de eerste leerjaren van het voortgezet onderwijs vooral aandacht wordt besteed aan 'geschiedenis voor allen', terwijl in het laatste leerjaar van wat wel "verlengd funderend onderwijs" genoemd kan worden (men denke bijvoorbeeld aan 4 VWO) meer aandacht besteed zou kunnen worden aan de wensen om het examenprogramma met vrucht te kunnen volgen².
5. Ook het programma van de onderbouw als geheel is onvoldoende duidelijk: resulteert dit in enig historisch besef (zie Onderbouwrapport, resp. Geschiedenis in de lagere klassen) en/of in inzicht hoe de structuur van het heden is, en hoe deze is ontstaan uit en geworteld in het verleden³? Er is geen duidelijk einddoel.
6. Er bestaan doublures van in de onderbouw gegeven leerstof en in de examenklassen gegeven leerstof, waardoor het in punt 2 gesignaleerde probleem nog groter wordt.
7. Het is niet duidelijk wanneer de staatsinrichting gegeven moet worden. Deze onduidelijkheid hangt samen met de onzekerheid over de vraag of staatsinrichting geïntegreerd met geschiedenis gegeven moet worden of afzonderlijk aan de orde moet komen, en met de vraag hoe dat het best zou kunnen.

De sectie HAVO/VWO doet de volgende voorstellen

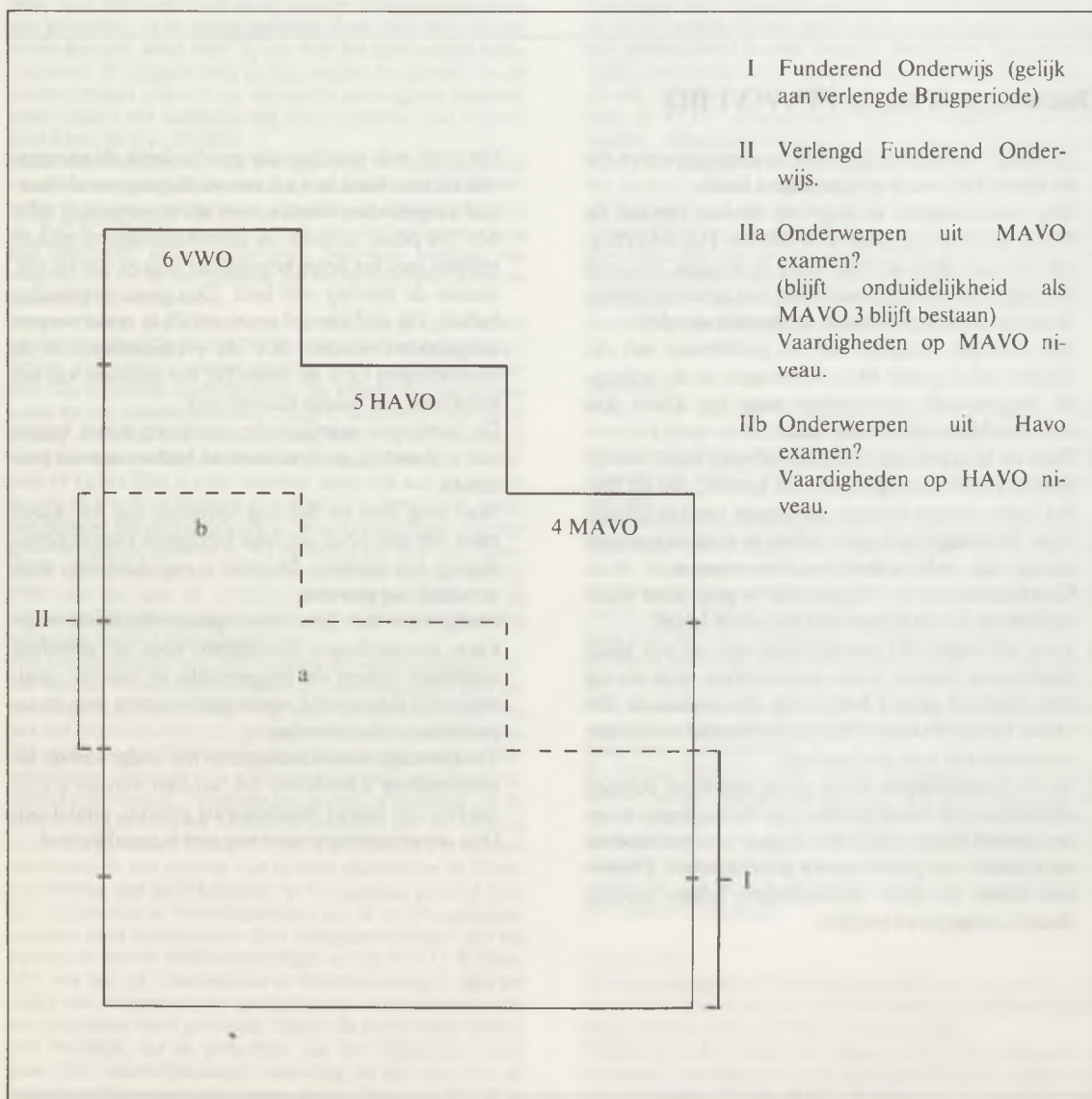
1. Er moet een afgerond programma komen voor een (brug?)periode van tenminste twee jaar, dat bestaat uit thema's die aansluiten bij de belevingswereld van 12 tot 15-jarigen met mogelijkheden voor differentiatie, en met inhoud die het mogelijk maakt om (op concreet niveau) inzichten te verwerven over de ontwikkeling van de samenlevingen in de wereld waarin die leerlingen zullen moeten leven. De mogelijkheden voor differentiatie moeten vooral gezocht worden in de wijzen waarop de leerlingen de stof ter verwerking aangeboden zullen krijgen en in verschillende niveau's van leerstof.
Er moeten doelstellingen worden benoemd voor deze periode en er moet differentiatie worden aangebracht binnen deze doelstellingen zodat leerlingen beoordeeld kunnen worden naar verschil in tempo, mate van zelfstandigheid, aanpak van problemen e.d. (zie Onderbouwrapport). Geschiedenisonderwijs in deze jaren moet duidelijk beschreven worden als een middel tot historisch besef, inzicht in maatschappelijke verandering en/of middel tot het verwerven van vaardigheden.
2. Voor de eindexamens moeten duidelijk geformuleerde gewenste eindresultaten worden vastgesteld die per schooltype moeten verschillen en die van MAVO naar HAVO naar VWO een zekere opbouw hebben. Vanuit die doelstellingen moeten zoveel mogelijk kennisgebieden/onderwerpen aangewezen worden, liefst onderwerpen die voor de leraar niet al te moeilijk toegankelijk zijn en die of bekend zijn uit de traditionelere programma's of uit wetenschappelijke arbeid die gemakkelijk tot schoolstof te werken is. Mogelijkheden voor nieuwe onderwerpen moeten worden opgehouden.
Voor de MAVO moeten uit deze aangegeven reeks die onderwerpen gekozen worden die er toe bijdragen dat een circa 16-jarige de eigen tijd in historisch perspectief kan zien. Deze onderwerpen mogen nog niet een zeer groot beroep doen op het abstractievermogen en het inzicht in complexiteit van de geschiedenis dat van de leerling wordt gevraagd. Deze onderwerpen, die voor het MAVO 4 eindexamen aangewezen zouden worden, zouden opgenomen moeten worden in het (verlengd) funderend onderwijs⁴ HAVO/VWO.
Voor de HAVO examens zouden onderwerpen gekozen moeten worden die meer actiegericht en politiek actueel zijn⁵ en achtergronden van actuele stromingen bevatten. Deze onderwerpen zouden ook opgenomen moeten worden in het (verlengd) funderend onderwijs VWO.
Voor de VWO examens zouden abstractere onderwerpen gekozen kunnen worden, bijvoorbeeld uit de ideeëngeschiedenis, en onderwerpen die com-

plexe relaties bevatten, bijvoorbeeld tussen sociale, economische, politieke en mentale processen.

Op deze wijze zouden doublures voorkomen kunnen worden, een opbouw in niveau realiseerbaar zijn, maar rekening gehouden kunnen worden met de verschillen tussen de leerlingen, en mogelijk voor de staatsinrichting duidelijk perspectief geboden kunnen worden.⁶

3. De sectie HAVO/VWO vraagt om een opdracht om deze beide bovenstaande punten om te zetten in concrete voorstellen. De programma's, onderwerpen, doelstellingen enz. die deze sectie tenslotte zal formuleren moeten bedoeld zijn als minimumprogramma. Voor de leraar, voor de school, en eventu-

eel voor de leerlingen moeten mogelijkheden blijven om een gedeelte van de beschikbare tijd te vullen met de onderwerpen en werkwijzen naar eigen inzicht. Het resultaat van het werk van de sectie mag niet leiden tot een gesloten programma voor allen, maar moet als resultaat hebben dat het mogelijk wordt de gesignaleerde knelpunten zoveel mogelijk te laten verdwijnen zonder aantasting van de vrijheid van onderwijs. Het resultaat zou dus een richting aan moeten geven waarbinnen variaties mogelijk zijn. De sectie verwijst in het hierbij vermelde literatuurlijstje naar publicaties binnen de V.G.N. van recente datum waaruit inspiratie voor deze taak te putten valt.

Noten:

1. Waar gesproken wordt van geschiedenis wordt bedoeld het vak geschiedenis en staatsinrichting.
2. De commissie meent dat, nu het vak geschiedenis als zodanig op een aantal basisscholen verdwenen is, gesproken kan worden van "funderend (geschiedenis)onderwijs" voor het AVVO/VWO. Deze periode van funderend (geschiedenis)onderwijs omvat een wisselend aantal jaren, afhankelijk van de scholen (Categorieel of Scholengemeenschappen), de schoolsoorten (MAVO, HAVO, VWO), en de organisatie en onderwijsaanpak van de scholen. Het aantal jaren "funderend onderwijs" omvat, volgens de commissie, tenminste 2 jaren (MAVO 3), meestal 3 jaren (MAVO 4, HAVO, VWO), en soms 4 jaren (VWO). De commissie heeft, om enige duidelijkheid te scheppen in de discussie, gekozen voor "funderend onderwijs" voor het geschiedenisonderwijs in de onderbouw dat alle leerlingen volgen (waarbij voorbijgegaan is aan mogelijke verschillen in niveau e.d.) en "verlengd funderend onderwijs" voor geschiedenisonderwijs dat voorafgaat aan het kiezen van de pakketten en dat volgt op het gemeenschappelijke funderend onderwijs. Dat is op veel scholen het geval in 4 VWO, en op scholen met een tweejarige brugperiode mogelijk in 3 MAVO 4, 3 HAVO en 3 en 4 VWO.

3. Onderbouwrapport, blz. 41.

4. In het geval van een afgerond programma voor een (brug?)periode van 2 jaar dus opnemen in 3 HAVO en 3/4 VWO. In het geval van een afgerond programma funderend geschiedenisonderwijs van 3 jaar opnemen in dat programma.
5. Politiek te verstaan in brede betekenis.
6. De commissie is zich er van bewust dat deze weg niet eenvoudig is, maar meent tevens dat er stappen in deze richting gedaan moeten worden.

Literatuur:

- Onderbouwrapport, *Kleio* 11, 1976, heruitgegeven als *Geschiedenis in de Lagere Klassen*, najaar 1979.
- N. Bakker, *Geschiedenis tussen emancipatie en integratie*, *Kleio* 1, 1979.
- H.S.J. Jansen, *Kleio in confectie*, *Kleio* 2, 1979.
- J.G. Toebes, *De plaats en inhoud van de contemporaine geschiedenis* . . . *Kleio* 3-4, 1979.
- J. Schipper, *Ethnocentrisme en geschiedenis*, *Kleio* 9 en *Kleio* 10, 1979.
- Harry S.J. Jansen, *Getinte teksten lezen*, *Kleio* 9, 1979.
- B. Molenkamp, *Het eindexamenprogramma in discussie*, *Kleio* 1, 1980.

Discussiestuk sectie MAVO/LBO

1. De Mavo-sectie gaat mee met de uitgangspunten die de Havo-Vwo sectie geformuleerd heeft.
2. We moeten ons er terdege van bewust zijn dat de Mavo-leerling een andere is dan de Havo-leerling, om van een Vwo leerling maar te zwijgen. Verschil in tempo, inventiviteit, een mate van zelfstandigheid, de wijze waarop problemen aangepakt worden. De verlengde brugklas lost die problemen niet op. Eerder zullen goede Mavo-leerlingen na de verlengde brugperiode overstappen naar het Havo dan eerst het Mavo-diploma te halen.
3. Voor de brugperiode (verlengd of niet) moet een afgerond geschiedenisprogramma komen, dat uit thema's zou moeten bestaan, aangepast aan het schooltype. Sommige leerlingen zullen er best uitspringen en naar een ander schooltype overstappen. Geschiedenis in de brugperiode is geen doel maar middel tot het verkrijgen van historisch besef.
4. Voor leerlingen die geschiedenis niet als een eind-examenvak kiezen, moet geschiedenis toch als tot een afgerond geheel behandeld zijn, inclusief de 20e eeuw. De derde klas of het derde leerjaar wordt dan eindonderwijs voor die leerling.
5. In de doelstellingen moet grote aandacht besteed worden aan de vaardigheden, die de leerlingen moeten ontwikkelen, zoals het leggen van verbanden, herkennen van processen en generaliseren. De wegen welke tot deze doelstellingen leiden moeten daarbij aangegeven worden.

Dit geldt ook voor hen die geschiedenis als examenvak kiezen. Voor hen zal een verdieping van de leerstof aangeboden worden, met als uitgangspunt midden 19e eeuw, in zover de ontwikkelingen te maken hebben met het beter begrijpbaar maken van de tijd, waarin de leerling zelf leeft. Dus geen overbodige ballast. De stof kan (of moet zelfs?) in onderwerpen aangeboden worden. B.v. de veranderingen in de maatschappij t.g.v. de industrie, het ontstaan van het socialisme, de reactie daarop, enz.

De leerlingen vaardigheden aanleren in het leggen van verbanden, generaliseren en herkennen van processen.

Men mag niet uit het oog verliezen dat het Mavo maar één jaar heeft om haar leerlingen voor te bereiden op het examen. Daarom is een duidelijke stofomschrijving gewenst.

6. Nodig voor het hele Mavo-geschiedenisonderwijs: Eerst doelstellingen formuleren voor de gewenste resultaten tijdens de brugperiode en van het eindonderwijs (keuzevak), met in acht neming van de capaciteiten van de leerling. Toekomstige ontwikkelingen in het kader van de samsmelting Lbo-Mavo ten aanzien van de a.v.o.-vakken zijn buiten beschouwing gelaten, omdat een l.b.o.-examenprogramma nog niet is gepubliceerd.

Stukken bij de agenda van de Algemene Vergadering

Algemeen jaarverslag 1979

Toen wij ons vorig jaarverslag afsloten, leek het alsof het jaar 1979 een uitermate belangrijk jaar voor de V.G.N. zou worden. En dat is het ook wel geworden, zij het op een andere manier dan menigeen toen verwacht zal hebben. Immers, op 1 december 1978 had de C.E.G.E.S. haar eindrapport aangeboden aan de staatssecretaris en alle voorbereidingen waren getroffen voor het organiseren van een discussie rond dit rapport, die moest uitmonden in een advies van de V.G.N. aan de staatssecretaris; deze had namelijk te kennen gegeven, dat hij in het voorjaar van 1979 een beslissing zou nemen over het al dan niet invoeren van een verplicht c.s.e.

Hoewel de strenge winter nog een verwoede aanval deed op ons krappe tijdschema, slaagden we er in de gehele geplande opzet afgewikkeld te krijgen. In alle 19 afdelingen (dat was weer voor het eerst sinds jaren) werden afdelingsvergaderingen gehouden, op de jaarvergadering, door meer dan 200 personen bezocht, werd ruim 3½ uur over het eindexamen gediscussieerd, de aangenomen moties werden ter kennis van de staatssecretaris gebracht en vervolgens door enkele bestuursleden tijdens een audiëntie nog eens toegelicht. (zie voor dit alles Kleio, nr. 6 p. 278-282).

Maar toen viel alles stil. De met spanning verbeide uitspraak van de staatssecretaris liet maar op zich wachten. Alleen bereikte in de grote vakantie een circulaire de scholen (niet eens de V.G.N.), dat de staatssecretaris zijn beslissing voorlopig had uitgesteld. Maar verder niets. Niet voor hoelang, niet waarom. En tot op het moment, dat we dit schrijven, is die onzekerheid blijven bestaan.

Intussen had in grote stilte een andere belangrijke gebeurtenis plaatsgevonden. Op 11 mei 1979 werden de door de jaarvergadering aangenomen nieuwe statuten door een notaris verleend. Op datzelfde ogenblik kreeg de vereniging een nieuwe naam en een nieuwe structuur. Zoals U sedertdien ook op de omslag van Kleio hebt kunnen lezen, heten we nu Vereniging van Docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (V.G.N.). Dat is even wennen, zoals ook aan de nieuwe structuur, met haar indeling in secties i.p.v. commissies, waaraan blijkens het spraakgebruik in vele vergaderingen nog niet iedereen al even gewend is. We verkeren dan ook nog duidelijk in een overgangsfase. Wanneer op de jaarvergadering van 1980 voor het eerst de sectiebesturen door de leden van de secties zelf gekozen zullen worden, zal in zekere zin een ontwikkeling van drie jaar voltooid zijn.

Het tweede halfjaar van 1979 werden de werkzaamheden van het bestuur vooral beheerst door de ontwikkelingen met betrekking tot de nascholing. Nog vóór de zomervakantie was van het Ministerie bericht ontvangen, dat de subsidiëring van alle nascholingsactiviteiten voortaan zou lopen via de initiële opleidingen. Beducht voor aantasting van onze vertrouwde didactiekconferenties, seminaria en andere activiteiten op dit terrein werd meteen het Ministerie benaderd met het verzoek te worden gehoord. (Kleio, 1979, nr. 6 p. 282-283). Dit verzoek resulteerde in een gesprek met de heer Bartels van de Directie Scholing van het Ministerie op 15 augustus, gevolgd door een conferentie te Noordwijkerhout op 28 en 29 september, waaraan werd deelgenomen door vertegenwoordigers van het Ministerie, van de initiële opleidingen en van de V.G.N. Daarmee was het vak Geschiedenis en Staatsinrichting in feite het eerste vak, waarmee over nascholing op zo uitgebreide wijze van gedachten werd gewisseld. Tijdens de conferentie werd al snel duidelijk, dat de gedachten van het Ministerie vooral gaan naar onderwijskundige nascholing, en dat men daar de vakinhoudelijke nascholing meer als een luxe ziet, die de le-

raar heel goed op eigen kosten en in eigen vrije tijd zou kunnen volgen. Dit nu leek de daar aanwezige besuursleden en ook anderen een niet gewenste richting, en ter plekke werd een commissie in elkaar getimmerd, die vóór 24 november een plan zou opstellen voor een geïntegreerde vakinhoudelijke en didactische nascholing. Op genoemde dag is het plan besproken door vertegenwoordigers van de initiële opleidingen en de V.G.N. De V.G.N. heeft zich ermee akkoord verklaard, dat het plan onder haar auspiciën naar buiten gebracht zou worden, daarbij overwegende dat het plan, hoewel niet specifiek voor het vak Geschiedenis en Staatsinrichting bedoeld, uitsluitend door docenten in dat vak is opgesteld. Het plan is inmiddels aan minister Pais verstuurd. U treft het elders in dit Kleio-nummer aan.

Daarnaast bleef natuurlijk een zorg voor het bestuur hoe we op korte termijn allerlei soms reeds georganiseerde activiteiten gesubsidiëerd konden krijgen. Zo konden door ingewikkelde constructies, bijv. met een bepaalde initiële opleiding, die als "paraplu" fungeerde voor een activiteit, die in feite door de V.G.N. georganiseerd werd, de subsidies voor seminarium, didactiekconferenties en eerste-graads-bijbscholing voor 1979 alsnog verkregen worden. Voor het volgend jaar is het bestuur in contact getreden met de OOSEL (het samenwerkingsverband van de lerarenopleidingen), waar men niet onwelwillend tegenover onze ideeën stond, al is wel duidelijk geworden, dat bijv. een didactiekconferentie in de oude vorm waarschijnlijk niet meer gehouden zal kunnen worden. Een en ander dient echter, ook in combinatie met de eerste-graadsnascholing, momenteel nog nader te worden uitgewerkt.

De secties

Van de vier secties, die de vereniging nu telt, zijn er twee voortgekomen uit bestaande commissies, de sectie Pedak/basisonderwijs en de sectie Mavo/Lbo. Van de sectie Pedak/basisonderwijs treft U elders in dit Kleio-nummer een jaarverslag aan.

Het sectiebestuur Mavo/Lbo, voor de helft uit Mavo- en voor de helft uit Lbo-collega's samengesteld, heeft dit jaar zijn aandacht laten gaan naar het formuleren van een nieuw eindexamenprogramma voor het Mavo (waarbij samenwerking met de sectie Havo/Vwo onontbeerlijk bleek) en van een leerplan voor het Lbo (waarvoor in verband met onze in 1977 ingediende aanvraag medewerking van de S.L.O. werd verkregen). Verder werd in het eerste nummer van Kleio nu ook eens ruime aandacht aan het Lbo besteed, noodzakelijk vanwege de onbekendheid van het merendeel onzer leden met deze vorm van onderwijs.

De secties Havo/Vwo en Tertiair Onderwijs waren in feite nieuwe secties. Zij hadden duidelijk een aanloopperiode nodig en pas tegen het einde van dit jaar konden haar besturen als voldoende bemand beschouwd worden. Desalniettemin slaagden beide sectiebesturen er in een discussiestuk te produceren, dat aan de leden van deze secties ter jaarvergadering zal worden voorgelegd.

Commissies

Ons verenigingsblad Kleio verscheen dit jaar in een nieuw formaat, dit mede in verband met de nummers van Kleio-Didactica, waarvan er dit jaar twee verschenen zijn.

Omdat de in het vorig jaarverslag van de Kleio-redactie uiteengezette beleidslijnen op de jaarvergadering uitvoerig bekritiseerd werden door dr. P.F.M. Fontaine, en ook om het blad

in te passen in de nieuwe structuur van de vereniging, is een breed-samengestelde commissie aan het werk gegaan en heeft een beleidsplan voor de komende jaren opgesteld. U treft het in dit nummer aan.

De Didactiekcommissie zette haar activiteiten nog eenmaal op de oude voet voort. Hoe het de volgende jaren zal gaan is moeilijk te zeggen. Wel lijkt voor de Didactiekcommissie in de nieuwe structuur van de vereniging de taak weggelegd om te gaan fungeren als een soort *trait d'union* tussen de verschillende secties, wanneer deze bij hun werk geconfronteerd worden met allerlei didactische problemen.

De Onderwijs Advies Commissie wisselde voornamelijk van gedachten over de positie van ons vak in het ongedeelde Vwo en bij harmonisatie van de brugklastabel.

De programmacommissie Bijscholing Eerstegraads liet dit na-jaar 11 cursussen in 9 afdelingen van start gaan. Wat de toekomst betreft, denkt de commissie nog een rol te kunnen spelen bij het tot stand brengen van een samenwerkingsverband tussen de verschillende universiteiten, eventueel verbonden met de lerarenopleidingen, ter organisatie van een zo uitgebreid mogelijk nascholingspakket voor ons vak.

De Commissie Geschiedenis en Maatschappijleer is dit jaar niet bijeen geweest. Wel had het D.B. nog een gesprek met het commissielid drs. J. Wijne, waarbij gepraat is over een om- buiging van de oorspronkelijk aan de commissie verstrekte opdracht, namelijk dat niet meer zozeer de verhouding tussen de vakken Geschiedenis en Maatschappijleer, maar veeleer de maatschappelijke relevantie van het vak Geschiedenis en Staatsinrichting, dan wel het benaderen van ons vak vanuit de actualiteit doel moest zijn van het werk van deze commissie.

De commissie vaklokaal kwam dit jaar enkele keren bijeen en liet zich daarbij van verschillende zijden van deskundig advies voorzien. Naast meer informatieve artikelen, die daarover in *Kleio* verschenen zijn of nog zullen verschijnen, heeft de commissie ook een "officiële" stuk geproduceerd, dat als basis zal dienen voor benadering van het Ministerie. U treft het in dit *Kleio*-nummer aan.

De onderwijscommissie NHG-VGN kwam dit jaar één keer bijeen. Daar is o.a. de afspraak gemaakt, dat de V.G.N. een maal per jaar zal publiceren over de stand van zaken in het Nederlandse geschiedenisonderwijs in de BMGN. Wat het uitgeven van bronnen betreft, wilde het N.H.G. eventueel pas tot een speciaal op het onderwijs gerichte bewerking van bronnen overgaan, wanneer daartoe een duidelijk gericht verzoek van de kant van de V.G.N. zou zijn binnengekomen.

Tenslotte

De Huib-de-Ruyter-prijs was dit jaar bestemd voor de medewerkers van de Teleac-cursus "Parlement en Politiek", en wel om nu eens mensen in het zonnetje te zetten, die op didactisch verantwoorde wijze, maar anders dan in het gewone onderwijs van ons vak mogelijk is, een grotere belangstelling voor de staatsinrichting hebben weten te kweken.

De V.G.N. leverde dit jaar zelf een bijdrage aan de didactiek van ons vak door de inmiddels befaamde en daarom ook uitverkochte rapporten over het geschiedenisonderwijs in de brugklas (1971) en in de onderbouw (1976) in gecombineerde vorm en enigszins aangepast aan al weer nieuwe inzichten opnieuw uit te geven. Dat daarbij van een zelfde prettige samenwerking met de Landelijke Pedagogische Centra sprake was als bij de uitgave van de oorspronkelijke rapporten, behoeft wel haast geen betoog.

Na een kleine drie jaar op zeer nauwgezette wijze de ledenadministratie behartigd te hebben, heeft de heer J. Geldof zijn werkzaamheden als administrateur beëindigd. Er is een nieuwe administrateur in dienst genomen, die om bovenvermelde reden uitsluitend schriftelijk benaderd kan worden. Overigens onderzoekt het bestuur of tot een verdere vereenvoudiging van de administratie kan worden overgegaan en

welke financiële consequenties daaraan verbonden zijn.

Op één belangrijk onderdeel van de V.G.N. zijn we tot nu toe nog nauwelijks ingegaan, n.l. de afdelingen. Op verzoek van een vorige jaarvergadering in leven gehouden, bleken de activiteiten van de afdelingen ook dit jaar tot een minimum beperkt te blijven. Weliswaar is er in elke afdeling een afdelingsvergadering geweest, zij het in sommige slechts na zeer grote aandrang van het bestuur, en zijn er in 9 afdelingen cursussen eerstegraads-bijbscholing van start gegaan, maar alleen de afdeling Utrecht heeft gebruik gemaakt van de mogelijkheid om met steun uit de verenigingskas eens iets extra's te organiseren. In sommige afdelingen, zoals Haarlem en Venlo, bleek het zelfs niet meer mogelijk een nieuw afdelingsbestuur geformuleerd te krijgen, zodat onderbrenging van deze afdelingen bij naburige overwogen wordt.

Zo'n besluit zou het bestuur natuurlijk niet van harte nemen. Het zij nogmaals gezegd: de basis van de vereniging wordt gevormd door de activiteiten van de gewone leden, die nu weliswaar ook in secties zijn onderverdeeld (het bestuur hoopt zich na het ontvangen van de acceptgirokaarten in het voorjaar van 1980 een beeld van deze verdeling te kunnen vormen), maar die vooral op regionaal niveau allerlei werkzaamheden als discussiebijeenkomsten, uitwisseling van ervaring, toetsen en schoolonderzoeken, lezingen van gerenommeerde sprekers, enz. zouden kunnen organiseren. Anders is het gevaar groot, zeker met het oog op de ontwikkelingen in dit jaarverslag geschetst, dat de V.G.N. niets anders meer is dan een vereniging, die een blad uitgeeft. En dat is wel het laatste wat we zouden willen.

M.I. Röder
J. Drewes

Jaarverslag *Kleio*

In het afgelopen jaar heeft Sj. Vellenga zich weten te ontworstelen aan de greep van de redactie, die hem eigenlijk niet wilde laten gaan. Zijn scherpzinnigheid, humor en gastheerschap worden nog gemist.

Binnenkort zullen ook P. van Hees en G. Slootweg de redactie verlaten. Omdat bescheidenheid en belangeloosheid zijn kenmerk zijn, dringt het nu pas tot de redactie door hoe belangrijk de plaats van P. van Hees in de redactie is geweest.

G. Slootweg heeft *Kleio* vele jaren gediend en heeft zich, als voorzitter en als AB-lid zeer betrokken getoond bij het wel en wee der vereniging. Zowel hij als P. van Hees konden eenmaal betrokken stellingen fel verdedigen, hetgeen de redactievergaderingen altijd zeer geanimeerd heeft gemaakt.

De redactie is blij dr. E.M. Janssen Perio te kunnen verwelkomen, vakdidacticus aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is speciaal aangezocht om het didactische terrein te verzorgen.

Evenals het vorig jaar heeft de redactie zich ook dit jaar veel beziggehouden met inhoudelijke veranderingen van het blad, onder andere naar aanleiding van de geuite kritiek. De in het voorjaar 1979 door het Bestuur toegezegde Adviescommissie-*Kleio* ging in augustus van start. Voor *Kleio* namen daarin twee vertegenwoordigers van de jongere garde (J. Harderwijk, J. Rijken) zitting, plus oudgediende P. van Hees, die al meer mooie plannen op de harde praktijk heeft zien stranden en daarom niet gemist kon worden. Als het beleidsplan zoals het er nu ligt (zie pag. 12) inderdaad aangenomen wordt, zal het karakter van de meeste artikelen ingrijpend gewijzigd worden. Geconstateerd moet worden dat tot nu toe er nauwelijks een natuurlijke neiging heeft bestaan artikelen te schrijven die binnen de opzet van dit beleidsplan passen. Zeker in het begin zal er veel overleg met de schrijvers nodig zijn. Dit alles kost tijd. Een nieuw gezicht van *Kleio* zal pas over enkele jaren werkelijk zichtbaar kunnen zijn.

Dit vooruitzicht lijkt te meer waarschijnlijk gezien onze ervaringen in de afgelopen paar jaar. Verschillende personen werden benaderd voor themanummers en literatuurberichten, doch op korte termijn is de oogst niet zo groot geweest.

Dit jaar is voor het eerst het systeem van vaste correspondenten bij de secties/commissies doorgevoerd, hetgeen in de praktijk niet eenvoudig is gebleken. Een uitzondering vormde de Pedak-commissie, in de persoon van C. van der Kooy. In alle nummers die hiervoor beschikbaar waren verscheen een Pedak-rubriek. De Pedak-commissie verzorgde voorts een geheel eigen nummer (no 12), terwijl ook in het eerste nummer verslag werd gedaan van een Pedak-activiteit (conferentie regionale geschiedenis). De Mavo/Lbo-commissie verzorgde eveneens een deel van het eerste nummer en wel met bijdragen speciaal voor Lbo-docenten. De commissie-Vaklokaal publiceerde in Kleio no 10.

Ons inziens kunnen leden van de VGN op deze wijze de activiteiten van de vereniging zeer goed volgen.

Spontane ingezonden reacties van lezers/leden op gebeurtenissen in het geschiedenisonderwijs of in de vereniging bereiken de redactie soms, maar nog te weinig. De redactie zou graag ruimte maken voor een vaste rubriek van ingezonden stukken van dien aard. Mogen lezers een dergelijke rubriek noodzakelijk maken.

Bijzondere nummers vormden dit jaar de feestbundel (no 3 en 4) voor dr. P.A.M. Geurts. Hiervoor heeft een speciale redactie, waarin voor Kleio P. van Hees zitting had, zeer veel werk

verricht. De speciaal aangezochte schrijvers waren bereid aandacht te geven aan "Historicus als vriend".

Ook bijzonder dit jaar, want voor het eerst, was de verschijning van Kleio Didactica, waarvan U elders het jaarverslag aantreft. Het spreekt vanzelf dat deze nummers veel voorbereiding geest hebben, niet alleen wat inhoud betreft, maar ook inzake de vormgeving, welke eveneens door de redactie van Kleio Didactica werd verzorgd. Technische hulp wat betreft de vormgeving werd hierbij pijnlijk gemist, wat in de Kleio-redactie zelf aanleiding heeft gegeven tot het zoeken naar mogelijkheden hiertoe, ook in het belang van de gewone Kleio-nummers.

Een rubriek waarmee de redactie de minste moeite heeft, zijn de boekbesprekingen. Een netwerk van medewerkers is opgebouwd en zoals gebruikelijk werd veel aandacht aan de boekbesprekingen besteed. Voor het laatst, wat betreft de meeste vakwetenschappelijke boeken, indien we het beleidsplan als aanvaard beschouwen.

De inhoud van de recensies werd gestroomlijnd volgens criteria die, opgesteld door C. van der Kooy, iedere recensent per stencil bij het te bespreken boek ontvangt. De bedoeling hiervan is dat de lezer sneller kan concluderen voor welk type leerling en welk type docent het boek geschikt is.

Joke Rijken

binnenkort verschijnt
als deel 9 in de reeks
geschiedenis in veelvoud

GESCHIEDENIS ALS WETENSCHAP

een bundel oude en
nieuwe essays

samengesteld en ingeleid door dr P.B.M. Blaas

Binnen iedere hedendaagse historische opleiding is het onderdeel *theorie en historiografie* min of meer een verplicht onderdeel geworden. Hoewel de literatuur op dit gebied ieder jaar nog toeneemt en zich steeds verder specialiseert, bestaat voor de gevorderde studenten geen algemeen oriënterend studieboek voor deze materie.

Deze bundel wil hierin voorzien en stelt een aantal algemene thema's aan de orde over: de aard van én het al-of-niet wetenschappelijk karakter van de geschiedenis / het ontstaan van historisch besef / de begrips- en theorievorming / feit, structuur en proces / het historisme en tenslotte over vraagstukken betreffende functie, engagement en objectiviteit.

Met een inleidend essay over historische tijd bevat het werk een twintigtal essays.

Men vindt er een aantal oudere studies (waarvan sommige hier voor de eerste maal herdrukt worden) van onder andere: H. E. van Gelder en H. R. Hoetink als ook recentere essays van onder meer R. Koselleck, Th. Nipperdey, J. H. Plumb en J. G. A. Pocock.

De bundel is voorzien van een personen- en zakenregister. Tevens is een per rubriek samengestelde aanvullende bibliografie toegevoegd.

1979, ca. 350 blz., ISBN 90-247-2216-0, fl 45,-

uitgeverij martinus nijhoff bv
postbus 566 - 2501 CN den haag
telefoon 070-46 94 60

Jaarverslag Kleio-Didactica

Nu het eerste jaar van de nieuwe serie Kleio-Didactica achter ons ligt, lijkt het de redactie dienstig verslag te doen van de uitgangspunten, waarop Kleio-Didactica is gebaseerd. Deze uitgangspunten werden eind 1978 door een "werkgroep Kleio-Didactica" geformuleerd en door het Algemeen Bestuur van de VGN aanvaard, waarna de leden van de werkgroep gevraagd werd de redactie van Kleio-Didactica te vormen.

- Het blad gaat uit van de gedachte dat er een grote behoefte bestaat aan didactisch verantwoord lesmateriaal dat direct bruikbaar is in de les.
- Didactische verantwoording houdt in dat per nummer of per onderdeel van een nummer de didactische aanpak uiteengezet moet worden. Dit betekent bijvoorbeeld het vermelden van de doelstellingen, minstens een benoeming van de werkvormen die in verband met de doelstellingen gekozen zijn, en minstens een aanwijzing hoe getoetst kan worden.
- Het blad bestaat, indien enigszins mogelijk, uit een leerlingen- en een docentengedeelte.
- Het blad zal telkens aan een thema gewijd zijn. Dit kan een historisch onderwerp, maar ook een didactisch onderwerp zijn, bijvoorbeeld toepassing van bepaalde werkvormen.
- Kleio-Didactica wil perse niet één didactische aanpak propageren, maar juist de leden van de VGN in de gelegenheid stellen verschillende didactische visies en hun concrete uitwerking te beoordelen.
- Het blad richt zich op onderwijs binnen de schooltypen, waarin leden van de VGN werkzaam zijn.
- Het leerlingenmateriaal moet uitnodigend werken. Aandacht voor een aantrekkelijke layout is noodzakelijk. Aangezien een boekje motiverender werkt dan een fotokopie of een stencil, moet de VGN overdrukken van het leerlingenmateriaal in de vorm van een boekje tegen een lage prijs ter beschikking stellen. Bovendien gaat een boekje in de klas langer mee. Ook als een K.D.nummer meer zal kosten dan een gewoon Kleionummer, zal de VGN dit op zich moeten nemen.
- De redactie bezit een eigen verantwoordelijkheid en dient daarom zelfstandig te zijn. Zo wordt de vrijheid gewaarborgd die nodig is om iedere didactische visie gelegenheid tot publikatie te geven. De redactie bezit daarom de status van een commissie.
- De leden van de redactie worden door het bestuur benoemd op grond van hun persoonlijke kwaliteiten en niet op grond van hun plaats in een geleding van de VGN. Aangezien Kleio-Didactica opgenomen is in de jaargang Kleio, zal één persoon lid zijn van beide redacties.

Dat er inderdaad een grote behoefte aan lesmateriaal bestaat, blijkt wel uit het feit dat de gehele eerste oplage (1000 ex.) van het leerlingenboekje "Een land zonder leerplicht" binnen twee maanden was uitverkocht en dat van de tweede druk (1500 ex.) na een maand reeds de helft verkocht was. Moge dit voor leden van de VGN een aansporing zijn om materiaal dat zij voor een eigen lessenserie verzameld hebben, naar de redactie op te sturen. Ondanks een oproep hiertoe is dit tot op heden nog nauwelijks gebeurd. Het is niet nodig om een didactische begeleiding als hierboven is bedoeld, erbij te leveren. De redactie kan hier zelf zorg voor dragen, al of niet in samenwerking met de betreffende docent.

De Kleio-Didactica redactie

Beleidsplan Kleio

1. Kleio is een blad voor geschiedenisdocenten. De inhoud zal betrekking hebben op de functie van de geschiedenisdo-

cent in alle vormen van primair, secundair en tertiair onderwijs.

De redactie van Kleio streeft ernaar bij haar beleid uit te gaan van de nauwe relatie die er voor de leraar bestaat tussen vakdidactiek en vakwetenschap.

Voor beide disciplines geldt in dit verband dat ze hulpwetenschappen vormen voor de geschiedenisleraar. In Kleio dienen beide componenten aanwezig te zijn binnen elke bijdrage, waarbij de redactie verantwoordelijk is voor de accenten die gelegd worden.

In Kleio zullen derhalve artikelen opgenomen worden, waardoor de docent geholpen wordt, zowel qua inhoud als qua aanpak zijn lessen zo goed en verantwoord mogelijk te geven. Centraal zal staan de dagelijkse lespraktijk. Dit uitgangspunt zal leiden tot artikelen over:

- de onderwijspraktijk: te denken valt aan lesopzetten, lesmateriaal, verslagen van projecten, ervaringen met allerlei aspecten van de onderwijspraktijk, ook die in het buitenland;
- nieuwe ontwikkeling op het terrein van de geschiedenis, zoveel mogelijk gepresenteerd in nauwe samenhang met de bestaande onderwijspraktijk;
- nieuwe ontwikkelingen op het terrein van de vakdidactiek, zoveel mogelijk in samenhang met de bestaande onderwijspraktijk;
- hulpmiddelen, die speciaal voor het geschiedenisonderwijs ontwikkeld worden: te denken valt aan uitgebreide, kritische besprekingen van methoden, audiovisuele hulpmiddelen, materiaal voor de schoolbibliotheek c.q. documentatiecentrum, teksten, toetsen, e.d.;
- actuele zaken omtrent geschiedenis en geschiedenisonderwijs, ofwel in de vorm van alleen maar een korte, eenmalige aankondiging, ofwel in de vorm van een vooraankondiging, waar later op teruggekomen wordt in uitgebreidere vorm (regelmatig wordt een overzicht gepubliceerd van tijdschriften op het gebied van geschiedenis en geschiedenedidactiek);
- verder zal een rubriek van recensies nuttig zijn van die boeken die niet speciaal bestemd zijn voor het onderwijs, maar die heel zinvol kunnen zijn voor het eigen gebruik van de docent.

De redactie streeft ernaar, om bij de samenstelling van een jaargang zoveel mogelijk spreiding aan te brengen van bijdragen voor de verschillende onderwijscategorieën.

2. Kleio is ook een verenigingsblad. Daarom is het de meest geschikte weg voor communicatie tussen het bestuur en zijn commissies enerzijds en de leden anderzijds. Naast de stukken voor de jaarvergadering en de verslaggeving van deze vergadering is ruimte voor het bestuur en de commissies om de leden tussentijds te informeren over ondernomen activiteiten en over eventuele nieuwe kwesties.

Kleio als verenigingsblad is ook het communicatiekanaal bij uitstek voor de secties. Enerzijds voor de communicatie tussen de sectiebesturen en de sectieleden in de periode tussen de jaarvergaderingen, anderzijds voor de informatie van de secties aan elkaar met het oog op de longitudinale planning van het geschiedenisonderwijs.

3. De redactie van Kleio is een vaste commissie van het bestuur, zoals in statuten en huishoudelijk reglement omschreven. Hieruit volgt:

- de voorzitter/hoofdredacteur wordt, op voordracht van het bestuur, door de algemene vergadering benoemd. Hij/zij is lid van het Algemeen Bestuur van de vereniging.
- de leden worden door het bestuur benoemd.

De redactie bestaat uit een beperkt aantal mensen, die ieder een welomschreven taak vervullen. Ieder redactielid is een

centrale figuur binnen een op te bouwen netwerk van vaste en losse medewerkers. Binnen dat netwerk is hij/zij een stimulerende en coördinerende figuur. Hij zorgt ervoor, dat genoemde medewerkers worden aangetrokken en dat zij medewerkers blijven. Hij/zij zorgt voor het op tijd binnenkomen van de bijdragen uit zijn kring van medewerkers, en leest en beoordeelt ze in eerste instantie. Zo nodig leidt hij zelf een (serie) bijdragen(n) in, en/of schrijft zelf bijdragen.

De omschrijving van de binnen de redactie te vervullen taken geschiedt door de redactieleden in onderling overleg. De voorzitter/hoofdredacteur is voor het gevoerde beleid verantwoordelijk tegenover het bestuur.

J. Beetsma
J. Bouwsma
H. Frieling
J. Harderwijk

P. van Hees
C. van der Kooij
J. Rijken
D. Verhagen

Jaarverslag Didaktiekcommissie

"Wanneer mijn beker ledig is, leg ik mij neer bij zijn leegheid, maar wanneer hij halfvol is, ben ik gebelgd over zijn half-gevolgd-zijn."

(Kahlil Gibran: Zand en schuim)

Zoals het motto aangeeft, werd de didaktiekcommissie het afgelopen jaar geconfronteerd met een aantal maatregelen, die haar werkzaamheden ernstig bedreigen, maar die we hopen te boven te komen door een bundeling van krachten. Ten dele is daar al in voorzien, voor een ander belangrijk deel – hetgeen hieronder wordt uiteengezet – moet daar nog in worden voorzien.

Samenstelling

De heren J. Baalbergen en J. Brouwer zagen zich genoodzaakt de commissie te verlaten. Daar zij gelukkig niet gelijktijdig zijn vertrokken konden de zittende commissieleden geleidelijk aan taken van het scheidende tweetal overnemen. Mevr. H. Mulkens-Harmeijer ging de penningen beheren en H. van Duijsen nam het secretariaat op zich.

Conferentie en seminarium

De eerdergeplande conferentie: "werken met video", moest gezien haar complexe financiële, organisatorische en technische karakter, verschoven worden van het najaar van 1978 naar het voorjaar van 1979. De vertrouwde "Pietersberg" werd ingeruild voor het "Troelstraord" te Beekbergen, ook omdat het met dit thema niet mogelijk bleek twee conferenties te organiseren. De opzet om één praktisch gerichte conferentie met keuzemogelijkheden te organiseren bleek succesvol, ondanks het schrikbewind van koning Winter, dat het ergste deed vrezende. De deelnemers hebben ons echter niet in de kou laten staan, getuige de massale opkomst, doch onze gastspreker Jan Blokker deed dat wel, zonder enig bericht.

Onder de deelnemers bleek de groep 2e en 3e graads docenten sterk groeiende, een tendens die de commissie zeer verheugt. Er bleek ook een duidelijke behoefte te bestaan te weten welk beeldmateriaal er op de markt aangeboden wordt. De didaktiekcommissie wil op deze behoefte inspelen, door de mogelijkheden van "kijkdagen" te onderzoeken, al dan niet regionaal.

De conferentie van het najaar van 1979, die, zoals vanouds, in de "Pietersberg" plaatsvond, had als thema "Toetsing". Wel was het mogelijk om rond dit thema twee conferenties te organiseren, om een zo groot mogelijk publiek in staat te stellen deel te nemen.

De vakantiespreiding in het onderwijs heeft het afgelopen jaar de aanmeldingen voor het seminarium voor beginnende lera-

ren duidelijk nadelig beïnvloed. Het blijft echter moeilijk geschikte data te vinden. Gevreemd moet worden dat een nog grotere vakantiespreiding, zoals het ministerie die nu voorstelt, voor het seminarium de dood in de pot kan betekenen. Om deze dalende tendens om te buigen in een stijgende, zal de commissie een intensievere advertentiecampagne in de diverse onderwijsbladen en in Kleio gaan voeren. Het thema van het seminarium was "Industriële Revolutie". Het model Didactische Analyse werd niet geheel verlaten, wel viel het accent meer op de toepassing van werkvormen, waarbij de dramatische werkvormen een centrale plaats hebben gekregen. Daarnaast is er gewerkt aan lesmateriaal. Een en ander heeft geresulteerd in een functionerend systeem van uitwisseling van lesmateriaal onder de deelnemers!

In het afgelopen jaar kon het seminarium nog georganiseerd worden, mede dank zij de VL/VU, die het onder haar hoede wilde nemen, omdat dit soort nascholingsactiviteiten voortaan ondergebracht zijn bij de initiële opleidingen.

Dat brengt ons op de toekomst van seminarium en conferentie(s).

In het kader van het door het ministerie gevoerde nascholingsbeleid dreigen seminarium en conferentie(s) in de huidige vorm te verdwijnen. Wij hebben sterk het gevoel wat dit betreft een periode af te sluiten, nu de nascholing binnen het 2e en 3e graads gebied ondergebracht is bij de initiële opleidingen. Voor de commissie is het een onacceptabele zaak wanneer conferentie(s) en seminarium daardoor zouden verdwijnen. Gezien het feit, dat seminarium en conferentie(s) in de afgelopen 18 jaar in een duidelijke behoefte hebben voorzien, wil de commissie vooralsnog bezien welke ruimte er binnen de bestaande en de te creëren structuren bestaat, seminarium en conferentie(s) te continueren.

Bij de meest negatieve uitslag hieromtrent, zal getracht worden via andere kanalen alternatieven te zoeken – en eventueel in de niet-subsidiabele sfeer – om tot continuering te komen.

Publiciteit

Het afgelopen jaar kon de didaktiekcommissie rekenen op een eigen rubriek in Kleio. Hoewel de frequentie nog te wensen overlaat, blijkt het in een behoefte te voorzien. Naast het bespreken en van kanttekeningen voorzien van methoden, historische jeugdboeken en andere relevante literatuur en lectuur, wil de commissie ook komen tot het signaleren en bespreken van artikelen uit diverse binnen- en buitenlandse didactische tijdschriften. Een eerste aanzet daartoe is gegeven. Kleio-didactica blijkt een groot succes. De twee geplande nummers werden gerealiseerd. Wij kunnen de redactie dan ook niet dankbaar genoeg zijn voor het geleverde werk. Prolongatie lijkt ons zeer gewenst.

Lopende zaken

Zoals in het motto al was gesuggereerd, is de commissie zich ernstig aan het beraden over de invulling van haar taak. Vooreerst moet een grote hoeveelheid werkzaamheden nu uitgevoerd worden door vijf commissieleden, daarnaast zal onze aandacht worden opgeëist door het op een of andere wijze laten voortbestaan van seminarium en conferentie(s) binnen de nascholingsactiviteiten.

Wat betreft de eigen rubriek in Kleio, wordt er naar gestreefd daarvoor een vaste indeling te verkrijgen.

Voorts liggen er nog vele contacten met diverse instellingen op historisch gebied die onze aandacht vragen.

Daarnaast was er in de didaktiekcommissie actief in de beleidscommissie Kleio, de voorbereidingsgroep voor een internationale didaktiekconferentie in Nederland, de nascholingsbijeenkomsten en het opstarten van de tertiaire sectie.

De toekomst ziet de didaktiekcommissie met vertrouwen tegemoet.

Henk van Duijsen, secretaris

Jaarverslag van de Onderwijs Advies Commissie

In 1979 werd vier keer vergaderd. De najaarsbijeenkomst viel uit wegens ziekte van de voorzitter.

In de zomervergadering nam de commissie afscheid van de secretaris, drs. C.W. Korevaar, en verwelkomde het nieuwe lid, drs. H. Nolles.

In de jaarvergadering van de VGN in 1980 treden E.A.J. Oudenhoven en de voorzitter af. De commissie is naarstig op zoek naar opvolgers.

De grootste aandacht ging dit jaar uit naar de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting in het ongedeelde v.w.o. Reeds in de eerste vergadering was deze zaak punt van bespreking. Het verplicht-zijn van het vak in de 4e klas was ter discussie gesteld, ondanks aanvankelijke toezeggingen van het departement. Het kwam de leden niet raadzaam voor nu al de noodklok te luiden, maar het nut van een publikatie in "Kleio" werd ingezien. Nadat het Algemeen Bestuur zijn fiat daaraan gegeven had, werd in een volgende vergadering afgesproken, dat Oudenhoven en de voorzitter een conceptnota zouden samenstellen. Daarin werden meer leer-psychologische en didactische argumenten gebruikt en scherper formulering van de doelstellingen gehanteerd. De beide samenstellers werden uitgenodigd een formele nota te maken, die ter beoordeling van de commissie zou staan en na goedkeuring aan het Algemeen Bestuur zou gezonden worden. Zulks gebeurde tijdens de laatste zitting van dit jaar; te verwachten is dat in de bespreking van de commissie met het Algemeen Bestuur dit een belangrijk element zal zijn.

Kort samengevat komt de nota er op neer, dat, gezien de doelstelling, de ontwikkeling en de positie van het vak en gezien de ontwikkeling van het historisch bewustzijn, een verder afkalven van het vak in het ongedeelde v.w.o. moet worden bestreden.

Enige aandacht werd ook besteed aan het al of niet invoeren van een centraal schriftelijk gedeelte van het eindexamen.

De Staatssecretaris heeft belsoten de beslissing daarover uit te stellen.

Van groter belang waren de gesprekken over de harmonisatie van de brugklastabel. Deze klas zou anders van karakter moeten worden en veel meer dan tot nu toe de leerlingen moeten stimuleren, waardoor een gelijkmatiger verloop van het onderwijs-leerproces mogelijk zou worden. Uitingen in deze zin werden in de commissie uitvoerig besproken en van kritische notities voorzien.

Verder werden in de commissievergaderingen nog een aantal zaken ter tafel gebracht, zoals het karakter als verenigingsblad van "Kleio", de positie van de ALCO voor geschiedenis en staatsinrichting en het onderbrengen van de didaktiek-conferentie en het seminarie voor jonge docenten bij de initiële opleidingen.

M.J. van Velzen

Nascholing

Voor de ontwikkelingen betreffende de nascholing: zie de toelichting op punt 11 van de agenda en verder het Algemeen Jaarverslag.

Aan Zijne Excellentie
de Minister van Onderwijs en
Wetenschappen, Dr. A. Pais
Nieuwe Uitleg 1
's-GRAVENHAGE

Utrecht, 26 november 1979.

Excellentie,

Op een conferentie over het probleem van de nascholing, georganiseerd door de programmacommissie Nascholing eerste-graadsleraren Geschiedenis en Staatsinrichting, mogelijk gemaakt door een subsidie van het Directoraat Scholing i.o., werd een werkgroep ingesteld die tot taak kreeg gedachten te ontwikkelen over de toekomstige organisatie van de nascholing.

Het resultaat van deze werkgroep is ter bespreking voorgelegd aan een brede groep van bij de nascholing betrokkenen: docenten van N.L.O.'s, Universiteiten, M.O.-Instituten, Landelijke Paedagogische Centra, vertegenwoordigers van de Vakbeweging en de Vereniging van Docenten Geschiedenis en Staatsinrichting, de V.G.N.

De V.G.N. meent dat het rapport van genoemde werkgroep aan U dient te worden voorgelegd, aangezien momenteel op Uw departement gewerkt wordt aan de totstandkoming van het wettelijk kader voor de nascholing.

De V.G.N. hoopt hiermee een bijdrage dartoef te hebben geleverd.

Met verschuldigde hoogachting,

M.I. Röder
1e secretaresse.

dr. N. Maarsen

Een inleidende beschouwing over het fenomeen van de nascholing.

In de loop van de vijftiger jaren is een einde gekomen aan de bijna volkomen onafhankelijkheid van de leraar in zijn klas. Ten gevolge van grotere maatschappelijke belangstelling voor het (sterk groeiende, steeds meer lagen van de samenleving "aanborende") onderwijs en ten gevolge van vergrote wetenschappelijke mogelijkheden om het onderwijzen te professionaliseren ontstond een groot aantal instituties die beoogden de onderwijsleerprocessen te helpen verbeteren: de "verzorgingsstructuur" was geboren en groeide snel . . . en ook wat wild. Degene voor wie al die hulp bedoeld was, individuele leraren en groepen leraren, wisten vaak niet, welke handen wel allemaal naar hen uitgestoken waren, en welke hand welke concrete, praktische hulp zou betekenen.

Het werd hoog tijd — het is hoog tijd — voor een verduidelijking naar het veld toe van de soorten hulp die men kan verwachten: eerlang zal de volksvertegenwoordiging een ontwerp van wet op de verzorgingsstructuur in de behandeling nemen. Te hopen is dat dan aan alle hulp biedende instanties een zodanige plaats en een zodanig werkgebied kan worden toegevoegd, dat voortaan inderdaad kan worden gesproken van de verzorgingsstructuur voor het voortgezet onderwijs.

In de loop van de zestiger jaren kwam de nascholing op gang. Categoriele verenigingen, de Landelijke Pedagogische Centra, de Stichting voor de Leerplanontwikkeling, ja zelfs het Ministerie presenteerden en organiseerden nascholingsactiviteiten. Naar hun aard — zij beoogen immers ook wijziging, verbetering

van onderwijsgedrag en onderwijsinhoud – maken zij deel uit van de verzorgingsstructuur, maar totnogtoe is hun plaats daarbinnen onduidelijk. Ook op het terrein van de nascholing is sprake van wilde en onregelmatige groei, zeker nu "initiële opleiding" een begrip van groeiende betekenis wordt. Wij hopen en verwachten, dat eerlang de nascholing een eigen, duidelijk erkende plaats in de verzorgingsstructuur zal krijgen.

Indien de ontwikkelingen op het terrein van geschiedenis en staatsinrichting als representatief mogen gelden, dan levert een studie ervan belangrijke gegevens op voor een meer algemene beantwoording van de vraag "Waarom nascholing?". De vraag naar nascholing is destijds niet of nauwelijks geformuleerd vanuit het veld. 't Waren enkele leidende figuren in de Vereniging van Geschiedenisleraren die nauwe contacten met de drie Pedagogische Centra hadden; bij hen groeide het bewustzijn van de grote ontwikkelingen in de onderwijskunde en vooral in de vakdidactiek (als snijpunt van geschiedwetenschap en onderwijskunde). Zij organiseerden en propageerden een aantal vakdidactische activiteiten. Precies zo ging het met de historisch-wetenschappelijke postacademiale vorming: de initiatiefnemers waren weer mensen uit de toplaag van de Vereniging, die nauwe betrekkingen onderhielden met de universiteit en dientengevolge meer dan vele anderen zich bewust werden van gewichtige ontwikkelingen in de geschiedwetenschap, waarvan de leraren in het veld of geen weet of geen systematische weet hadden.

De nascholingsgedachte staat dus in directe en vitale relatie met het – nog tamelijk jonge – bewustzijn, dat er binnen de wetenschappen (w.o. de onderwijskunde) vele, snelle en diepgaande veranderingen zijn, en dat aldus gewonnen nieuwe inzichten tot het onderwijs moeten doordringen. Immers, indien dit niet zou gebeuren, dan zou het onderwijs inboeten aan doelmatigheid (verbeteringen in het onderwijsgedrag) en aan waarheidsgehalte (verbeteringen in de inhoud van het onderwijs).

Gezien de waarden die op het spel staan, kunnen we concluderen, dat vanuit de wetenschap de noodzaak van nascholing wordt gesteld.

Daarnaast spelen in de geleidelijke invoering van allerlei vormen van nascholing buitenwetenschappelijke en algemeen-maatschappelijke impulsen een rol. Zo leeft bij zeer velen de overtuiging dat onze wereld in een proces van snelle veranderingen begrepen is. Vaak hoort men dan ook zeggen dat een ieders bestand aan kennis en vaardigheden snel verouderd, en dat men zich (de leraar, de leerlingen) moet instellen op snelle veranderingen en op een open, soepele houding daartegenover.

De overheid demonstreert deze overtuiging door zich sterk te maken voor "dynamisch", d.w.z. niet-statisch, onderwijs.

Voorts zijn er allerlei uitingen, die erop wijzen dat "de" samenleving niet heel tevreden met het onderwijs is en een aantal vermoedens heeft over "beter onderwijs".

Tenslotte, het pedagogisch klimaat is, zo luidt een veel gehoord oordeel, sterk veranderd: men denke aan de onlangs gehouden enquête over de brugklasleerlingen. Om in dit nieuwe klimaat zijn werk te kunnen doen moet de leraar nieuwe vaardigheden leren en nieuwe kennis opdoen.

Intussen heeft het denken over nascholing een nieuwe impuls gekregen door de introductie van het begrip "initiële opleiding".

Aanvankelijk alleen van toepassing op de Nieuwe Leraren Opleidingen wordt het nu gebruikt ter aanduiding van alle opleidingen voor onderwijsgeevenden. De term "initiële opleiding" impliceert opleiding voor een goede *start* als leraar en daarmee voortgezette *scholing*. Deze voortgezette, ja voortduurende nascholing is van zeer actuele betekenis geworden, nu de eerste generaties nieuw opgeleide twee- en derdegraads le-

raren al enkele jaren in het onderwijs werkzaam zijn: velen van hen vragen om "terugkomdagen"; de opleiders zouden hun graag de helpende hand bieden (te grager nu in de nascholingsactiviteiten een compensatie lijkt te liggen voor de teruglopende werkgelegenheid in de dagopleiding).

In feite staan de initiële opleidingen voor het moeilijke werk om de term "initiël" te vertalen in de concrete onderwijs-situatie, "dit wel, dat niet" en dusdoende uitspraken te doen over "aanvankelijke" onderwijsleerinhouden voor de (dag)opleiding en daarop volgende inhouden voor de nascholing.

Concluderen wij het volgende:

1. De noodzaak van nascholing komt voort uit de met name in kringen van wetenschapsbeoefenaars en onderwijsautoriteiten levende overtuiging, dat ten gevolge van snelle wetenschappelijke ontwikkelingen het individuele bestand aan kennis en vaardigheden snel verouderd en dat bij afwezigheid van nascholing het onderwijs dientengevolge achteruit gaat in doelmatigheid en waarheidsgehalte. Deze gedachte ondervindt steun uit de maatschappij, die een min of meer sterke onvrede met het huidige onderwijs demonstreert.
2. Nascholing kan omschreven worden als het verwerven en het doen verwerven van zodanige nieuwe kennis en vaardigheden, dat de doelmatigheid en het waarheidsgehalte van het onderwijs zo groot mogelijk worden resp. blijven.
3. Het feit dat de nascholing in handen gelegd is van de initiële opleidingen impliceert de operationalisering van het begrip "initiël" en daarmee een reeks uitspraken over de gewenste nascholingsinhouden.

zojuist verschenen

**KALEIDOSCOOP DER
NEDERLANDSE LAND-
SCHAPPEN**

De regionale verscheidenheid van
Nederland in historisch-geografisch
perspectief

door prof dr H.J. Keuning

1979, 304 blz., met kaarten
ISBN 90-247-2244-6
Dfl 39,50

verkrijgbaar via de boekhandel

uitgeverij martinus nijhoff bv
postbus 566 - 2501 CN den haag
telefoon 070-469460

Rapport Nascholing onderwijsgeveden in het voortgezet onderwijs

A.1. Met nascholing wordt in deze nota bedoeld:

Het verwerven van zodanige nieuwe kennis en vaardigheden in vervolg op de beroepsopleiding tot docent in het voortgezet onderwijs, dat de doelmatigheid (verbetering in het onderwijsgedrag) en het waarheidsgehalte (verbetering in de inhoud van het onderwijs) optimaal blijven.

A.2.1. Waarom is nascholing nodig?

De noodzaak van nascholing komt voort uit het feit, dat tengevolge van snelle wetenschappelijke ontwikkelingen en het veranderd pedagogische klimaat zowel vakinhoudelijk als onderwijskundig het individuele bestand aan kennis en vaardigheden snel veroudert en dat bij afwezigheid van nascholing het onderwijs dientengevolge achteruit gaat in doelmatigheid en waarheidsgehalte.

A.2.2. De vakgroepen (voor het vak geschiedenis en staatsinrichting: de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland, V.G.N.) dienen te worden betrokken bij de vormgeving en inhoudsbepaling van de nascholing.

B.1. *Uitgangspunten*

B.1.1. Nascholing is een voorwaarde voor het verantwoord uitoefenen van de taak van de docent en is daarom een verplicht onderdeel van zijn taak. Daarom dient nascholing in werktijd plaats te vinden. Er zal een studiekosten- en faciliteitenregeling moeten worden ontworpen en in het RPB opgenomen.

B.1.2. Nascholing is het meest effectief als in een korte periode de gehele vaksectie van een school wordt bereikt en zo mogelijk ook de verwante secties.

B.1.3. De organisatie van de nascholing dient regionaal te worden opgezet.

B.1.4. Er is geen principieel verschil in nascholing van eerste-graads-docenten enerzijds en twee- en derde-graadsdocenten anderzijds. Evenmin is er op principiële gronden verschil tussen docenten AVO en BO.

B.1.5. Het nascholingsprogramma dient tot stand te komen in zo goed mogelijk overleg tussen nascholers en na te scholen docenten op grond van een landelijk raamplan.

B.2. *Beknopte uitwerking uitgangspunten.*

B.2.1/2 *Aspect van verplichtheid*

De ervaring met nascholing op vrijwillige basis voert tot de conclusie dat deze in de meeste gevallen slechts het onderwijs van de nageschoolde beïnvloedt, maar nauwelijks of geen invloed uitoefent op het gedrag van de overige sectieleden, en van de school in het algemeen. Daarom dienen secties in hun geheel te worden nageschoold. Door opneming van de nascholingsactiviteiten in de taak van de leraar en van de vaksectie wordt de kwaliteitsverbetering van het onderwijs door nascholingsactiviteiten het best gerealiseerd. Voor de lesuitval die hiervan het gevolg is, zij verwezen naar E.

B.2.3. De nascholing dient regionaal te worden opgezet. Op deze wijze wordt een groot duur apparaat vermeden. Bovendien is regionaal de binding tussen nascholend instituut en de docenten die nageschoold worden/zijn gemakkelijker in stand te houden.

De regionale opzet heeft bovendien het voordeel dat er een evenwichtig spreidingsbeleid gevoerd kan worden. Voor de

consistentie van de omvang der personeelsformaties van de nascholende instituten dient per regio het aantal deelnemers zoveel mogelijk gelijk te zijn.

Het cursusaanbod van de nascholende instituten dient gelijkwaardig te zijn.

Binnen dit kader beoordeelt de inspectie de gemotiveerde aanvragen van scholen die aan nascholingsactiviteiten buiten de regio willen deelnemen op programmatische dan wel levensbeschouwelijke gronden. Wij gaan dus uit van een regionale opzet. In ander bestek is het gestelde onder D en E veel minder gemakkelijk te realiseren.

B.2.4. Verschil in benadering van te scholen docenten qua graad en/of onderwijssoort: hierover is voorzover ondergetekenden bekend nauwelijks of geen onderzoek verricht. Het vooraf creëren van onderscheid heeft geen belang. De nascholingsinstituten zullen in onderling overleg dit aspect, na ervaring te hebben opgedaan, moeten bezien.

C. *Inhoudelijke opzet van de nascholing.*

Een raamplan dient opgezet te worden door de instituten in samenwerking met de verenigingen van vakdocenten zoals V.G.N. en K.N.A.G., zoveel mogelijk ook met organen van de verzorgingsstructuur en de vakinspectie.

De invulling van dit "raamplan" gebeurt primair regionaal door de initiële opleidingen in onderling overleg. De nazorg naar de nageschoolden toe dient nader te worden overwogen.

D. *Organisatorische opzet van de cursussen*

D.1. In principe wordt overgenomen het schema van de cursus "Bijscholing Schoolleiders" van de Gelderse Leergangen. Hierin is één verandering aangebracht: in een korte periode wordt de hele vaksectie nageschoold. Gekozen wordt voor een meer procesmatige opzet omdat het rendement daarvan groter is dan van een meer produktgericht model waarbij de nascholing plaats vindt gedurende b.v. één dag per maand. Bij deze opzet omvat de nascholing 2 x 1 cursus, aangevuld met 3 cursusdagen.

D.2. Grootte van de groep: maximaal 21 docenten, zoveel mogelijk verdeeld over de graden.

D.3. Alle leden van een vaksectie worden door de nascholende instituten geplaatst in de elkaar opvolgende groepen in eenzelfde cursusjaar.

De perioden per cursusjaar zijn:

de tweede volle week sept. t/m laatste volle week nov. (12 weken max.)

de tweede volle jan. t/m laatste volle week apr. (12 weken max.)

Op deze wijze ontstaat de mogelijkheid 12 groepen na te scholen, zodat secties tot een maximale grootte van 12 in één cursusjaar kunnen worden nageschoold.

D.4. De nascholing dient periodiek te worden herhaald. De gedachten gaan uit naar nascholing van secties éénmaal per vijf jaar.

D.5. D.3 heeft lesuitval op de deelnemende scholen als gevolg. Uiteraard is dit niet acceptabel.

E. *Oplossingen voor het probleem van de lesuitval*

E.1. Vervangende docenten, een groep voortkomende uit de docenten die:

- door sluiting van scholen en vermindering van het aantal beschikbare leraarlessen geheel of gedeeltelijk vrijkomen;
- na afstuderen geen reguliere baan in het onderwijs kunnen vinden.

Via een systeem van pooling per inspectie (en een aanpas-

sing in de rechtspositionele sfeer) kunnen zij mee de lesuitval tot aanvaardbare proporties terugbrengen.

Dit levert ongetwijfeld een belangrijk aantal arbeidsplaatsen op. Dit kan geregeld worden door:

1. de inspectie
2. door de nascholende instituten in samenwerking met de inspectie.

Bijkomend voordeel is dat deze groep van docenten geen druk uitoefent op de arbeidsmarkt, ook niet op plaatsen waarvoor zij noodzakelijkerwijs gezien hun opleiding minder gekwalificeerd zijn.

E.2. Lesuitval kan ook vermeden worden door de opstelling binnen iedere school van roosters waarmee met de nascholingsactiviteiten rekening wordt gehouden. (het totale aantal lessen gedurende 40 weken verspreiden over 38 b.v.) Deze oplossing verlegt het probleem in feite naar de scholen.

E.3. De school zorgt voor één roostervrije dag per sectie per week. De nascholing zal dan veel minder procesgericht zijn en minder effectief. Ook hier wordt het probleem naar de school verlegd.

F. Rechtspositie van nascholing

De rechtspositie van nascholers dient geregeld te worden via het G.O.

G.J. Erdsieck (Hoofdbestuur lid ABOP en rector van de Openbare Scholengemeenschap Hendrik van der Vlist te Utrecht)

N.J. Maarsen (Hoofddocent Geschiedenis Stichting Opleiding Leraren te Utrecht)

M.I. Röder (1e secretaresse van de V.G.N., conrectrix van de Samenwerkingsschool voor Havo-Atheneum te Waddinxveen)

L.M.G.P. Smeets (rector Centrale Opleidingscursussen voor Middelbare Akten te Utrecht)

A.L. Verhoog (Hoofdcoördinator Nascholing Geschiedenisleraren)

Van de Minister ontving het Bestuur van de V.G.N. het volgende schrijven:

's Gravenhage 13 december 1979

Naar aanleiding van uw bovenvermelde brief met bijlage, welke ik met belangstelling heb gelezen, deel ik u het volgende mede.

Binnen het departement wordt thans een regeling voor de nascholing voorbereid, welke binnenkort aan de CCOO en de BC zal worden voorgelegd.

Uw bijdrage zal ik gaarne bij de verdere besluitvorming betrekken, temeer omdat een aantal suggesties die in de bijlage zijn vermeld, mij zeer aanspreken.

De minister van onderwijs
en wetenschappen.

(dr. A. Pais)

Het vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting

Het valt niet meer te ontkennen, dat er sinds een twintigtal jaren ten aanzien van het geschiedenisonderwijs duidelijk andere didaktische inzichten zijn gegroeid. Kort samengevat zou men kunnen stellen, dat in het moderne geschiedenisonderwijs het accent meer is komen te liggen op het produceren dan op het reproduceren; dat betekent, dat er voor dit onder-

wijs meer komt kijken dan alleen meer het spannende verhaal van de geschiedenisdocent(e). In het kader hiervan kan men allerlei nieuwe, soms ook reeds praktisch getoetste ideeën omtrent kennis, inzicht, vaardigheden en doelstellingen terugvinden in publicaties als "Geschiedenis op school" 1), de rapporten van de Commissie Modernisering Leerplan, "Geschiedenis en Vooroordeel" 2), en de verscheidene rapporten van commissies der V.G.N. in Kleio. Behalve in het rapport "Audiovisuele media en het schoolvak Geschiedenis en staatsinrichting" 3) komt het vaklokaal als zodanig in deze rapporten niet uitgebreid aan de orde.

Wel blijkt uit al deze literatuur, dat er steeds meer gebruikt wordt gemaakt van bronnen-materiaal, kaarten, dia's met de benodigde apparatuur, cassette- en bandrecorder, videorecorder, overheadprojector, atlanten, toetsmateriaal, enz.. Het werken met al deze hulpmiddelen kan alleen tot zijn recht komen, als de geschiedenisdocent gebruik zou kunnen maken van een vaklokaal. Het klinkt menigeen misschien vreemd in de oren, maar op vele en met name op MAVO- en LBO-scholen is het ontbreken daarvan eerder regel dan uitzondering. En volgens het huidige standaardlokalenplan van het Ministerie zal dat ook zo blijven. Het vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting wordt daarin namelijk niet vermeld, zoals U hebt kunnen lezen in het artikel van de heren H.Th.M. Lambooy en M.J. van Velzen (Kleio, 1979, nr. 10, p. 423 e.v.). Het onderwijs in dit vak wordt door deze maatregel niet in de gelegenheid gesteld een optimale bijdrage te leveren aan de opvoeding van jonge mensen tot volwaardig staatsburger, terwijl dit doel tegen betrekkelijk geringe kosten beter bereikt kan worden.

Nu zijn er in vroeger tijd reeds pogingen ondernomen om een erkenning van het vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting te krijgen. Naar aanleiding van het artikel van C.M.H. Bosch in Kleio no. 3 van 1973 werd door de V.G.N. een briefwisseling met het Ministerie geëntameerd, die tot op heden niet tot concrete resultaten heeft geleid. Toch is sedertdien de behoefte aan een vaklokaal alleen maar groter geworden. Zowel in het Onderbouwrapport 4) als in het hierboven genoemde rapport over audiovisuele media werd als uitvloeisel van de daarin verwoorde nieuwe didaktische inzichten voor erkenning van een vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting gepleit; zo kunt U in het laatste rapport op p. 863 lezen: "Gezien de eindexameneisen met betrekking tot de laatste vijftig jaar en de noodzaak van het betrekken van de audiovisuele media bij de vorming van de leerling tot mondig burger, dat wil zeggen ook tot mondig kijker en luisteraar, zijn de audiovisuele media en een vaklokaal onmisbaar".

Als V.G.N. streven we, o.a. op grond van de adviezen van deze commissie naar de volgende minimum-uitrusting van het vaklokaal:

1. Een ruimte met een oppervlakte, even groot als bij het vaklokaal aardrijkskunde.
2. Een kabinet of een centrale bergruimte elders in het schoolgebouw, waarin onder meer een hangmappensysteem is geplaatst.
3. Kaarten en een kaartenophangstelsysteem.
4. Een vast opgestelde diapjector met afstandsbediening, die direct te gebruiken is met een vast dia-scherm.
5. Verduisteringsgordijnen en een regelbare lichtinstallatie.
6. Geluidsapparatuur-voorzieningen.
7. Een epidiascoop en een overheadprojector

Daarnaast moet de school kunnen beschikken over een *Centrale Bibliotheek* en een *Centrale Mediatheek*, waarin video-apparatuur en filmprojector onontbeerlijk zijn, niet alleen voor het geschiedenis-onderwijs.

Op grond van het bovenstaande wil de V.G.N. het gesprek met het Ministerie gaan hervatten met als doel: het opnemen van een vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting op het standaardlokalenplan alsmede de toekenning van de daarbij behorende inventaris. Vanwege de argumenten, in dit artikel naar voren gebracht, stelt de V.G.N. zich op het standpunt, dat het vak geschiedenis en staatsinrichting soortgelijke mogelijkheden van inrichting van een vaklokaal moet hebben als voor de vaklokalen van andere disciplines het geval is.

De commissie Vaklokaal geschiedenis en staatsinrichting:
drs J. Drewes
drs. E.J. Karreman
D.H. Verhagen

- 1) "Geschiedenis op school, in theorie en praktijk", onder redactie van L.G. Dalhuisen, P.A.M. Geurts, J.G. Toebes; Groningen, 1976.
- 2) Jan Bisschops en Ben Smulders: "Geschiedenis en vooroordeel", Zeist, 1979
- 3) in: Kleio, 1977, nr. 11
- 4) in: Speciaal nummer Kleio, nov. 1976; en in: "Geschiedenis in de lagere klassen van het algemeen voortgezet onderwijs", een uitgave van V.G.N. en L.P.C., oktober 1979.

Jaarverslag van de sectie Pedak/basisonderwijs

Samenstelling van de sectie

Lange tijd leek het erop, dat wij in 1979 met een vaste sectiesamenstelling konden werken, maar rondom de zomervacantie ging het mis. Koos Brouwer, de oudst-gediende in onze geleerden, gaf de wens te kennen om zijn lidmaatschap te beëindigen en in november nam hij afscheid. Jan Engbers moest om persoonlijke redenen met ingang van augustus – hopelijk tijdelijk – zijn werkzaamheden voor onze sectie stoppen. Fokko Dijkstra startte na de zomer als vakdidactiekdocent aan een nieuwe lerarenopleiding, maar gelukkig was hij bereid om tot het voorjaar van 1980 deel te blijven uitmaken van onze sectie.

De secretaris nam het penningmeesterschap over van Koos Brouwer en voor de opengevallen plaatsen vonden we vanaf september Magdalene Kingmans van de Pedagogische Akademie 'De Eekhorst' te Assen en Roel Kingma van de Hervormde Pedagogische Akademie te Amsterdam.

Vergaderingen

We vergaderden in 1979 tien keer, meestal in Utrecht. Om het werk te bespoedigen organiseerden we enkele vergaderingen van een hele dag. De inhoud van de over het algemeen goed bezochte vergadering valt onder te verdelen in drie categorieën:

a) actuele zaken met betrekking tot geschiedenis in de basisschool en de Pedagogische Akademie.

In iedere vergadering was plaats voor agendapunten, die betrekking hadden op geschiedenis in de basisschool en de Pedagogische Akademie, zoals de scripties in het derde studiejaar, de experimenten met instituukspractica, het voorbereidend geschiedenisonderwijs, het eerste rapport van de innovatiecommissie opleidingen (I.C.O.), de applicatiecursussen, de stageplanning en de regionale lesbrief.

b) consumentenrapporten

Toen we in 1978 eenmaal besloten hadden om de draad van de consumentenrapporten weer op te vatten, moesten we ook hiervoor veel vergadertijd reserveren. Tegen de zomervacantie waren gereed het nieuwe criteria-apparaat voor de consumentenrapporten en de rapporten over de methoden "Mobiel" en "Sleutel tot het heden". De rapporten over "Mensen maken geschiedenis" en over de kaartbakken voor docu-

mentatiecentra konden we in dit verenigingsjaar nog niet realiseren. Na de zomer werden de rapporten nog wat bijgeschaafd en daarna doorgegeven aan de Kleio-redactie voor het PEDAK-"Kleio"-nummer van december.

c) contacten binnen en buiten de V.G.N.

Ook in vrijwel iedere vergadering kwamen aan de orde onze contacten binnen en buiten de vereniging, temeer daar in toenemende mate van buiten op onze sectie een beroep werd gedaan.

Contacten binnen de vereniging

a) het bestuur

In december adviseerden we het algemeen bestuur inzake de nota historisch didactische documentatiecentra en op verzoek van het algemeen bestuur stelden we ten behoeve van de jaarvergadering 1980 een discussie nota samen over wat van een leerling, die de basisschool verlaat, verwacht mag worden ten aanzien van geschiedenis.

Op de algemene ledenvergadering werd met succes gepleit voor een PEDAK-vertegenwoordiger in de sectie tertiair. Eén van de leden van de sectie nam zitting in de door het algemeen bestuur ingestelde commissie, die tot taak kreeg een beleidsplan voor Kleio samen te stellen.

b) Kleio-redactie

Op verzoek van de Kleio-redactie werd een contactpersoon door onze sectie voor Kleio-aangesteld, een taak, die de secretaris te beurt viel. Van de Kleio-redactie was veel medewerking voor het publiceren van PEDAK-materiaal. In het eerste nummer van de twintigste jaargang verscheen het verslag van onze Eindhovenconferentie (september 1978) en vanaf het tweede nummer bevatte – afgezien van de speciale nummers – iedere Kleio-aflevering een rubriek van onze sectie. Zo wisten wij dank zij de Kleio-redactie het probleem, dat we aan het einde van ons jaarverslag over 1978 signaleerden, op te lossen. Ook onze reactie op de nota "Samenspel der vakken" verscheen in Kleio, evenals een aantal boekbesprekingen. Tot slot stelde de Kleio-redactie ons in de gelegenheid het gehele decembernummer te verzorgen. De prettige samenwerking in deze is door ons zeer op prijs gesteld.

c) Didactiekcommissie

In aansluiting op de bijeenkomst, die we in november 1978 met de Didactiekcommissie hadden (zie ons vorige jaarverslag) kwamen we nu op 13 september bijeen. Centraal in het gesprek stond nu de taak van de Didactiekcommissie. Op verzoek van deze commissie adviseerden we het algemeen bestuur inzake de nota "Historisch didactische documentatiecentra". Bij herhaling was er overleg tussen onze sectie en de Didactiekcommissie inake het recenseren van boeken en andere hulpmiddelen.

d) Sectie tertiair

Namens onze sectie nam Fokko Dijkstra zitting in de sectie tertiair. Hij nam deel aan de discussies over een beleidsplan voor deze sectie en bracht daarbij onze wensen in.

Contacten buiten de vereniging

a) Stichting Leerplanontwikkeling/Centrale Registratie Leermiddelen. Er was het afgelopen jaar enkele malen contact met de Stichting Leerplanontwikkeling, vooral via Gerard Hebben. Hij was het ook, die de contacten legde tussen de centrale registratie leermiddelen en onze sectie. Eén van onze leden adviseerde de C.R.L. inzake een schema voor het registreren van geschiedenismethoden voor het basisonderwijs.

b) ACLO-GS

Ook was er enkele malen een contact met de secretaris van de ACLO-GS, Leon van Schie, die onze sectie onder meer op de hoogte hield van ontwikkelingen bij het mens en maatschappijproject en bij het project leerplanontwikkeling basisschool.

c) Werkgroep geschiedenis van de L.P.C.

Onze contacten met de werkgroep geschiedenis, uitgaande

van de landelijke pedagogische centra, stonden op een laag pitje. Het contact bestond voornamelijk uit het uitwisselen van notulen en enkele wederzijdse vergaderbezoeken.

d) Onderwijsbladen

Kleio-publikaties vanwege onze sectie verschenen in verkorte vorm ook in bladen als "Onderwijs en opvoeding", "Jeugd in school en wereld", "De Vacature", "P.C.O.-Magazine", "De Pedagogische Akademie", "School" en "Verkenningen op het gebied van jeugdliteratuur".

Besluit

Al met al was het een druk en levendig verenigingsjaar voor onze sectie, waar we – voor wat we bereikt hebben – met genoegen op terugzien, maar waar we evenzeer van moeten constateren, dat er eigenlijk nog heel wat werk is blijven liggen.

Cees van der Kooij

Wat mag van een leerling, die de basisschool verlaat, op het terrein van de geschiedenis verwacht worden?

Vooraf

Het is onjuist om inzake de pedagogische doelstelling van het geschiedenisonderwijs een principieel onderscheid te maken tussen geschiedenis in de basisschool en geschiedenis in het voortgezet onderwijs. Wel kan gesteld worden, dat in de verschillende onderwijsvormen de leerlingen in verschillende ontwikkelingsfasen verkeren en dat deze aanleiding geven tot het zoeken van verschillende wegen om het doel te bereiken.

Als sectie bepleiten wij:

a) Een longitudinale visie op het geschiedenisonderwijs door alle onderwijsvormen heen. Voor wat betreft de ordening van de leerstof kiezen we voor een longitudinaal-spiraal leerplanmodel.

Verschuiven onderwerpen zouden in die longitudinale opzet meerdere malen aan de orde kunnen komen, steeds verdiept en geïntensiveerd, steeds vanuit een nieuw invalshoek, steeds met behulp van andere werkvormen.

Een voorbeeld: het onderwerp 'de zwarte dood in de middeleeuwen' kan als volgt voorkomen in een longitudinaal-spiraal leerplan:

- verhalend in de middenbouw van de basisschool,
- zakelijk-informatief in de bovenbouw van de basisschool (bv. als onderdeel van een thema 'ziekte door de eeuwen heen'),
- zakelijk-informatief met vergelijking van verhalen van tijdgenoten in de onderbouw van het voortgezet onderwijs,
- zakelijk informatief met een analyse van demografische gegevens in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

b) Voor de eerste kennismaking met geschiedenis zoveel mogelijk gewerkt wordt met dwarsdoorsneden (i.p.v. lengtedoorsneden).

c) Deze dwarsdoorsneden, waar mogelijk geplaatst worden in de lokaal-regionale situatie.

"Wat mag . . . verwacht worden?"

Het basisonderwijs in het algemeen is pluriform en dit geldt evenzeer in het bijzonder voor het geschiedenisonderwijs in de basisschool. Zeer uiteenlopend geschiedenisonderwijs valt te signaleren:

van streng vakgescheiden tot volledig geïntegreerd in een groter geheel, van 'nationaal besef bevorderend' tot 'emanciperend', van klassikaal tot geïndividualiseerd.

Over de noodzakelijke leerstofinhoud bestaat dezelfde pluriformiteit van opvattingen. Traditioneel is het kader nog wel de vaderlandse geschiedenis, maar in het ontwerp van de wet

op het basisonderwijs komt de beperking 'vaderlands' niet meer voor.

Desondanks kan van de basisschoolverlaters op het terrein van de geschiedenis verwacht worden, dat ze

- a) zich geoefend hebben in het hanteren van de tijd als ordeningsmiddel van het verleden, met de tijdskalk als hulpmiddel en hoofdperiodes van het verleden (met enige kenmerken) als onderverdeling van dit hulpmiddel.
- b) (enig) idee hebben over hoe we aan gegevens over het verleden komen (soorten bronnen). Hieronder is ook te rekenen het herkennen van het verleden in het heden, zeker in materiële zin (monumenten en voorwerpen).
- c) geschiedenis zien als een proces van verandering (in grootmoeders tijd waren allerlei dingen anders dan nu en zo verder).
- d) een zo intens mogelijke ontmoeting met een aantal onderwerpen uit het verleden gehad hebben (onderwerpen uit hun leefwereld en waar mogelijk lokaal-regionaal geplaatst).
- e) (enig) idee hebben, dat de mensen in het verleden en het heden bepaald zijn/worden door de omstandigheden, waaronder ze leefden/leven, maar dat ze ook anderzijds invloed op die omstandigheden konden/kunnen uitoefenen.
- f) een eerste kennismaking gehad hebben met de inrichting van ons staatsbestel (veelal van klein naar groot: van gemeente, via provincie naar rijk).

Hoe wordt geprobeerd dit alles te realiseren?

Veel van het bovenstaande probeert men te realiseren door het geschiedenisonderwijs te richten op de eigen omgeving van de leerling. De lokale en regionale geschiedbeoefening op de basisschool is echter geen doel in zichzelf, maar wordt beoefend omdat hierin de basisschoolleraar het best in aanraking kan komen met voor hem toegankelijke 'bronnen' (voorwerpen, grafstenen, straatnamen, stads- en dorpspatronen, museum-collecties e.d.), omdat hij hierbij de invloed van het verleden het duidelijkst, soms lijfelijk kan voelen en zodoende doordrongen kan raken van 'zorg voor de toekomst'.

In deze lokale of regionale geschiedenis kan de leerling historische verandering het duidelijkst zien. Afbeeldingen van zijn eigen straat 100 jaar geleden vertellen hem meer over die verandering dan wat ook. In die eigen regio tenslotte kunnen de hoofdperiodes van de geschiedenis weerspiegeld zijn.

Discussiestuk sectie Tertiair Onderwijs

1. Er zijn vele raakvlakken binnen de diverse opleidingen voor onderwijsgeevenden. De vakdidaktiek zal hierbij een belangrijke plaats innemen. Ondanks dit zwaartepunt zal de vakant wel vertegenwoordigd moeten zijn. Hier ligt een duidelijke wervingstaak voor de sectie! Bij de invoering van de tweefasenstructuur zal de universitaire wereld beter grijpbaar worden.

Mogelijkheden tot activiteiten zijn:

- aanvulling/invulling geven voor literatuur over vakdidaktiek: te denken valt aan Gesch. op School, etc.
- materiaalvoorziening: organiseren van mogelijkheden, bronnenpublicaties
- nascholingsactiviteiten
- stageplaatsen: door het gebrek aan plaatsen is wellicht een gesprek met de inspectie zinvol
- functie en plaats van de stage in de opleiding
- kwalitatief beoordelen
- verhouding vak/vakdidaktiek op de resp. opleidingen.

2. Een taak van de sectie zal ook gelegen moeten zijn in de nascholingsactiviteiten, zowel voor de basisschool als voor het 3

t/m 1e graadsgebied. Een scheiding van vakinhoudelijke – en vakdidactische componenten wordt afgewezen.

- strijden voor integratie
 - strijden voor inhoudelijke medezeggenschap in dit stukje "opleiding"
 - kritisch volgen van het aanbod, het evt. lesmateriaal moet een innoverende functie hebben.
3. Binnen de geledingen is er sprake van doorstromingsmogelijkheden. Ten aanzien van vak en vakdidactiek zou overleg gepleegd moeten worden over de eisen.
- inventariseren van de eisen
 - streven naar uniforme eisen.
4. De sectie moet de longitudinale leerstofplanning stimuleren, resp. propageren. Dit zou o.a. te realiseren zijn via de nascholing.
5. Indien de NPA en de NLO een gemeenschappelijk basisjaar krijgen ligt ook daar een werkterrein. Te denken valt aan
- de voorbereiding
 - de uitvoering, begeleiding en evaluatie.
6. Een groot werkterrein wordt gevormd door de leerplannen op de resp. eigen opleidingen. Vraag hierbij is:
- moet er steun gegeven worden?
 - welke steun moet evt. gegeven worden?
 - hoe is de aandacht voor de aansluitingsproblemen?
7. De sectie zal ontwikkelingen (uit binnen- en buitenland) die van invloed kunnen zijn op het werkterrein van de sectieleden moeten volgen en pousseren.
8. De sectie zal er naar moeten streven een sectiebestuur te formeren waarin vak en vakdidactiek verenigd zijn en waarin de diverse geledingen vertegenwoordigd zijn.
9. Het is de vraag of een sectiebestuur van max. 5 personen dit alles aan kan. Wellicht moet er gestreefd worden naar werkgroepen o.i.d.
10. De sectie zal gekonfronteerd worden met overlappingsen van/door andere secties. Terreinafbakening moet in onderling overleg plaatsvinden. Wederzijdse ondersteuning zal verleend moeten worden.

Fokko Dijkstra (PA)
Henk de Lange (MO)

Greedy Post (Univ.)
Doky Verhagen (NLO)

De Verenigingsraad

Op zaterdag 6 oktober 1979 kwam in Utrecht om half elf de Verenigingsraad voor een dag vergaderen bijeen. De Verenigingsraad is een informele vergadering van de functionarissen van de VGN (commissies, besturen van secties en afdelingen), waarin vrijelijk gediscussieerd kan worden over problemen die in de VGN aan de orde zijn. Zij wordt bijeengeroepen door het bestuur. Er wordt niet genotuleerd, maar ter informatie aan de vereniging wordt een verslag opgesteld. Deze Verenigingsraad gold vooral als voorbereiding van de a.s. Algemene Vergadering, waarin de inhoud van het eindexamenprogramma ter discussie zal staan.

In totaal bezochten 31 personen deze vergadering. Als we het Algemeen Bestuur buiten beschouwing laten, waren slechts 12 van de 46 individueel uitgenodigde personen aanwezig, terwijl slechts 8 van de 19 afdelingen vertegenwoordigd waren. Waarschijnlijk is een uitvoeriger convocatie nodig om het belang van een dergelijke dag "brainstormen" aan te geven.

De heer M. Hartog wilde terugkomen op de discussies en moties in de Algemene Vergadering 1979 over de al of niet invoering van een CSE en de daaropvolgende brief en bezoek aan de staatssecretaris door het Dagelijks Bestuur. Dat kon. De heer Hartog vond dat de notulen en de brief geen goede weergave waren van de Algemene Vergadering en dat blijkens

het verslag van het bezoek aan de staatssecretaris, het DB aldaar de boodschap niet goed heeft overgebracht. Volgens de heer Hartog had de Alg. Vergadering een verplicht CSE afgevoerd, dwz. ook een verplicht CSE met ontheffing.

Hij achtte het verschil tussen dit laatste en een vrijwillig CSE principieel en levensgroot. Hij eiste een nieuwe brief aan de staatssecretaris met rectificatie. Voorzitter Bouwma achtte dit noch opportuun noch nodig. Het DB heeft de staatssecretaris meegedeeld dat 80% van de scholen ontheffing zal vragen ingeval een verplicht CSE met ontheffing zou worden ingevoerd. De boodschap van het DB aan de staatssecretaris was duidelijk genoeg. De heer Hartog bleef niet tevreden en deelde mee het bijeenroepen van een extra Algemene Vergadering te overwegen.

Hierna kwam de eindexamenproblematiek aan de orde. De sectie havo/vwo had een stencil voorbereid, dat werd toegeleverd door K. van Dijk. De opstellers menen dat het geschiedenisonderwijs op het vwo cultuurhistorisch en historisch-theoretisch moet zijn, uitgaande van het feit dat het vwo opleidt voor een wetenschappelijke studie. Op het havo moet de opleiding gericht zijn op de praktische ervaring van alle dag, het programma moet derhalve sociaal-economisch en staatkundig gericht zijn. Zowel op havo als vwo moeten scripties gemaakt worden. Voor beide opleidingen vermeldde het stencil een lijst onderwerpen. Beperking vande stof tot de laatste 50 jaar werd verwerpelijk geacht.

Uit de zaal werd het voorstel van scriptie-schrijven wel gesteund, al vonden een aantal sprekers het praktisch onhaalbaar: de begeleiding kost de docent teveel tijd, het trainen in scriptieschrijven gaat ten koste van andere delen van het programma. De heer P. Gieles was het daarmee volstrekt oneens: Als de doelstelling is bepaalde vaardigheden te oefenen, dan horen scripties erbij! Hij stond nogal kritisch t.a.v. het gehele stencil. De nadruk op cultuurhistorische stromingen zal leiden tot verbalisme. Het opgevoerde onderscheid tussen havo en vwo is achterhaald door plannen bij het Departement tot samenvoeging van havo en vwo. Dit sluit aan bij de bestaande situatie dat de inhoud van het onderwijs in havo en vwo weinig verschilt, slechts het niveau verschilt.

Als deze plannen doorgaan zal dit leiden tot interne differentiatie: een havo- en een vwo-niveau. Het huidige probleem met de doorstroming (havo -vwo: nog eens dezelfde stof) is in feite een didactisch probleem: "de leraar" is niet in staat tot differentiatie.

De heer A. Verhoog viel Gieles bij. Voorts achtte hij een andere aanpak van de staatsinrichting nodig. Tevens bestreed hij het idee dat men zich moet richten op de eisen van het vervolgonderwijs. Hij vond het uitgangspunt van de discussie zwak. Het motief om zich met eindexamenproblematiek bezig te houden was teveel gelegen in "havo leerling moet op vwo weer hetzelfde doen". Nodig is te denken over: Wat is Havo, wat is vwo, wat is onderwijskundig nodig? Gieles vindt het verstandiger deze zaken eerst in de vereniging te bestuderen en daarna pas in een Algemene Vergadering te brengen.

Wat het mavo-eindexamen betreft kon er niet gediscussieerd worden, omdat er niemand van de mavo-sectie aanwezig kon zijn. Wat het Lbo betreft deed de heer N. Bakker verslag van de stand van zaken.

De Inspectorale Projectgroep Eindexamenprogramma's LBO (IPEP) is bezig eindexamenprogramma's voor de verschillende vakken te ontwikkelen. Dit zal omvatten een programma voor het C-niveau en richtlijnen voor het B-niveau. De vakproductiegroep geschiedenis hoopt haar werkzaamheden in eerste instantie in het voorjaar van 1980 af te ronden. Vermoedelijk zal dan voor het eerst in 1983 volgens dit examenpro-

gramma en deze richtlijnen worden geëxamineerd. Zoals uit de taakstelling van deze vakproductiegroep blijkt zijn aardrijkskunde en geschiedenis, althans in de bovenbouw van het LBO, gescheiden.

Ten aanzien van de aanvraag van een leerplan aardrijkskunde en geschiedenis voor het LBO door de V.G.N. bij de Stichting voor de Leerplanontwikkeling deelt hij mee, dat deze zaak sinds juni j.l. in een stroomversnelling is geraakt. De aanvraag wordt samengevoegd met een van het KNAG. De S.L.O. zal het project niet zelf uitvoeren, maar het uitbesteden aan een werkgroep van NLO- en LBO-docenten, juridisch ondergebracht bij de S.O.L. In het begin van 1980 zullen de werkzaamheden vermoedelijk kunnen beginnen.

Na de lunch deed voorzitter Bouwsma verslag van de gang van zaken bij de Her- en Bijscholing. Ten departemente is de beslissing genomen dat nascholing verzorgd zal worden door de initiële opleidingen. Sinds 1 oktober 1979 heeft de VGN formeel al geen bemoeienis meer met de nascholing, al worden de projecten nog wel verzorgd door de VGN, misschien dit jaar voor het laatst. (Her- en Bijscholing in de afdelingen, Didaktiekconferenties, Seminarium Jonge Leraren). Vele be-

langrijke verenigingsactiviteiten zullen wegvallen. Mevr. M. Röder meldt dat het ministerie niet denkt aan vakinhoudelijke, maar aan didactische bijscholing, waarbij schoolsecties als geheel zullen worden bijgeschoold. De heer Verhoog, voortdurend tot verhelderende informatie bereid, is het met het ministerie eens dat vakinhoudelijke nascholing voor 1e graders een luxe is. Deze mensen moeten zelf hun literatuur weten te vinden. Hij vindt, met vele anderen, dat de VGN als vertegenwoordiger van docenten, het recht moet opeisen mee te spreken bij de invulling van de bijscholing-nieuwe-stijl.

Bouwsma doet verslag van een vliegensvlug opgerichte commissie (ontstaan tijdens de conferentie te Noordwijkerhout) die voor het eind 1979 bij de minister eisen m.b.t. het vak geschiedenis op tafel zal leggen. (Zie jaarverslag secretarissen en nota nascholing) Uit de zaal komen diverse suggesties wat betreft contacten met andere organisaties om zodoende de druk op het ministerie te vergroten. Aangezien de kwestie dringend is, verzoekt voorzitter Bouwsma te mogen handelen naar bevind van zaken en niet te wachten tot de Algemene Vergadering van 1980. De aanwezigen gaan hiermee akkoord.

Joke Rijken.

V.G.N.-uitgaven

'N LAND ZONDER LEERPLICHT

K D 1. Leerlingenmateriaal
samenstellers: M. Hegyi-Langenbach, B. Molenkamp, J. Rijken.

VAN SODOM TOT RHIJNAUWEN

K D 2. Leerlingenmateriaal
samenstellers: M. Hegyi-Langenbach, E.J. Karremans, W.E. Renkema.

Prijs: f 2,— bij bestellingen van 10 of meer exemplaren
f 2,50 bij bestellingen van minder dan 10 exemplaren

GESCHIEDENIS IN DE LAGERE KLASSEN

Brugklas- en onderbouwrapport samengevoegd en herzien door P.H.F. Gieles en J.C.M. Greep. Uitgave in samenwerking met L.P.C.

Prijs: f 12,50 bij bestellingen van 10 of meer exemplaren
f 13,50 bij bestellingen van minder dan 10 exemplaren

PEDAK-NUMMER

waarin o.a. consumentenrapporten, samengesteld aan de hand van een geheel vernieuwd criteriumapparaat.

Prijs: f 5,— bij bestelling van 10 of meer exemplaren
f 6.50 bij bestelling van minder dan 10 exemplaren

Bestellen geschiedt door overmaking van het juiste bedrag op gironummer 128701 t.n.v. penningmeester V.G.N. te 's-Gravenhage, onder vermelding van de juiste titel en het gewenste aantal exemplaren.

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten. Bestellingen worden in volgorde van binnenkomst behandeld.

Toelichting bij de cijfers van het financieel Jaarverslag 1979

Het aantal leden van de vereniging nam iets toe, met name in de sectie MAVO/LBO. De contributie-inkomsten bleven iets achter bij de verwachtingen; het is mogelijk dat in 1980 nog wat achterstallige contributies zullen worden betaald. De hoop hierop is niet ongegrond, gezien de ervaringen van dit jaar: de post Ontvangsten vorige jaren is aanzienlijk hoger dan geraamd.

Het Onderbouwrapport 1976 raakte uitverkocht en herdruk moest worden overwogen. Het werd meer dan dat; de heren Gieles en Greep maakten een geheel hernieuwde uitgave van het reeds lang uitverkochte Brugklasrapport (1971) en het Onderbouwrapport tesamen, onder de titel Geschiedenis in de Lagere Klassen. De belangstelling ervoor beantwoordde aan de verwachtingen: de geraamde inkomsten werden iets overschreden. Uit de begroting blijkt, dat op voortgang van de gestaag lopende afname van dit nieuwe rapport wordt gerekend. Er werd voor deze uitgave een te fors bedrag gereserveerd; het restant is als inkomsten opgevoerd, uiteraard een incidentele post.

Aan de commissie, die in 1976 het Onderbouwrapport samenstelde, werd in 1977 de Huib de Ruyterprijs toegekend. Na rijp beraad stelden de leden deze prijs ter beschikking van een nieuw didactisch initiatief: Kleio Didactica.

De verkoop van het eerste nummer van Kleio Didactica: 'n Land zonder Leerplicht, samengesteld door de nieuwe redactie, overtrof de stoutste verwachtingen: sinds het verschijnen in mei werden er 300 exemplaren per maand verkocht. Ondanks de lage prijs - f 2,- per nummer - kwamen de investeringen er ruimschoots uit. Ook in 1980 zullen de laatste exemplaren de vereniging baten opbrengen.

Kleio Didactica 2, van Sodom tot Rhijnauwen, verscheen nog te kort geleden om iets over verkoopcijfers te kunnen zeggen. Gezien de gebleken belangstelling voor lesmateriaal tegen een lage prijs, mag verwacht worden dat in 1980 de kosten, die wat lager waren dan voorzien, er zeker uit zullen komen.

Het vermogen van de vereniging leverde een aantrekkelijke interest op; ook voor 1980 kan, gezien het wederom gegroeide vermogen, op een dergelijke inkomenspost worden gerekend. Het zorgvuldige beleggingsbeleid van de heer Houweling dient hier te worden vermeld. Het is slechts een aspect van zijn betrouwbare en onmisbare steun, waarvoor hier gaarne dank wordt gezegd.

Voor Kleio werd in de loop van 1979 een beleidsplan gemaakt. Dit plan zal zeker financiële gevolgen hebben. Het eigenlijke redactionele werk zal de tijd en aandacht van de redactieleden ruimschoots opeisen. Het is derhalve noodzakelijk om tijdrovend correctie- en opmaakwerk door betaalde vakkrachten te laten doen. Hiervoor is geld ter beschikking gesteld. Daarnaast is het mogelijk om omvang en uiterlijk van Kleio te handhaven op het huidige peil.

De uitgaven voor Kleio bleven wat onder de begroting, voornamelijk dankzij financiële steun voor het speciale nummer: Historie als vriend.

Voor het komende jaar staan er weer twee Kleio Didactica-nummers op het programma. Er is een fors bedrag voor op de begroting gezet. Na alles wat er over Kleio Didactica gezegd is, lijkt het verantwoord om het risico van een grotere investering in deze nummers te nemen, zonder tot prijsverhoging over te gaan.

Bestuur en administratie namen minder financiële armslag dan mogelijk was; er is niet op gerekend dat zij dit in 1980 weer zullen doen. Voor de vriendelijke wijze waarop mevrouw Louise altijd voor het bestuur klaar stond wordt hier gaarne dank gezegd.

Voor Algemene Vergadering en Vereningsraad is op dezelfde bedragen gerekend als in 1979.

De afdelingen gebruikten in 1979 veel meer geld dan in het jaar daarvoor, maar hun activiteiten vroegen toch niet meer dan de helft van het daarvoor uitgetrokken bedrag. Geldzorgen behoeven initiatieven van afdelingsbesturen niet in de weg te staan. Voorafgaand overleg met de penningmeester van het bestuur is wel geboden.

Het is duidelijk, dat de sectiebesturen en de vaste commissies zuinig hebben gewerkt; bovendien bestaan de secties VWO/HAVO en Tertiair nog niet lang. De voor 1980 begrote bedragen, hoewel soms aangepast aan de werkelijke uitgaven van 1979, zijn ruim gehouden. Het bestuur van de sectie Pedak heeft de kosten van talrijke eigen werkzaamheden onderschat, daarin gevolgd door de penningmeester. Het voor 1980 opgevoerde bedrag is een compromis: het is hoger dan aangevraagd, en lager dan de werkelijke bestedingen in 1979.

De adviescommissie C.E.G.E.S. en de commissie Statuten en Huishoudelijk Reglement, voltooiden in 1979 hun taak; nieuwe begrotingsbedragen waren dus niet nodig. De toekomst van de commissie Maatschappijleer is zo onzeker, dat ook hier geen begrotingspost werd opgesteld. Voor onvoorziene uitgaven voor of door deze commissie kan een beroep op de betreffende post worden gedaan. De post voor de V.G.N.-vertegenwoordiging in de onderwijscommissie van het N.H.G. werd verlaagd; in 1979 kwam deze commissie niet dikwijls bijeen.

In 1979 werd een commissie opgericht, die zal nagaan of in Nederland een didactiek-conferentie op internationaal niveau kan worden georganiseerd. De kosten van deze commissie zijn voor 1979 onder de post Buitenland gebracht; voor 1980 is voor deze commissie een aparte begrotingspost opgesteld.

Bovendien ontstond er een commissie om bovengenoemd beleidsplan voor Kleio op te stellen. De kosten van deze commissie, die zich inmiddels van zijn opdracht heeft gekwetend, zijn als onvoorziene uitgaven geboekt.

Het Onderbouwrapport, evenals Geschiedenis in de Lagere Klassen, wordt voor 75% door de L.P.C. gefinancierd. Derhalve hebben zij ook recht op 3/4 van de opbrengst van deze rapporten.

De inventaris werd als afgeschreven beschouwd. Zonodig kan een nieuwe aanschaf uit de post Onvoorziene Uitgaven worden betaald.

De V.G.N. contribueert niet meer aan andere organisaties, behalve aan de C.E.V.N.O., die apart wordt genoemd. De post Contributie Organisaties werd voor 1979 ten onrechte opgesteld en komt voor 1980 te vervallen.

De financiële positie van de V.G.N. is goed. Voor alle V.G.N.-activiteiten konden dan ook ruime bedragen worden begroot. Een post Onvoorziene Uitgaven verhoogt ook dit jaar de slagvaardigheid van het beleid.

Het aantal geschiedenisleraren zal in de nabije toekomst wel niet groeien, en dus ook het aantal leden van de vereniging niet. De contributie-inkomsten zullen in de toekomst misschien wel wat dalen. Het inflatiepercentage is weliswaar gedaald, maar niet tot nul: met prijsstijgingen moet voortdurend rekening worden gehouden. Een fors batig saldo als in 1979 zal dan ook de komende jaren niet worden gehaald. Dat is ook niet nodig. Het bestuur meent wel, dat voor die komende jaren een gezonde financiële basis is gelegd.

J.L. Frieling.

BALANS per 31 december 1979 met vergelijkende cijfers per 31 december 1978.

	31-12-'79	31-12-'78		31-12-'79	31-12-'78
Liquide middelen	107.460,66	67.936,41	Crediteuren	13.313,65	20.678,19
Debiteuren	969,—	2.389,71	Voorziening Onderbouw	—,—	5.500,—
Inventaris	—,—	300,—	rapport	—,—	—,—
			Vermogen	95.116,01	44.447,93
	<u>f 108.429,66</u>	<u>f 70.626,12</u>		<u>f 108.429,66</u>	<u>f 70.626,12</u>

STAAT van BATEN en LASTEN 1979 met BEGROTINGSCIJFERS 1980.

BATEN	Begroting '79	Werkelijk '79	Begroting '80
Contributies	196.500	194.615,50	192.500
Abonnementen	15.000	15.331,80	15.000
Advertenties	7.000	7.548,—	7.000
Verkoop VGN-uitgaven:			
— Kleio Didactica:			
1. "Land zonder leerplicht"	—	4.214,50	800
2. "Van Sodom tot Rhynauwen"	—	40,—	1.700
3. mei 1980	—	—,—	1.800
4. november 1980	—	—,—	200
— Geschiedenis voor de Lagere Klassen	1.500	1.624,20	5.200
— Kleio - losse nummers	1.000	530,53	250
Ontvangsten vorige jaren	650	2.104,—	1.250
Intrest	5.500	6.537,99	7.000
"Huib de Ruyter" prijs 1976	—	750,—	—
Teveel gereserveerd Onderb.rapp.	—	2.562,—	—
	<u>f 227.150</u>	<u>f 235.858,52</u>	<u>f 232.700</u>
LASTEN			
Kleio	98.000	95.053,50	111.000
Kleio Didactica	22.000	19.601,39	30.000
1. "Land zonder leerplicht" leerlingen materiaal	—	3.817,75	150
2. "Van Sodom tot Rhynauwen"	—	947,44	450
3. Mei 1980	—	—,—	1.850
4. Nov. 1980	—	—,—	1.550
Bestuur	22.000	18.200,28	22.000
Administratie	20.000	18.825,41	20.000
Algemene Vergadering	5.000	5.203,44	5.000
Verenigingsraad	1.500	1.215,82	1.500
Afdelingen	5.000	2.682,19	5.000
Secties:			
Pedak-basisonderwijs	4.200	5.244,85	5.000
MAVO/LBO	4.200	2.019,98	2.500
VWO/HAVO	1.750	571,70	1.500
Tertiair onderwijs	1.750	54,50	1.500
Vaste Commissies:			
Redactie Kleio	2.500	1.459,—	2.500
Redactie Kleio Didactica	1.000	426,30	1.000
Didactiekcommissie	2.000	1.295,89	2.000
Onderwijs adviescommissie	1.750	1.591,60	1.800
Tijdelijke commissies:			
Maatschappijleer	1.200	499,—	—
Vaklokaal geschiedenis	1.000	427,80	1.000
Statuten, huish. reglement	1.000	1.122,50	—
Advies Ceges-rapport	1.500	841,60	—
Huib de Ruyterprijs	250	189,75	250
Internat. Didactiekconf.	—	—,—	1.000
Vertegenwoordiging VGN in:			
Onderwijs comm. NHG	500	19,60	250
C.E.V.N.O.	125	250,—	250
Buitenland	1.500	290,65	—
Diversen			
Huib de Ruyterprijs	750	750,—	750
Opbrengst Gesch. Lagere Klassen L.P.C.	1.125	1.218,15	3.900
Contributies Organisaties	250	—,—	—
Inventaris	300	300,—	—
Onvoorziene Uitgaven	25.000	1.070,35	9.000
		<u>50.668,08</u>	
Batig saldo	<u>f 227.150</u>	<u>f 235.858,52</u>	<u>f 232.700</u>

Uit de Vereniging

Mededeling Bestuur

Kort geleden ontving U de stortings-acceptgirokaart ter betaling van uw contributie of abonnementsgeld. De achterzijde van deze kaart ziet er uit als hieronder afgedrukt.

Wij doen een dringend beroep op U om Uw contributie of abonnement uitsluitend met deze acceptgirokaart te voldoen. Op deze wijze versnelt U de administratie verwerking van Uw betaling, en voorkomt U fouten in de boekhouding. Wilt U vooral de sectie/categorie waartoe U behoort, aangeven door het juiste hokje zwart te maken?

1. Sectie Ped. Ac./Basisonderwijs
 - a. docenten Ped. Academies f 90,—
 - b. docenten Basisonderwijs f 60,—
2. Sectie MAVO/LBO f 60,—
3. Sectie HAVO/VWO f 90,—
4. Sectie Tertiair Onderwijs f 90,—
5. Buitengewone leden f 55,—
6. Studentleden f 50,—
7. Abonnementen f 65,—

Voor de opbouw van een vernieuwd ledenbestand is het dringend noodzakelijk dat U de gegeven aanwijzingen inderdaad opvolgt. Spoedige betaling van het juiste bedrag vereenvoudigt zowel de financiële als de ledenadministratie.

Het bestuur dankt U bij voorbaat voor uw medewerking.

De Didaktiekcommissie

Historisch-didactisch seminarium augustus 1979

Op 15, 16 en 17 augustus 1979 werd het seminarium voor jonge leraren gehouden in "De Pietersberg" in Oosterbeek. Het thema was "de Industriële Revolutie" en een belangrijk onderdeel vormde het gebruik van dramatische werkvormen in de klas. Hieronder volgt het verslag van een tweetal deelnemers aan het seminarium.

Verslag van het historisch didactisch seminarium

Na een jaar leservaring leek het mij zeer fijn en leerzaam om een aantal dagen met mensen samen te werken, die waarschijnlijk ongeveer dezelfde ervaringen zouden hebben als ik. Om deze reden had ik me opgegeven voor het seminarium en hierin werd ik ook niet teleurgesteld, integendeel. We waren met een kleine, zeer enthousiaste groep, zodat het niet lang duurde of iedereen kende elkaar en hoorde elkaar uit over leservaringen e.d. Het programma zat zeer goed in elkaar, al was het hard werken geblazen.

Op de eerste dag werd aandacht besteed aan het gekozen thema: de Industriële Revolutie, waarom je er wel of niet aandacht aan moet besteden in je lessen, welke doelstellingen je over deze lessen kunt maken etc. Ook werd een videoband van een les over de Industriële Revolutie vertoond. Bij het zien van deze lessen, die zeer goed in elkaar zaten, kreeg ik aanvankelijk een deprimerend gevoel 'dat lukt mij nooit' en 'wat doe ik het slecht', maar gelukkig verdween dit snel, al was het alleen doordat veel mensen dit zelfde hadden gedacht. s'Avonds werd er tenslotte in kleine groepjes een soort raamplan opgesteld voor een lessenserie over de Industriële Revolutie; al met al een intensieve dag.

De tweede dag was zo mogelijk nog intensiever, misschien mede door het onderwerp dramatische werkvormen. Eerst werd aandacht besteed aan het gebruik van dia's in de klas, hoe je dat het beste kunt doen, hoe je het beslist niet moet doen en hoe je ze eventueel zelf kunt maken.

Daarna hielden we onze bezig met het gebruik van dramatische werkvormen in de klas, zoals het 'tableau vivant', een rollenspel, een documentaire e.d. Om zelf de mogelijke problemen en voor- of nadelen van een dergelijke werkvorm te ontdekken, moesten we in kleine groepen een 'levend schilderij' een rollenspel en een documentaire in elkaar draaien. Steeds natuurlijk met als onderwerp de Industriële Revolutie of een onderdeel daarvan.

Het was bijzonder leuk werk en natuurlijk kwamen de bekende 'prenten' van de Industriële Revolutie te voorschijn: aan de ene kant de zwoegende en hongerende arbeider, aan de andere kant de rijke, keiharde ondernemer, die alleen in geld denkt. Naderhand werden steeds de verschillende resultaten besproken: of het goed was overgekomen, of het niet te lang duurde en of het historisch gezien wel juist was. Nu was dat laatste bij deze groep historici natuurlijk niet zo'n probleem, maar wanneer je een rollenspel in een klas hebt laten spelen, zal deze vraag zeker aan de orde moeten komen.

Ook werd steeds besproken wanneer je een dergelijke werkvorm in de klas zou kunnen gebruiken, waar je op moet letten etc. Het inlevingsaspect is bij een dergelijke werkvorm waarschijnlijk vrij groot en kan misschien ook zo getoetst worden. Wel vond men dat je, zeker als er een streng klimaat heerst op de school, voorzichtig te werk moest gaan.

s'Avonds kregen we zowaar 'vrij'. Er werd een programmadeel geschrapt. Dit werd door de hele groep zeer gewaardeerd, mede ook omdat nu meer tijd vrij was voor de z.g. 'wandeling-gesprekken': 'aan welke klassen geef jij les?' 'wat voor boek gebruik jij' etc.

Op de laatste dag tenslotte hebben we in een paar groepen een volledig uitgewerkte lessenserie over de Industriële Revolutie gemaakt en s'middags gepraat over algemene en persoonlijke problemen bij het lesgeven.

Dit laatste ging erg goed, omdat we met zo'n kleine groep waren en elkaar in die drie dagen wel hadden leren kennen.

Al met al heb ik zeer veel aan dit seminarium gehad en daarom hoop ik dat in de toekomst dit soort bijeenkomsten zullen blijven bestaan, want helemaal zeker is dit nog niet, gezien de plannen van de minister van onderwijs. Ook de vorm: drie dagen zeer intensief op een soort eilandje, ver van je normale werk, denken en praten over je eigen onderwijs, over lesgeven in het algemeen en over didactische problemen, is zeer stimulerend.

Boukje Tanja.

Een impressie van het historisch didactisch seminarium

Het thema van het Seminarium was de Industriële Revolutie (I.R.) waarbij vooral de nadruk werd gelegd op dramatische

werkvormen.

Na inschrijving en koffie drinken werd er een inleiding gehouden door B. Molenkamp, waarin hij uiteenzette waarom het thema I.R. was gekozen. Dit was gebeurd om dat het Onderbouw-Rapport de I.R. rekent tot die onderwerpen die speciaal geschikt zijn voor cultuuroverdracht en omdat het thema zich erg goed leent voor dramatische werkvormen in de klas.

Het aantal deelnemers was niet zo erg groot, waardoor je elkaar snel leerde kennen en waardoor je intensief begeleid kon worden door de leden van de Didactiekcommissie.

Na de lunch kregen we een video-opname te zien, waarin H. van Duysen demonstreerde hoe hij zelf in de klas met dit thema werkte. In de discussie daarna bleek iedereen vol bewondering voor zijn aanpak.

's Avonds begonnen we in kleine groepjes zelf te werken aan een globale opzet van een lessenreeks over de I.R., waarbij we eerst in discussie gingen over de doelstellingen die we in ieder geval wilden bereiken.

Donderdagochtend liet P. Doves op geanimeerde wijze zien hoe je dia's wel en hoe je dia's niet moet gebruiken ('s avonds gaf hij voor de liefhebbers bovendien een instructie voor het zelf maken van dia's).

Na de koffie liet J. Vroomen ons aan den lijve kennis maken met dramatische werkvormen. Hij vond m.i. terecht, dat je als docent eerst zelf moet ervaren wat dramatische expressie inhoudt, voordat je dat aan je leerlingen over kunt dragen.

Zijn instructie omvatte:

1. het eigenlijke tableau vivant, d.w.z. iets uitbeelden in stilstand.

2. stilstand overgaande in beweging

3. stilstand overgaande in beweging + gesproken woord.

Daarna gingen we zelf in groepjes een onderwerp uit de I.R. op alle drie de manieren uitbeelden.

Het werd iedereen als snel duidelijk dat je goed in het onderwerp thuis moet zijn, wil je het op een goede manier een dramatische vorm kunnen geven. Je kunt het dus in de klas ook als een toets gebruiken.

Uitgebreid werd er gediscussieerd over de vraag of er met deze werkvorm niet een enorme chaos in de klas zou ontstaan.

J. Vroomen was van mening dat je dergelijke problemen kon voorkomen door deze werkvormen slechts geleidelijk in te voeren en door te beginnen met eenvoudige tableaux vivants. Het moet als het ware bij het lesgebeuren gaan horen. Als dat lukt kun je ook met de twee andere vormen beginnen.

Vrijdagochtend hebben de diverse groepen hun lessenreeks verder vorm gegeven en afgemaakt.

Na de lunch kon iedereen aan de Didactiekcommissie zijn of haar algemene problemen m.b.t. het lesgeven kwijt. Hierbij werd ook de nodige raad door de cursisten aan elkaar gegeven. Daarna volgde evaluatie van het Seminarium.

Ik kreeg de indruk dat iedereen erg positief was, veel geleerd had, maar vooral ook veel geleerd had uit de informele gesprekken met de leden van de Didactiekcommissie en de andere deelnemers in de wandelgangen en tijdens de borrel.

Zonneke Opmeer

Didaktische tijdschriften

Onlangs is no. 6 verschenen van het tijdschrift "Geschiedenis in de klas". Dit nummer staat vooral in het teken van de geschiedenis van de Sovjet-Unie. Allereerst een toets over Rusland tijdens Stalin, uit een Engelse serie toetsboekjes. Het tweede deel bestaat uit lesmateriaal rond de kenmerken van het stalinisme. Een vast onderdeel in dit blad "Aantekenboek voor de geschiedenisleraar" bevat deze keer een literatuurlijst sa-

mengesteld met "historische" boeken, die de vakken Nederlands, Duits, Frans en Engels op hun literatuurlijst kunnen zetten.

Alle nummers van de eerste jaargang zijn nog leverbaar en ook kan men onderdelen van 'Geschiedenis in de klas' apart verkrijgen bij de redactie (Postdam 5, Warmond) nl.:

- Zimbabwe-Rhodesië-Zimbabwe (16 pag.)
- Tsjiang Kai-sjek of Mau Tse-toeng? (24 pag.)
- Duitse concentratiekampen (16 pag.)
- Simulatiespel 'Kooplieden en kolonisten' (32 pag.)
- Oordelen over de slavernij (12 pag.)
- Amerikanen of Indianen? (12 pag.)
- Krantenkatern 1848 (8 pag.)
- Stalins Rusland (16 pag.)

Een abonnement op dit tijdschrift kost f. 20,— per jaar. Men kan zich abonneren door dit bedrag over te maken op giro 3892437 t.n.v. 'Geschiedenis in de klas' te Warmond.

De didactiekcommissie vraagt gebruikers van het materiaal hun ervaringen aan de commissie door te geven zodat we een zo goed mogelijk verslag kunnen maken voor deze rubriek.

AO-reeks

In de AO-reeks zijn het afgelopen jaar een aantal bruikbare deeltjes verschenen (spreekbeurten, scripties e.d.):

AO 1744 Opleving . . . en veel meer (bespreking van een revivalbeweging uit de vorige eeuw, die tot vandaag haar invloed uitoefent)

AO 1749 Jan Havickzoon Steen

AO 1750 Uw pijlen vast gebonden houdt (Unie van Utrecht 1579-1979)

AO 1751 Vondel en het gezag

AO 1754 Aletta Jacobs

AO 1756 Albert Einstein

AO 1757 Britse vakbeweging in het nieuws

AO 1759 100 jaar Brussel

AO 1760 Holocaust

AO 1761 De tempelrol

AO 1762 Pastor Elias Chacour (een Palestijn, Christen en Israeli)

AO 1765 De katholiek in het openbare leven van deze tijd (Bisschoppelijk mandement 1954)

AO 1768 Kom op voor Europa (de zin van Europa)

AO 1770 Piet Hein

AO 1777 Pompei

AO 1780 Waarom is Nederland een koninkrijk?

AO 1786 Toen de kapitalen kelderden (beurscrash 1929)

AO 1787 Rond de smidse van de vulcanus

AO 1791 Het denkbeeld van de Bahá'is (over het geloof van een religieuze minderheid, de Bahá'is, in Iran)

AO-reeks, Stichting IVIO, Maerlanthuis Postbus 37, 8200 AA Lelystad tel. 03200-26514.

Losse nummers f 1,75 en abonnementen f 46,— per jaar (50 nummers)

Lexicon over politiek-militair strategische termen.

De Atlantische commissie gaf opdracht tot het schrijven van dit Lexicon met meer dan 100 actuele termen (in alfabetische volgorde) uit de internationale politiek, als aanvulling op haar periodieke uitgaven "Atlantisch Nieuws" (maandelijks) en "Atlantisch Perspectief" (twee maandelijks) en andere uitgaven zoals studiebriefjes, lesbrieven e.d. Termen uit de internationale politiek, die men in alle kranten tegenkomt zijn in gewoon Nederlands omschreven, gedefinieerd en van kanttekeningen voorzien. Uitgangspunt was dat het lexicon bruikbaar moest zijn voor de geïnteresseerde burgers, daarom zijn nogal uiteenlopende begrippen opgenomen: van de werking van een kernwapen tot de betekenis van de afschrikking, van Marxisme tot Warschau Pact.

Samensteller is de Leidse politicoloog drs. K.A. Nederlof, die werkzaam is op het ministerie van Buitenlandse zaken.

Dit overzicht lijkt bruikbaar voor docenten geschiedenis.

Het boek is verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de Atlantische Commissie te Den Haag, van Stolkweg 10, 2585 JP tel. 070-503326.

Prijs f. 9,50.

Films Rijksvoorlichtingsdienst

In het supplement op de filmcatalogus van de RVD, van september 1979, staan een aantal m.i. bruikbare films voor de geschiedenisles:

- Taffeh-Verdronken verleden CW 867
(een film over de aan ons land door Egypte geschonken tempel)
- Eurobus EV 641
(op overzichtelijke wijze zijn in animatievorm opbouw, werking, doelstellingen en bevoegdheden van de E.G. instellingen weergegeven)
- NATO today MI 81 (de geschiedenis, de samenstelling en doelstellingen van de NATO)
- De plaats van de vreemdeling MS 1870 (wat betekent het Jood te zijn?)
- De vitale zeeroute MI 78 (de film laat de laatste ontwikkelingen van de Sovjet-vloot zien)
- Het archief CW 887
- Europe and America PS 192 (de film belicht een aantal overeenkomsten tussen de volken en de culturen van Europa en Amerika).

Deze films zijn aan te vragen bij de RVD, Anna Paulownastraat 76 Den Haag. tel. 070-614181

Enquête "Geschiedenis op school"

De didactiekcommissie vraagt allen die enige tijd geleden de enquête over "Geschiedenis op school" van de uitgever gekregen hebben, om deze enquête vooral in te vullen en terug te sturen. Op deze wijze kunnen we, naar we hopen, een zinvolle bijdrage leveren aan de derde druk.

Harriet Mulkens-Harmeyer

Leesportefeuilles met historische tijdschriften

Bij de leesportefeuilles met historische tijdschriften, die onder auspiciën van de V.G.N. staan, komen met ingang van het nieuwe jaar vijf plaatsen open.

Deze portefeuille bevatten: *Historische Zeitschrift*, *Revue Historique*, *Past and Present*, *History*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* en eventueel ook nog, als u deel zou nemen aan een iets uitgebreider portefeuille, het *Journal of Modern History* en het tijdschrift *Saeculum*.

De lektuur van deze tijdschriften houdt u op de hoogte van de ontwikkelingen in uw vak in het buitenland en van de nieuw verschenen literatuur. Zij bevatten artikelen over speciale onderwerpen, boekbesprekingen en literatuuroverzichten. Bovendien biedt *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* ook veel informatie over de didactiek der geschiedenis. De inhoud van tijdschriften als deze is dus uitermate belangrijk om uw vakkennis op peil te houden.

De deelnemers zijn ingedeeld in vijf groepen, ieder met maximaal tien deelnemers. Afgezien van de beide zomermaanden gaat er als regel eenmaal per maand een portefeuille uit naar elk van de groepen. Zo'n map bevat drie tijdschriften. De leestijd is maximaal drie weken per deelnemer. Ook de laatste lezer ontvangt de tijdschriften dus binnen een jaar na verschijning.

De deelnemerskosten zijn f. 47,50 voor de gewone en f. 50,— voor de iets uitgebreider portefeuilles per jaar. Dat is minder dan b.v. de abonnementskosten op het *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Voor dat bedrag ontvangt u vijf of zes buitenlandse tijdschriften ter lezing. Eerlijkheidshalve moet ik er bij vermelden, dat de kosten van doorzending naar de volgende lezer ook nog voor uw rekening komen. Daarvoor moet u f. 4,— of f. 5,— per map rekenen. Het zal u duidelijk zijn, dat alle kosten, verbonden aan het abonnement op de portefeuilles als verwervingskosten aftrekbaar zijn van het belastbare inkomen.

Als u mee wilt doen, of daarover denkt maar eerst nog nadere informatie wenst, kunt u mij schrijven of bellen. Maar geef u alleen op als u weet dat u het op kunt brengen, de mappen steeds op tijd door te sturen. Wie hierbij slordig is, veroorzaakt vertragingen en opstoppen en plaagt zijn medelezers en de organisator. Voor nieuwe deelnemers kan het abonnement met het begin van het nieuwe jaar aanvangen.

Dr. J. Swart
Lindelaan 40
9404 KS Assen
Tel. 05920-14591

Ingezonden Brieven

Antwoord aan de Pedak-commissie

De reactie (in *Kleio* 10.7.320-321) van de PEDAK-Commissie op de CMLGS-nota over "Het samenspel van vakken en geschiedenisonderwijs" heeft ons verbaasd en teleurgesteld. Die verbazing en teleurstelling kwamen niet voort uit de toon van de reactie. Wie een serieuze poging doet een discussie uit te lokken over een onderwerp dat even omstrede is als belangrijk, die weet dat hij risico's loopt in dezen. Tot verbazing en teleurstelling kwamen wij omdat de PEDAK-commissie op geen enkele manier op de inhoud van onze nota is ingegaan. Naar argumenten pro en contra hebben wij tevergeefs gezocht. De PEDAK-commissie heeft alleen maar geschreven wat de CMLGS naar haar mening had moeten doen. En dat is toevallig iets wat de CML op dat moment niet (meer) kon én om verschillende redenen (nog) niet wilde. Met deze korte repliek willen wij slechts onze spijt onderstrepen: een echte discussie over de denkbeelden die wij in onze nota hebben ontvouwd was ons liever geweest.

Het (voormalig) Dagelijks Bestuur van de CMLGS

C.M.H. Bosch
Mevr. E.P. Confurius
G. de Jong

Dr. N.J. Maarsen
Prof. Dr. D.J. Roorda

Een noodzakelijke rechtzetting (2)

In *Kleio* 8, 1979 heeft dr. P.F.M. Fontaine onder bovenstaande titel gefulmineerd zowel tegen het Rijksleerplan als tegen het feit, dat de geschiedenisdocenten van de niet-rijkscholen dit plan als richtsnoer hebben genomen voor de inrichting van hun onderwijs. Dat is zijn goed recht.

Dat hij daarbij uitgaat van uitspraken die gedaan zijn in de 'Geschiedeniskrant' no. 1 van februari 1979, ook daar hebben wij in principe geen moeite mee.

Maar wat wij moeilijk kunnen verteren is:

- a. de emotionele en depreciërende wijze waarop hij zijn lezers kennis laat maken met de gehanteerde bron, zijnde een 'periodiek informatie- en contactblad in het bijzonder ten dienste van docenten/gebruikers van de methode Geschiedenis in Onderwerpen',
- b. het onzorgvuldig omgaan met de inhoud ervan en het trekken van conclusies die onterecht zijn.

Dr. Fontaine verwijt ons dat wij een nieuwe legende de wereld hebben ingestuurd, namelijk 'de semiconcentrische methode is officieel voorgeschreven'.

Deze conclusie baseert hij op een tweetal beweringen die wij gedaan hebben op bladzijde 11 van genoemde krant, en wel:

- a. 'De betrekkelijke rust waarin het geschiedenisonderwijs een lange periode verkeerde werd sinds het begin van de zestiger jaren langzaam maar zeker verstoord. Daar was op de eerste plaats de aanstaande invoering van de Mammoetwet'. Boven deze passage en ook de volgende staat '1968: Herstructurering van het geschiedenisonderwijs'.
- b. 'Wachtwoorden werden semi-concentrische opzet en thematische behandeling. Immers het Rijksleerplan schreef voor (en de bijzondere scholen volgden in het algemeen ook dit Leerplan) . . . Met de best wil van de wereld kunnen wij,

ook na grondige herlezing van deze (en andere niet door dr. Fontaine geciteerde) passages, geen relatie leggen tussen de invoering van de semiconcentrische methode (een feit) en het OFFICIEEL voorschrijven daarvan door de Mammoetwet. Woorden van die strekking hebben wij nergens gebruikt.

Wij hebben alleen gesteld dat ONDER ANDERE door de AANSTAANDE invoering van deze wet (en nog een aantal factoren die dr. Fontaine niet aanhaalt) onrust onder de geschiedenisdocenten ontstond met betrekking tot de inrichting van hun onderwijs en dat (wij citeren nu dr. Fontaine) 'de leraren bepaalde consequenties hebben getrokken uit de omstandigheid dat geschiedenis boven de derde klas, thans keuzevak is'.

Deze consequenties hielden, m.n. in een 'herstructurering van het geschiedenisonderwijs'.

Uit de tweede aangehaalde passage is zelfs bij oppervlakkige lezing al duidelijk dat het Rijksleerplan slechts geldt voor de rijkscholen. De opmerking tussen haakjes staat er niet voor niets. Dat wij hier dus gesuggereerd of gezegd hebben dat het Rijksleerplan de semi-concentrische methode OFFICIEEL voorschrijft voor het Algemeen Voortgezet Onderwijs in zijn geheel blijkt nergens. Integendeel.

Al met al blijven wij met de vraag zitten wat er nu zo noodzakelijk rechtgezet moet worden.

Wij krijgen de indruk dat termen als Mammoetwet en Rijksleerplan bij dr. Fontaine minder goed vallen en dat hij daar op reageert zonder te letten op wie deze termen gebruikt en in welke context zij gebruikt worden. Dat betreuren wij.

Uiteraard voor ons zelf, maar ook omdat ons inziens daardoor de discussies over de inrichting van het geschiedenisonderwijs alleen maar vertroebeld wordt. Daaraan hebben wij gezien de nog steeds heersende onrust en onzekerheid geen enkele behoefte.

De redactie van de 'Geschiedeniskrant'
drs. A.C. de Beer,
W.F. Kalkwiek

Haarlem, 12 november '79

Bij deze zou ik zo vrij willen zijn de aandacht van alle leden van ons VGN te vragen voor de slechte werkgelegenheid in ons vak. Wat moeten we doen? Begin dit jaar solliciteerden op een onnozele ziektevervangende aan het stedelijk gymnasium in Haarlem 50 collega's!!

In de zestiger jaren heb ik er per ingezonden stuk toe bijgedragen dat de werkgelegenheid gesaneerd werd, maar in 1977 en 1978 mislukte dit. Het komt mij voor dat dit alles meer op de weg van ons HB ligt, dat zich per communicé tot pers, radio en tv zou kunnen richten, elk jaar opnieuw. Tot er een tekort is. Een tekort betekent dat je werk kunt vinden op de school om de hoek. Uren reizen is veel te inspannend, je staat altijd slaperig en moe voor de klas.

A.P. Brandes, lid VGN
Pegasusstraat 54
2024 VS Haarlem
telefoon 023-27.16.69

Mededelingen

Oproep aan allen die in Utrecht universitair geschiedenis hebben gestudeerd.

In verband met de voorgenomen verhuizing van het Instituut voor Geschiedenis momenteel gevestigd aan de Kromme Nieuwe Gracht 20 te Utrecht, naar het Centrumgebouw Noord in de Uithof, heeft zich een „Nostalgiecommissie” van medewerkers en studenten gevormd ter voorbereiding van een feestelijke inwijdingsbijeenkomst, tevens terugblik, met reünisten. Daarnaast zal op een andere dag een feest voor studenten worden georganiseerd. Als bouw en inrichting van het Centrumgebouw Noord en de verdere voorbereidingen volgens plan verlopen – waarover momenteel nog niet ten volle zekerheid bestaat – zal de verhuizing plaats vinden in de zomer van 1980 en de voorgenomen reünie in oktober van dat jaar.

De „Nostalgiecommissie” verzoekt allen die aan de Utrechtse universiteit geschiedenis hebben gestudeerd, hun huidige adres te willen opgeven aan de administratie van het Instituut voor Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 20, 3512 HH Utrecht, en tevens te willen meedelen of zij over foto's en andere tastbare herinneringen aan hun studietijd beschikken, die zij tijdelijk zouden willen uitlenen voor een tentoonstelling in het nieuwe gebouw. Een ieder wordt verzocht, deze oproep onder de ogen van zoveel mogelijk vroegere medestudenten te brengen, zodat een zo groot mogelijk adressenbestand van reünisten kan worden gevormd.

Nationale Monumentenstudiedag 1980

Op 5 maart 1980 wordt in het Jaarbeurs Congres- en Vergadercentrum te Utrecht de nationale monumentenstudiedag gehouden met als thema ditmaal „Monumentenzorg in de stads- en dorpsvernieuwing: het zout in de pap?” Het geheel begint om 9.30 uur en eindigt om 16.15 uur.

De kosten voor deelname bedragen f 35,- (zonder lunch) en f 50,- (met lunch), over te maken op postrekening 29.66.786 t.n.v. Stichting Nationale Contactcommissie, Monumentenbescherming, St. Antoniebreestraat 69, 1011 HB Amsterdam, onder vermelding van „Nationale Monumentenstudiedag 1980”.

Ook de naam (namen) en het adres (adressen) dienen vermeld te worden in verband met de toezending van de congressstukken.

De girale storting dient voor 10 februari 1980 plaats te vinden.

Instelling Historisch-Wetenschappelijke Commissie

De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen heeft onlangs een Historisch-Wetenschappelijke Commissie geïnstalleerd. Deze kan worden beschouwd als een vervolg op de in 1970 in het leven geroepen Historisch-Wetenschappelijke Commissie, die in 1974 haar taak heeft afgerond met de publikatie van haar rapport over de huidige stand en de toekomstige planning van wetenschappelijk onderzoek der Nederlandse geschiedenis.

De „nieuwe” Historisch-Wetenschappelijke Commissie heeft tot taak steun te verlenen aan initiatieven tot de coördinatie van het historisch onderzoek op die velden die nog grotendeels onontgonnen zijn en die door hun interdisciplinaire karakter buiten het kader van de werkgemeenschappen van de Stichting voor Historisch Onderzoek vallen. Als voorbeeld kan genoemd worden de industriële archeologie. De steun van de commissie is slechts van initiërende aard. Indien onderzoekers op een bepaald gebied eraan toe zijn zich pernamment te organiseren, dan ligt het voor de hand dat zij aansluiting zoeken bij de Stichting voor Historisch Onderzoek.

De commissie is als volgt samengesteld: prof. dr. I. Schöffer, voorzitter, dr. W.P. Blockmans, dr. J.C.H. Blom, prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, dr. A.H. Huussen, leden. Geïnteresseerden kunnen zich in verbinding stellen met de secretaris van de commissie, drs. G.W. Muller, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Kloveniersburgwal 29, 1011 JV Amsterdam, telefoon 020-222902.

Werkgroep Brabants Verleden

Inspeland op de sterk toegenomen belangstelling voor de lokale en regionale geschiedenis, is in Den Bosch een „Werkgroep Brabants Verleden” opgericht. Ze stelt zich ten doel het inventariseren, verzamelen en presenteerbaar maken van materiaal m.b.t. het Brabants verleden.

De werkgroep beoogt vooral een coördinerende, adviserende en stimulerende functie te vervullen.

Belangstellenden wordt verzocht contact op te nemen met „Het Noordbrabants Genootschap”, Postbus 1104, 5200 BD Den Bosch, tel. 073-139484 (maandag t/m vrijdag 9.00 uur - 17.00 uur).

Geschiedenisscriptie-prijsvraag

In 1980 organiseert de redactie van Keesings onderwijsbladen, in samenwerking met de Vereniging van Leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), voor de zesde maal een geschiedenisscriptie-prijsvraag.

Aan deze prijsvraag kunnen leerlingen meedoen die in 1980 eindexamen doen en geschiedenis in hun pakket hebben. Om aan de prijsvraag deel te nemen, moeten zij de voor hun eindexamen gemaakte geschiedenisscriptie inzenden.

De jury bestaat uit vertegenwoordigers van de V.G.N., van de Nederlandse universiteiten, en van de Raad van Advies van Keesings Onderwijsbladen.

De inzendingstermijn sluit op 15 maart 1980.

De scripties moeten gezonden worden naar: Redactie Keesings Onderwijsbladen, Postbus 9196, 3506 GD Utrecht, met vermelding van naam en adres van de school, en het soort onderwijs dat de inzender(st)er volgt.

Conferenties projectonderwijs

Het werkverband „Projectonderwijs” van de projectgroep Advies en Begeleiding van het APS (Algemeen Pedagogisch Studiecencentrum) te Amsterdam organiseert in 1980 vier conferenties over projectonderwijs voor docenten werkzaam in het AVO/VWO (Algemeen Voortgezet Onderwijs/Voortgezet Wetenschappelijk Onderwijs).

Het werkverband is opgericht om zijn projectonderwijservaringen en die van docenten in ruime kring bekendheid te geven en overdraagbaar te maken.

Vooraf de volgende drie onderwijsdoelstellingen wil het werkverband middels projectonderwijs in het huidige voortgezet onderwijs vorm geven:

1. kritische meningsvorming,
2. samenwerking op basis van gelijkwaardigheid,
3. het doen van onderzoek.

Projecten kunnen open (niet-vakgebonden) en vakgebonden zijn. Ook kunnen ze op vakkenintegratie gericht zijn.

In 1980 zullen voor docenten AVO/VWO vier thematische conferenties worden gehouden. Centraal staat daarbij de docent*, zijn relatie met de leerling en het vergroten van zijn vaardigheden met betrekking tot het omgaan met (groepen) leerlingen en collega's en ook de aanpak van het projectthema.

Dit gebeurt middels:

- informatieverschaffing,

- oefenen van vaardigheden,
- uitwisselen van ervaringen,
- reflectie op de eigen situatie.

De conferenties zijn bedoeld door docenten AVO/WVO, die bezig zijn met projectonderwijs of van plan zijn er binnenkort mee te beginnen. Het is wenselijk dat meerdere docenten van eenzelfde school zich per conferentie als deelnemer opgeven.

Conferentiethema's en data

donderdagavond 20.00 uur t/m zaterdagmiddag 16.00 uur

1. Communicatie en samenwerking in de klas.
21, 22, 23 februari 1980
2. Themastructurering, gericht op kritische meningsvorming.
27, 28, 29 maart 1980
3. Evalueren en manieren van beoordelen.
1, 2, 3 mei 1980

4. Projectonderwijs als innovatie in de school.

4, 5, 6 september 1980

Voor deelname en nader informatie kunt u terecht bij Ido Abram, Marjolein Pieterse en Arni Streefkerk van het APS, Buitenveldertselaan 106, 1081 AB AMSTERDAM, 020-441815.

Het werkverband "Projectonderwijs" kan naast conferenties incidenteel ook andere vormen van onderwijskundige ondersteuning bieden m.b.t. projectonderwijs.

Ook hierover kunnen bovengenoemden meer inlichtingen geven.

* Met "docent" wordt hier een functie aangeduid; de docent kan dus zowel een man als een vrouw zijn.

Recensies

Uit de tijdschriften:

In *Groniek*, nr. 3, mei 1979, staat een verslag van P.P. de Baar over de tentoonstelling '90 jaar Industriebond NVV'. De tentoonstelling is inmiddels voorbij, maar er zijn enige boekjes aan het 90-jarig bestaan gewijd. De werkgroep, bestaande uit studenten, NVV-jongeren en stafleden van het Amsterdams Historisch Museum, publiceerde '90 jaar strijd', te verkrijgen voor f 5,70 (incl. porto) op giro 3031747 t.n.v. J.M. Galesloot, Amsterdam. Verder verschenen Jack Kroes, *Het paleis aan de Laan* en Ger Harmsen, *Hamer of Aambeeld*, voor resp. f 5,— per stuk op giro 483182 t.n.v. Industriebond NVV, Amsterdam (titel(s) vermelden!).

Vanwege het emeritaat van prof. dr. A.G. Jongkees werd in het Groninger universiteitsmuseum een kleine tentoonstelling gewijd aan de neogotiek. De werkgroep heeft in *Groniek* het Europese karakter van de neo-gotiek beschreven en aan de hand van een aantal kunstenaars, in hoofdzaak bouwmeesters, nader toegelicht. De Nederlanders J.A. Alberdingk Thijm, P.J.H. Kuypers en V. Stuers ontbreken niet, naast Viollet le Duc en de Duitsers Sulpiz en Boisserée. Artikelen over Proloog, jongerenhuisvesting in Groningen sedert 1947, onderzoek naar het middenkader van politieke partijen door prof.dr. I. Lipschitz en een interview met Theun de Vries sluiten dit gevarieerde, maar wel door veel tyfouten ontsierde nummer af.

In *Spiegel Historiae*, juni 1979 schrijft C. de Maegd-Soep over "de 19e eeuwse Russische vrouw in het licht van de literatuur". Het is een interessant artikel over de betrekking tussen literatuur en emancipatie van de Russische vrouw. In het bijzonder wordt aandacht gegeven aan de invloed van George Sand in Rusland. C.G. van der Kooy plaatst in zijn artikel "Rudolf de Mepsche en de Faansche processen" de vervolging van de homofielen in het Groninger Westerkwartier in het kader van de rond 1730 algemene vervolging van homoseksuelen in de Republiek. Een interessante correctie op het beeld van de Nederlandse Verlichting. Vergelijk daarbij ook *Kleio*, nr. 3, 1978 en het tweede nummer van *Kleio Didactica*, 1979. Lezenswaardig is ook A.L. van Schelven's artikel over "Een Overijssels bombazijn octrooi van 1728". Uitvoerig legt de schrijver uit wat bombazijn is en hoe het weven van deze stof vanuit Italië zich tot in Noord-West Europa heeft verbreid. Het artikel geeft meer dan de regionale titel doet vermoeden.

In *Spiegel Historiae*, juli-augustus 1979 schrijft Chr. Vanderbroecke over "Seksualiteit en huwelijksbeleving in Vlaande-

ren". Deze bijdrage vormt een goede aanvulling op het literatuurbericht in *Kleio*, nr. 8, 1979. De auteur stelt dat bijv. de huwelijksvruchtbaarheid in de 18e en 19e eeuw gestegen is door een veranderd huwelijkspatroon: minder mariages de raison en meer en meer zijn de huwelijkspartners van gelijke en jongere leeftijd. Dit klinkt overtuigender dan de lossere zeden, waar Hofstee op wijst. L. Milis' bijdrage "Een afrekening met de Middeleeuwen" is een discussie over het boek van Regine Pernoud, *Pour en finir avec le moyen âge*. In dit boek poogt mevr. Pernoud de middeleeuwen af te helpen van het vaak negatieve beeld van achterlijkheid, obscurantisme en uitbuiting. Milis is het met haar strijd eens. Over de methode en de accenten is discussie mogelijk, zoals uit dit artikel blijkt. Het lijkt mij nuttige lectuur, ook voor docenten geschiedenis. In sommige, vooral zich als progressief aandienende schoolboeken (ik denk aan het enige jaren geleden door Sjaloom uit Odijk op de markt gebracht Zweedse schoolboek/stripverhaal over de M.E.) komt een kras vertekend beeld van die tijd naar voren. Actueel is De Vey Mestdag's "De Europese mogendheden in de Libanon omstrekt 1860". Ook *Spiegel Historiae* is niet voorbij gegaan aan het feit dat 300 j. geleden Den Bosch werd belegerd en veroverd. P.I. Teitler schrijft er over. Dat de bevrijding maar door een deel der bevolking van de Nederlanden als zodanig werd ervaren, komt duidelijk uit in *Bossche Bouwstenen*, II, 1979, een uitgave van de Kring Vrienden van 's Hertogenbosch. Deze uitgave is geheel gewijd aan het beleg en de inname van de stad en verschillende auteurs hebben goede en leesbare bijdragen over de militaire aspecten (C.M. Schulten), het leven in de bezette stad (P.J. van der Heyden), de rol van godsdienstvrijheid en de betekenis van de Contra-Reformatie in die streek (P.Th.J. Kuypers en J.A.M. Hoekx) geleverd, C.P.L. Pirenne schrijft over "Groot-Brabantse gevoelens, 1621-1629". De bundel sluit met een bijdrage over "Het beleg van Den Bosch gevisualiseerd" en "Literatuur rondom het beleg". Een bundel die naast de tentoonstellingscatalogus zeer de moeite waard is. Beide waren deze zomer in het Noordbrabants Museum in Den Bosch verkrijgbaar. *Spiegel Historiae*, september 1979 is gevarieerd en boeiend. De oudheid komt aan bod met een bijdrage van mevr. Sancisi-Weerdenburg over "Xerxes-een stiefkind der geschiedschrijving". Zij wijst daarbij op de eenzijdig op Griekse bronnen gebaseerde visies op Xerxes en plaatst hem in een meer Perzisch kader. Ook zet zij een vraagteken bij het Griekse vrijheidsideaal als motief voor de strijd tegen de Perzen.

D.A. Berents schrijft over "Van Gilles de Rais tot Blauwbaard". Hij wijst de veronderstelling van identiteit tussen De Rais en Blauwbaard af. De Middeleeuwen komen ook aan de orde in J. Herwaarden's "Van de Vos Reinaerde: Hebzuchtige macht", waarin naar de historische achtergronden gezocht wordt, die tot deze persiflage op vorstelijke macht en hebzucht zouden kunnen hebben geïnspireerd.

De Tachtigjarige Oorlog is terug te vinden in J.A.L. Lancee's "Lucas d'Heere: propagandist in dienst van Oranje". Het artikel bevat interessante gegevens over D'Heere's overgang van erasmiaans humanist naar strijdbaar calvinist. Lancee plaatst vraagtekens bij D'Heere's relaties tot het Huis der Liefde. J. Verseput brengt ons in zijn artikel "Carl Freiherr von Stumm-Halberg" in kennis met een groot-industrieel uit Duitsland, die fel anti-socialist was, maar wel oog had voor het sociale vraagstuk en dat oploste via een paternalistische politiek – de Fabriksvater als variant op de Landesvater.

Het uitbreken van de tweede wereldoorlog komt aan de orde in een bijdrage van de heren Beumer, Lukkes en Renner over de moord op de Poolse officieren te Katyn. Het nummer sluit met een artikel van J.C.A. de Mey over wat buitenlanders de laatste jaren over de Nederlandse geschiedenis hebben geschreven. Het blijkt dat de buitenlandse belangstelling zich niet beperkt tot het gebied van de 16e en 17e eeuw.

In het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, nr. 2, 1979, schrijft A.Th. van Deursen over Jacob Cats. Voor Cats gelden niet Ranke's woorden over Hendrik IV van Frankrijk's dood "ein Mann weniger in der Welt". Cats was als raadspensionaris een dienaar en geen heerser. C. Fasseur schreef over "Een koloniale paradox. De Nederlandse koloniale expansie in de Indonesische archipel in het midden van de 19e eeuw". Verder wordt dit nummer gevuld met vele recensies, hetgeen ook geldt voor de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 94 (1979) afl. 1. Maar daar is meer in te vinden. H.P.H. Janssen en P.C.M. Hoppenbrouwers schrijven over "Heervaart in Holland" en G. de Bruin heeft een interessante bijdrage geleverd met zijn artikel "De soevereiniteit in de Republiek. Een machtsprobleem". Het aloude vraagstuk van de soevereiniteit van de unie en van de verschillende provincies behandelt De Bruin aan de hand van een aantal voorbeelden en hij laat zien dat niet zozeer juridische als wel machtspolitieke factoren bepaalden waar in een bepaalde situatie de soevereiniteit lag. Bovendien was het soevereiniteitsbegrip juridisch weinig vast omschreven. J.I. Israel schrijft in zijn "The Holland Towns and the Dutch-Spanish Conflict, 1621-1648" over economische motieven die de Hollandse steden tot een pro of contra vrede met Spanje deden zijn. A.H. Huussen jr. levert aan de hand van boeken van Daalder en Michman een interessante bespreking over het vraagstuk van de emancipatie en assimilatie van de Joden in het 19e eeuwse Nederland. J.P. Duyverman geeft in zijn bijdrage "De formatie van het kabinet Zuylen van Nijevelt – Heemskerck" een stukje van de geheimen van het Loo weer. Hij put uit de *Varia et Arcana* van Aeneas baron Mackay, die op dat moment vice-president van de Raad van State was. Ook de rol van Willem III komt er aardig in uit. Toch zou het geheel aan duidelijkheid hebben gewonnen als er wat meer achtergrondinformatie gegeven was.

In *De Gids*, nr. 5, 1979 staat Christiaan Huygens centraal. Kox, Polak en Bos belichten Huygens vooral als de man van de exacte wetenschappen. Ph. de Vries schrijft over "Huygens tussen Descartes en de Verlichting", met daarin interessante gegevens over Huygens godsdienstige ideeën en zijn geloof in het maatschappelijk nut van wetenschappelijk onderzoek. D. van den Bosch schreef een artikel over "Aristocratische levensvormen". De bijdrage is gebaseerd op zijn onderzoek naar de positie van de landadel in Limburg, een elite die sociaal gezien aan het verdwijnen is. Een aantal problemen, die dit soort "participerend onderzoek" met zich mee brengt, wordt duidelijk toegelicht. De voorbeelden van de verandering, het "minder zichtbaar worden" van de adel zijn goed gekozen en verhelderend. Hij plaatst de ontwikkeling in het kader van de groei naar een "nationale staatsamenleving", waarin niet alleen het standverschil vermindert, maar ook de klassenverschillen afnemen.

Hermeneus, tijdschrift voor antieke cultuur, 51 (1979) nr. 2, maart/april, is geheel gewijd aan het thema: PEST! Het nummer is verzorgd door het Leidse studentengezelschap Collegium Classicum c.n.M.F., opgericht in 1913. Zij laten met dit themanummer een fraai staaltje van hun kunnen zien. De bijdragen zijn: Epidemieën in de antieke wereld; Antieke en late pest in beeld (afbeeldingen van de pest van de klassieke oudheid tot in de middeleeuwen); Mordibus aer. Antieke opvattingen over de oorzaak van epidemische ziekten; De pest in Athene (oorspronkelijke tekst van Thucydides, *Historiae*, II, 47-54 met een vertaling in het Nederlands); Lucretius over pestilentie, een tekstanalyse; Endelechius, De mortibus boum (over de veepest); Procopius en de pest van Justinianus; Johannes VI Cantacuzenus over de pest in Constantinopel, een beschrijving van de pest in 1347 e.v.j., zoals dat ook gebeurt in de laatste bijdrage "Italië en de pest van 1348".

Het is hier wel de plaats om al vast te wijzen op Barbara W. Tuchman's nieuwste boek *A Distant Mirror. The Calamitous 14th Century*. Ballantine Books, New York 1979, voor f 21,75 te verkrijgen. In deze dikke paperback vormen pest en honderdjarige oorlog de hoofdthema's. Er is inmiddels ook een Pelican editie van f 15,50 te koop.

Sinds 1978 verschijnt de reeks *Brabantia Illustrata*, een inventaris van kaarten aanwezig in de topografisch-historische atlas van de Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant. In afl. 1 (1978) staat een overzicht van de kaarten van (Noord-) Brabant van 1558-1932. In afl. 2 (1979) staan de kaarten van Oost-Brabant van 1633 tot 1956. Het zijn louter inventarislijsten, met soms een reproductie van een kaart. Bestellingen, f 30,— excl. porto, bij Provinciaal Genootschap, Postbus 1388, Den Bosch.

Ter gelegenheid van de herdenking van Joost van den Vondel's overlijden 300 jaar geleden eind prof.dr. J.J. Poelhekke een herdenkingsrede *Vondel en Oranje*, met als uitgangspunt Vondel's landspel *Leeuwendalers*, geschreven in het vooruitzicht van de vrede van Munster. De in het algemeen als republikeins bekend staande Vondel – men denke aan zijn gedichten over Oldenbarnevelt – toont hier volgens Poelhekke onbewimpeld zijn voorliefde voor Oranje en op deze wijze de kern van zijn politieke overtuiging, overigens gebed in een onafhankelijke geest. Het is een interessante rede, geschreven in een proza Vondel waardig, die helaas bij een omvang van 48 blz. een bedrag van f 15,— moet opbrengen. De uitgever is De Walburg Pers te Zutphen.

P. van Hees

Boekbesprekingen

Drs J. Baalbergen, *Van Opstand tot Onafhankelijkheid*, de Unie van Utrecht en het ontstaan van een zelfstandige staat 1559-1609. 's Gravenhage, 1979.

Het boekje begint met nadrukkelijk gestelde doelstellingen, n.l. het zelf onderzoeken waarom het historisch proces zo gelopen is en op het zelf bepalen welke waarde dit stukje geschiedenis heeft. Daarvoor is een rijkdom aan materiaal verzameld dat met zorg en aandacht toegankelijk is gemaakt voor de leerlingen. Zo zijn er enkele malen foto's van bronnen afgedrukt met (helaas op de volgende bladzijde) een transcriptie en ook nog een vertaling in hedendaags Nederlands. De informatie bij de rijkelijk aanwezige illustraties is functioneel, waardoor het mogelijk wordt deze als bron van informatie voor eigen oordeelsvorming te gebruiken. Ook de kaartjes bevatten informatie al wordt daar naar mijn smaak te weinig mee gedaan. De kaartjes zijn niet zo heel duidelijk, dat zal wel mede een gevolg zijn van het ontbreken van kleurendruk. De volgorde van de hoofdstukken correspondeert met de opzet van de catalogus: een overzicht van de bestuurlijke, economische, sociale en religieuze situatie omstreeks 1559 wordt gevolgd door de ontwikkelingen tot 1609 en dan weer afgesloten met een overzicht van de situatie op deze 4 terreinen. Sporen van haast zijn merkbaar: het gaat een beetje als een nachtkaaars uit. Het materiaal wordt minder uitvoerig na 1580 en ook de hoeveelheid vragen neemt af. Zo komt een uitdrukkelijke vraag om te bepalen wat nu de waarde van dit stukje geschiedenis is niet meer aan de orde. Jammer! Een onderdeel dat, zoals ook in de schoolboeken, slecht uit de verf komt is de bestuurlijke indeling. Het schijnt nog steeds niet mogelijk te zijn in deze opsomming van instellingen drastisch te schrappen of deze ingewikkelde situatie voor de leerlingen voorstelbaar te maken. Er zijn wel pogingen gedaan: schema's trachten e.e.a. te verduidelijken.

Bijzonder aantrekkelijk zijn de stukken verrijksstof. Ze sluiten prachtig aan bij de voorgaande onderdelen en zijn methodisch en duidelijk opgezet. Het lijkt me dat de leerling die hiermee aan de gang gaat greep krijgt op enige kenmerken van het vak die maatschappelijk relevant zijn. Al met al, ondanks de foutjes, een goed stukje lesmateriaal. De prijs (fl. 15,—) is wat hoog voor klassikale aanschaffing. Daarom zou het een goed idee zijn als er meerdere exemplaren in de schoolbibliotheek worden opgenomen als hulpmiddel voor een keuzeonderwerp voor bovenbouwleerlingen. Ook leerlingen uit lagere klassen zouden dan opdrachtjes kunnen uitvoeren als het onderwerp aan de orde is, want ook voor hen zijn er bruikbare gegevens te vinden in dit boekje.

M. Hegyi-Langenbach

Sebastian Haffner: *Kanttekeningen bij Hitler*. Uitg. Becht, Amsterdam, tweede druk, 1978. Prijs f 19,50.

Maandenlang heeft dit boekje (een kleine 200 bladzijden) met de bescheiden titel "Anmerkungen zu Hitler" no. 1 gestaan op de wekelijkse bestsellerslijst van der Spiegel. Waarom de auteur gemeend heeft ook zijn bijdrage aan de Hitlerwelle te moeten leveren, verklaart hij in een interview met Vrij Nederland op 21 april 1979 n.l. het geven van nuchtere antwoorden op de nuchtere vragen van een niet-belaste generatie Duitsers, voor wie Hitler geschiedenis is. Bovendien tekent Haffner verzet aan tegen de wijze waarop vele historici — Fest noemt hij zelf een mogelijke uitzondering — Hitler als het kwaad tout court hebben weergegeven en daarmee een generatie die nicht dabei war voor het dilemma stelde hoe dan

toch maar miljoenen Duitsers enthousiast deze man toegejuicht en gevolgd hebben. Indien het boek bedoeld is als een eerste kennismaking voor de na-oorlogse generatie met het verschijnsel Hitler lijkt het me aan de moeilijke kant aangezien het een grote hoeveelheid feiten bekend veronderstelt. De geroutineerde, gedegen aanpak van de ervaren publicist die Haffner is, maakt het echter tot een waar leesgenoege. Bovendien wordt de lezer ook steeds geprikkeld doordat vaak in de vorm van hypothesen interessante vragen opgeworpen en vergelijkingen gemaakt worden.

Dit neemt echter niet weg dat bepaalde thesen van Haffner moeilijk te handhaven zijn. Zo b.v. het idee dat Hitler in het najaar van 1941 inzag dat de oorlog verloren was en dat hij zich derhalve richtte op de enige "vijand" die nog overbleef: de Joden. Het Duitse volk zou hem niet waardig geweest zijn en dus moest het boeten voor het feit dat het niet in staat bleek onder zijn leiding de wereldheerschappij te veroveren. Hitler zou, aldus Haffner, vanaf eind 1941 alleen maar de totale militaire nederlaag van Duitsland gewild hebben en al zijn aandacht geconcentreerd hebben op de Endlösung. Voor eindexamenklasleerlingen met geschiedenis in hun pakket lijkt het me een stimulerend boekje.

F.R. Kat

"Kunst en Kunstbedrijf, Nederland 1914-1940." Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1977, deel 28, Fibula - van Dishoeck, Haarlem 1978. f 135,—.

In deze verzameling essays over verschillende onderwerpen uit het interbellum, heeft men gezocht naar "onontgonnen" gebieden in de kunstgeschiedenis.

Kees van Wijk bespreekt het tijdschrift "Internationale Revue i 10" dat allerlei stromingen op geestelijk en maatschappelijk gebied wilde integreren. De lijst met namen van medewerkers was indrukwekkend: Henriëtte Roland Holst, Schwitters, Menno ter Braak, Jan Romein om maar enkele te noemen, als redactieleden Arthur Lehning, J.J.P. Oud en Willem Pijper!

Een greep uit de veelheid van onderwerpen: de problematiek der stedenbouwkunde, fotografie en film en hun samenhang met, of verschil van de schilderkunst, typografie, jazz . . . Veel van de medewerkers waren duidelijk politiek gericht en hoewel men ten aanzien van de Sovjet Unie verschillende posities innam, was de veroordeling van fascisme, imperialisme en kolonialisme volstrekt gelijklopend.

Het tijdschrift heeft maar twee en een half jaar bestaan: er waren te weinig abonné's en de kosten waren te hoog.

In "De democratisering van schoonheid" vertelt Debora J. Meijers boeiend over de problemen die de museumvernieuwing in Nederland opwierp. Twee Duitse woorden geven goed weer waar het om ging: moest het museum "Musentempel" of "Lernort" zijn? De schrijfster legt uit dat ook dit een uiting was van twee richtingen: het 19e eeuwse positivisme en het neo-idealisme, zoals Romein in zijn "Op het breukvlak van twee eeuwen" bespreekt. De sfeer van het interbellum spreekt duidelijk uit vele citaten: een Duits discussiestuk (van Valentiner, bij ons bekend als de Rembrandtspecialist) spreekt over een plan om een "kunsttempel" op een centrale plaats in Duitsland te bouwen "das zeigen würde dass Deutschland im Organisieren der Museen den Zeiten zum Trotz an der Spitze der Völker bleibt" . . . dat was uit 1919.

De verleiding is groot dit stuk uitvoeriger te bespreken daar ikzelf in mijn jeugd temidden van het "aesthetisch intellectua-lisme" zoals Richard Roland Holst 't schamper noemt, ben

opgegroeid en veel maar al te goed herken.

Het is duidelijk dat de discussie over museuminrichting nog voortduurt hoewel het didactisch aspect in tijdelijke tentoonstellingen meer en meer de aandacht krijgt.

Het is nauwelijks meer op z'n Hollands dan in het opstel van J.J. Hey "Kritiek bekritiseerd". Over de antikritiekbeweging van de kunstenaars in het begin der twintiger jaren (zij die niet kunnen, meten zich het air aan, hen die kunnen, te beoordelen"). Met een kritiekcommissie en een werkcommissie en een congres met wel vijfendertig aanwezigen en het doodbloeden . . .

Ben Rebel toetst in zijn "de volkswoningbouw van J.J.P. Oud" de visie dat Oud gezien moet worden als een genie dat artistieke idealen paarde aan een sterke sociale beweging, op zijn waarheidsgehalte. Oud wordt tussen de regels door sterk bekritiseerd en zijn sociale beweging blijkt het af te leggen tegen zijn esthetische gerichtheid. De schrijver komt tot de conclusie dat Oud weinig invloed heeft gehad op de kwaliteit van het wonen, hij was een kleurloze figuur die zich nooit wilde uitlaten over de rol van de architectuur in de maatschappij. Het artikel analyseert diepgaand verschillende door Oud ontworpen woonwijken in Rotterdam, geeft veel foto's maar de plattegronden zijn zo klein afgedrukt dat de lezer niet kan volgen of men echt "gedwongen was in een twijfelaar te slapen omdat er een droogruimte op de overloop was geprojecteerd."

Ik mis een kort overzicht van de volkswoningbouw in het buitenland zodat men zich enigszins een beeld zou kunnen vormen over de Nederlandse ontwikkeling ten opzichte van andere landen. Het komt mij voor dat de schrijver de situatie van de twintiger jaren heeft bekeken met hedendaagse opvattingen omtrent wooncomfort.

"De politieke spotprent tussen de beide wereldoorlogen" wordt door Hans Mulder nader onderzocht als genre dat "behalve met de kunstgeschiedenis en de perswetenschap, eveneens raakvlakken bezit met de politicologie en de sociologie". Er is een ontwikkeling te zien van lichte humor naar scherpe spot, de tekening gaat een echt wapen worden in de politieke strijd, van schoolvorming is geen sprake, de tekenaars hebben een volstrekt eigen stijl.

Mark Adang bespreekt in het laatste artikel "Breng me in uw huis, laat me uw woonkamer zien en ik zal u zeggen wie gij zijt", kitsch en smaakopvoeding in Nederland. Een verschuiving van de esthetica van "een verfijnd en genuanceerd kwaliteitsbesef naar logica en dogmatische normen" vindt plaats in het begin van de 20e eeuw. Dan volgt een toenadering van kunst en industrie, men wil enerzijds wel de zuiverheid van ambacht en techniek handhaven, maar anderzijds toch industriële productiewijzen assimileren. In de dertiger jaren zoekt men, onder de invloed van de socialistische opvattingen over arbeidscultuur naar zo functioneel en zuiver mogelijke industrieproducten, die betaalbaar zijn.

Eerst wilde men esthetisch vormen door het inrichten van tentoonstellingen over "goed en slecht" wonen en door modelwoningen in woonblokken, later werd deze taak door de binnenhuisarchitectuur en door veel publicaties overgenomen.

Het nationaal socialisme komt met kreten als "rasgebonden waarden" en "volkse tradities" en voor het eerst vindt het Duitse woord "kitsch" ingang, dat na de Tweede Wereldoorlog in een veel ruimere betekenis gebruikt zal worden: n.l. voor alles wat de beschouwer lelijk vindt.

Tenslotte ook hierop weer een reactie, geen dogmatiek meer, ieder heeft recht op de eigen smaak of wansmaak. Het begrip "charmante kitsch" of "kitsch voor kenners" ontstaat, een meer wetenschappelijke benadering wordt nagestreefd en ook de psychologie wordt hierin actief. Adang eindigt zijn beschouwing met een heldere samenvatting waarin hij de ontwikkeling van het conflict tussen kunst en kitsch beschrijft en analyseert.

"Kunst en Kunstbedrijf" is een bundel met boeiende opstellen over onbekende terreinen, met in het algemeen duidelijk illustratiemateriaal. De objectieve benadering, met een enkele uitzondering, is zeer plezierig: de lezer wordt in vijf van de zes essays totaal niet "betutteld" maar mag zelf zijn mening vormen.

Dat deze bundel niet geschikt is voor de schoolbibliotheek, wil niet zeggen dat hij niet door zeer goede leerlingen gebruikt zou kunnen worden bij scripties.

M. van Dorp.

Hans Glöckel, *Gesichtsunterricht 2*, neu bearbeitete Auflage. Reeks: *Didaktische Grundrisse*, 295 blz. Verslag Julius Klinkhardt - Bad Heilbrunn, 1979. ISBN 3 7815 0394 1.

Toen Glöckel in 1973 zijn handboek voor het geschiedenisonderwijs verschijnen liet, is hem de kritiek bepaald niet bespaard gebleven. Vele didactici vinden hem nog al ouderwets, en er is mij in Duitsland zelfs wel verzekerd, dat men, als men wil laten zien dat men bij de tijd is, Glöckel maar beter niet citeren kan. Nu heb ik het zelf altijd een nuttig en heel verstandig boek gevonden, ik heb het menigeen al aanbevolen, en ik heb het zelfs gewaagd het, in voorkomende gevallen vrij uitvoerig, te citeren. Helemaal alleen blij ik daarin toch niet te staan, want ondanks alles heeft Glöckel de tweede druk gehaald. In de nieuwe druk heeft hij veel van de kritiek verwerkt en rekening gehouden met het vele dat sindsdien verschenen is (zijn literatuurlijst blijft voor en na een vrijwel uitsluitend westduitse literatuurlijst). Op tal van plaatsen zijn wijzigingen opgenomen, maar de indeling in hoofdstukken en paragrafen is onveranderd. Op die punten waar hij met andere didactici van mening verschilt, heeft hij zijn standpunt eerder verscherpt dan naar een compromis gezocht. Met name houdt hij zijn kritiek op de doeleindetheorie en doeleindepraktijk onverkort in stand. De betreffende paragraaf heet dan ook "Problematik der Lehrziele", en ik vraag me wel af of studenten en leraren toch niet wat meer nodig hebben dan deze paar kritische bladzijden. Gaarne blijf ik echter beweren wat ik naar aanleiding van de eerste druk altijd beweerd heb: een belangrijk en aanbevelenswaardig boek, thans weer helemaal up to date, met Hessische Rahmenrichtlijnen en al.

dr. P.F.M. Fontaine

Cornelis Ch. Goslinga, *A short history of Netherlands Antilles and Surinam*. Nijhoff, 's-Gravenhage-Boston-Londen 1979 (ISBN 90.24721180, 198 blz., prijs f 39,-).

Aangezien dit boek in eerste instantie voor een niet-nederlandstalig publiek is geschreven moge, ook al omdat er voldoende nederlandstalige werken over dit onderwerp zijn, een korte aankondiging volstaan. Het boek is bestemd voor de Amerikaanse studenten die bij prof. Goslinga aan de universiteit van Florida college lopen.

Het boek behandelt beide gebieden sedert de 15e/16e eeuw. Het accent valt op de Antillen. Van dit gebied is een kaartje aanwezig, niet van Suriname. Men kan zich trouwens afvragen of de behandeling van deze twee gebieden, Suriname en de Antillen, niet te zeer vanuit het standpunt van Nederland als de ex-koloniserende mogendheid is gezien. Gezien de belangstelling voor Nederlandse en overzeese Nederlandse geschiedenis in de Angelsaksische landen voorziet dit overzicht als een eerste oriëntatie zeker in een behoefte. Nederlanders die deze gebieden nader willen bestuderen vinden nog steeds een goede leidraad in de studies van R.A.J. van Lier, *Samenleving in een grensgebied*. 's-Gravenhage 1949 (in een Engelse editie *Frontier Society A Social Analysis of the History of Surinam*. Den Haag 1971) en H. Hoetink, *De gespleten samenleving in het Caraïbische gebied*. Assen 1961.

v.H.

Vereniging van Docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (V.G.N.)

Algemeen bestuur

DRS. J. BOUWSMA, *voorzitter*, Brokmui 40, 9101 EZ Dokkum, tel. 05190-3598
DRS. N. BAKKER, *vice-voorzitter*, Mr. Troelstralaan 9, 1381 CR Weesp, tel. 02940-10700
MEVR. M.I. RÖDER, *1e secretaris*, Peuleyen 21, 2742 ED Waddinxveen, tel. 01828-6077
DRS. J. DREWES, *2e secretaris*, Bachlaan 58, 1817 GK Alkmaar, tel. 072-112015
J.L. FRIELING, *penningmeester*, Prinses Beatrixlaan 31, 2341 TW Oegstgeest, tel. 071-152794
J. ENGBERS, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 01438-3138
P.L. HENDRIKS, *sectie (2) Mavo/Lbo*, Europaweg 25, 6381 KG Ubach over Worms, tel. 045-317162
K. VAN DIJK, *sectie (3) Havo/Vwo*, Honthorstlaan 172, 1816 TG Alkmaar, tel. 072-150122
MEVR. D.H. VERHAGEN, *sectie (4) Tertiair Onderwijs, Didactiekcommissie*, Wortelhaven 16, 9101 NM Dokkum, tel. 05190-4560
MEVR. DRS. J. RIJKEN, *redactie Kleio*, Maasstraat 72 A3, 1078 HL Amsterdam, tel. 020-715133
M.J. VAN VELZEN, *onderwijsadviescommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, 6461 VG Kerkrade, tel. 045-455941

Bestuur sectie (1) Pedak/Basisonderwijs

DR. F.G.G. GOVERS, *voorzitter*, Elzenstraat 12, 5402 LR Uden, tel. 04132-64117
DRS. C.G. VAN DER KOOIJ, *secretaris*, Winschoterweg 10, 9723 CG Roodehaan Gr., tel. 05904-1556
DRS. F.W.P. DIJKSTRA, *Hondecoeterstraat 28 III*, 1071 LS Amsterdam, tel. 020-733679
J. ENGBERS, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 04138-3138

Bestuur sectie (2) Mavo/Lbo

P.L. HENDRIKS, *voorzitter*, Europaweg 25, 6381 KG Ubach over Worms, tel. 045-317162
G.J. VAN DER TWEEL, *secretaris*, Van Deventerweg 6, 6861 EW Oosterbeek, tel. 085-337018
P. DOVES, Praamstraat 32, 1503 KN Zaandam, tel. 075-161062
H. ZWARTEVEEN, Prinses Irenelaan 51, 3832 CB Leusden, tel. 033-40879
MEVR. E. CONFURIUS, Reviusrondeel 185, 2902 EE Capelle a.d. IJssel, tel. 010-503046
S. ERICH, Rysloane 15, 9283 XS Surhuizum, tel. 05123-1607

Bestuur sectie (3) Havo/Vwo

K. VAN DIJK, Honthorstlaan 172, 1816 TG Alkmaar, tel. 072-150122
MEVR. P.C.D. GREVEN-DEN OUDEN, Colenso 39, 3761 GG Soest, tel. 02150-14088
H. KETELAARS, Bennekomsseweg 26, 6866 DE Heelsum

Bestuur sectie (4) Tertiair Onderwijs

MEVR. D.H. VERHAGEN, Wortelhaven 16, 9101 NM Dokkum, tel. 05190-4560
DRS. F.W.P. DIJKSTRA, Hondecoeterstraat 28 III, 1071 LS Amsterdam, tel. 020-733679
H. DE LANGE, Rhijnsburglaan 23, 8181 XW Heerde, tel. 05782-2516
MEVR. G. POST, Rijksstraatweg 47, 9752 AB Haren (Gr.)

Didactiekcommissie

MEVR. D.H. VERHAGEN, *voorzitter*, Wortelhaven 16, 9101 NM Dokkum, tel. 05190-4560
H. VAN DUYSSEN, *secretaris*, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976,
MEVR. H. MULKENS-HARMEYER, *1e penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.), tel. 05923-424, postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didactiekcommissie V.G.N.
H. DE LANGE, *2e penningmeester*, Rhijnsburglaan 23, 8181 XW Heerde, tel. 05782-2516
P. DOVES, Praamstraat 32, 1503 KN Zaandam, tel. 075-161062
B. MOLENKAMP, Meerhoek 627, 5403 AC Uden, tel. 04132-64753

Onderwijsadviescommissie

M.J. VAN VELZEN, *voorzitter*, Mgr. v. Gilsstraat 6, 6461 VG Kerkrade, tel. 045-455941
DRS. H. NOLLES, *secretaris*, Stevensweg 22, 2141 VL Vijfhuizen, tel. 02508-1934
DRS. H.TH. LAMBOOY, Nes 2A, 1741 JZ Schagen, tel. 02240-4347
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, Ockenburg 29, 4901 CV Oosterhout, tel. 01620-26665

Commissie Geschiedenis en Maatschappijleer

G.G. CALLENBACH, Kempen 12, 2036 EL Haarlem, tel. 023-330006
J.C.M. GREEP, V.Z. v. Nijeveltstraat 64, 2242 AR Wassenaar, tel. 01751-16387
G.L. HEY, Elzenlaan 12, 2231 XE Rijnsburg, tel. 01718-22552
DRS. J.S. WIJNE, Stastokdreef 7, 3561 JR Utrecht, tel. 030-618042

Afdelingssecretariaten

1440-1939 <i>Alkmaar</i>	Lindenlaan 12, 1861 HA Bergen
1000-1439 <i>Amsterdam</i>	Plantage Muidergr. 35 I, 1018 TL Amsterdam
6500-7099 <i>Arnhem</i>	Apeldoornseweg 31, 6814 BH Arnhem
5140-5499 <i>Den Bosch</i>	Brede Haven 37, 5211 TL Den Bosch
4700-5139 <i>Breda</i>	St. Bavostraat 96, 4891 CK Rijsbergen
5500-5799 <i>Eindhoven</i>	Barriereweg 196, 5622 CP Eindhoven
4300-4699 <i>Goes</i>	Rembrandtlaan 61, 4462 AH Goes
9300-9999 <i>Groningen</i>	Verl. Frederikstr. 9A, 9724 NC Groningen
2200-2739 <i>Den Haag</i>	L.v. Galenstr. 68, 2518 ER Den Haag
1940-2199 <i>Haarlem</i>	Noorderdreef 160, 2152 AB Nieuw-Vennep
6300-6499 <i>Heerlen</i>	Pannesheiderstr. 80, 6462 EE Kerkrade
7440-7739 <i>Hengelo</i>	Tollensstraat 1, 7471 ZD Goor
8400-9299 <i>Leeuwarden</i>	N.v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden
6100-6299 <i>Maastricht</i>	Veldspaatstr. 23, 6216 BM Maastricht
2740-3399 <i>Rotterdam</i>	v.d. Helmstr. 27, 3067 HA Rotterdam
3400-4299 <i>Utrecht</i>	van Bijkershoeklaan 351, 3527 XJ Utrecht
5800-6099 <i>Venlo</i>	Patersstraat 29, 5801 AT Venray
7100-7439 <i>Zutphen</i>	Gerstekamp 12, 7231 BK Warnsveld
7740-8399 <i>Zwolle</i>	Stevinstr. 11, 3841 KB Harderwijk

Op zoek naar het verleden

een nieuwe methode voor mavo/havo/vwo

Thema's deel 1

- Geschiedenis doen
- Prehistorie
- Egypte
- Grieken
- Romeinen
- Volken verhuizen

Thema's deel 2

- De Franken
- Karel de Grote
- Steden in de middeleeuwen
- Op ontdekking
- De grote verandering 1650-1850
- Techniek van 1850 tot nu
- De situatie van de arbeiders
- De maatschappij van de 19e eeuw

Kenmerken

- geschreven in de taal van de leerling
- zelfwerkzaamheid
- leerdoelomlijnde leerstof
- differentiatiemogelijkheden

Opzet verantwoording

een toelichting en een didactische handleiding bij de methode

Opzet leerlingenmateriaal per thema

leerdoelen – korte teksten afgewisseld met verwerking

Opzet docentenmateriaal per thema

tussentoetsen – antwoordbladen – eindtoetsen

Op zoek naar het verleden

Drs. M.C.J. Heijligers en S.A.J.J. Aarts

● Verantwoording	ISBN 90 01 37658 4	24 pag.	gratis
● Deel 1	ISBN 90 01 37659 2	216 pag.	f 25,00
● Docentenmateriaal 1	ISBN 90 01 37663 0	116 pag.	f 20,25
● Deel 2	ISBN 90 01 37664 9	224 pag.	f 26,00
● Docentenmateriaal 2	ISBN 90 01 37665 7	144 pag.	f 24,90

Ook verkrijgbaar in de boekhandel

Wolters-Noordhoff